

T. C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMA ANABİLİM DALI

UKRAYNA KAZAK ATAMANLIĞI
(XV. VE XVII. YÜZYILLAR ARASI)

Hazırlayan
Gülnara ERGAN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Erhan YOSKA

Yüksek Lisans Tezi

Temmuz-2016
KAYSERİ

T. C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMA ANABİLİM DALI

UKRAYNA KAZAK ATAMANLIĞI
(XV. VE XVII. YÜZYILLAR ARASI)

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Gülnara ERGAN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Erhan YOSKA

Temmuz, 2016
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Gülnara ERGAN

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

Ukratna Kazak Atamanlığı adlı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Gülnara ERGAN

Danışman

Yrd. Doç.Dr. Erhan YOSKA

Avrasya Araştırmaları ABD Başkanı

Prof. Dr. Hava SELÇUK

ONAY**KABUL ONAY SAYFASI**

Yrd. Doç. Dr. Erhan YOSKA danışmanlığında **Gölnara ERGAN** tarafından hazırlanan **“Ukrayna Kazak Atamanlığı (XV-XVII. Yüzyıllar) ”** adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü **Avrasya** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

01/07/2016

JÜRİ:

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Erhan YOSKA

Üye : Prof. Dr. Hava SELÇUK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Hikmet DEMİRCİ

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 14.07.2016 tarih ve 15 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Frank Dobie doktora tezleri için, “Ortalama bir doktora tezi, kemiklerin bir mezardan diğerine taşınmasından başka bir şey değildir” der. İki yıllık tez yazım sürecinin her aşamasında, aklımın bir köşesinde bulundurduğum Dobie’nin vecizesini boşa çıkarma, ortalamanın üstüne çıkma gayesinde oldum. Bunu ne kadar başardığıma ise değerli jüri karar verecek. Elbette ki bu çalışmayı iki yıllık yazım süreciyle sınırlı tutmak, hayata gözlerimi açtığım günden bugüne kadar üzerimde emeği ve çabası olan onlarca insana haksızlık olacaktır. Eğitim ve gelişim sürecimi tamamlamamda katkısı olan, yol gösteren güzel insanlara ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Zira siz olmasaydınız bugünleri hayal bile edemezdim.

Bazı insanlar için ise satır başı yapmak gerekir. Yüksek Lisansa başlamam için teşvik eden, önerileriyle katkı sağlayan bir hoca, insani ilişkilerindeki yapıcı değerli şahsiyet Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı’ya.

Tez yazım sürecinde katkı sağlayan bazı isimleri anmadan geçmek ise ayrıca haksızlık olacaktır. Tezin her aşamasında desteğini esirgemeyen Erhan Yoska’ya; Yüksek Lisans Öğrenim sürecinde kahrımızı çeken tüm hocalara teşekkürü borç biliyorum.

**UKRAYNA KAZAK ATAMANLIĞI
(XV. VE XVII. YÜZYILLAR ARASI)**

Gülnara ERGAN

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2016

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Erhan YOSKA

ÖZET

Ukrayna Kazaklarında ilk askeri ve politik bir birliğin oluşması 1553-1557 yıllarına denk gelmiştir. Bu askeri ve politik birliğin ilk Atamanı Bayda Dmitriy Veşnivetskiy oluşturmuştur. Osmanlı ile müttefik olmak ve Kazak toplumunu muntazaman bir topluluk haline getirmek Atamanlığın hedefi olmasına, yeterli desteğin olmaması neticesinde Rusya ile ilişkiler gelişmeye başlamıştır.

Zamanla Lehistan'da Kazak nüfusu artınca yönetim Kazaklardan kurtulmak istemiş ve baskıcı politika uygulamıştır. Kazaklar bu baskıcı politikadan kurtulmak ve kendi Kazak yönetimini kurmak istemiştir. Fakat Lehistan tarafından sürekli kanlı ve acımasızca bastırılmıştır.

Kazaklar geçimlerini ve mühimmat ihtiyacını karşılamak için komşu devletlerKırım, Moldovya ve Osmanlıya sürekli anlık saldırılarda bulunmuşlardır.

Lehistan ihtiyaç durumunda Kazakları yoğun bir şekilde kullanmıştır fakat Kazaklarbu hizmet karşılığını çoğu zaman alamamışlardır. Lehistan'ın uygulamış olduğu baskılar sonucunda Kazakların ayaklanmasına neden olmuştur. Bu ayaklanma ya da Milli başkaldırış Ataman Boğdan Hmelnitskiy sayesinde gerçekleşir. Ukrayna bağımsız hale getirerek, birçok devlet tarafından devlet sınırları tanınmıştır. Osmanlı Devletine bağlanmak ve müttefiki olma düşüncesi bir müddet sonra başarısız olunca Rusya'ya yanaşma ve bağlanması olmuştur.

Hmelnitskiy'den sonra gelen Atamanlar Rusya'nın politikasını itina ile yerine getirmiş Moskova yönetimi tarafından ihtiyacı olmayan Atamanlar değiştirilir Sibiry'a sürgüne göndermiştir.

Ataman Doroşenko döneminde tekrar Hmelnitskiy planına yani Osmanlı Devleti'ne tabii olmaya dönüş yapılırsa başarılı olunmamıştır. Doroşenko'dan sonraki dönemde

gelen ataman Mazepa I.Petronun güvenini kazanmış onun gözdesi olmuştur.Mazepa Moskova ile ilişkilerin bozulmaması için gelen tüm talimatları yerine getirmeye çalışmıştır, fakat aklında hep bağımsız Kazak Ordusu bağımsız Ukrayna vardı. Bu fikrini kuzey savaşları başladıklarında XII. Karl ile gizli anlaşma imzalaması ile hayata geçirmek istemiştir.Petro'nun İsveç'i yenmesi sonucunda Mazepa ve XII. Karl Osmanlı topraklarına sığınmışlardır ve Prut savaşının çıkmasına başlıca nedenlerinden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna Kazakları, Ataman, Lehistan, Rusya, Osmanlı.

**ATAMANATE OF UKRAINE COSSACK
(BETWEENXV. AND XVII. CENTURY)**

Gülnara ERGAN

Erciyes University, Institute of Social Sciences

Postgraduate Thesis, June 2016

Supervisor: Yrd.Doç. Dr. Erhan YOSKA

SUMMARY

The first military and political unification of Ukrainian Kazakhs occurred in the years between 1553-1557. The first hetman of this military and political unification was Bayda Dmitriy Veşnivetskiy. Even though becoming an ally with Ottomans and turning Kazakh community into a well-ordered society were aimed by Hetmanship, due to the lack of support the relations with Russia has begun to improve.

In time, when the Kazakh population increased in Poland, the government desired to get rid of them and started to follow an oppressive policy. Kazakhs wanted to evade from this oppressive policy and establish their own ruling. However, they were constantly suppressed brutally and mercilessly.

Kazakhs carried out continuous attacks to neighbour states Crimea, Moldova and Ottoman Empire in order to provide a living and munition.

Poland used Kazakhs when the need arises intensively, but Kazakhs mostly could not get the recompense for their service. The oppressive policies applied by Poland resulted in the uprising of Kazakhs. This uprising or national revolt was realized by on account of Hetman Boğdan Hmelnitskiy. Then, Ukraine became independent and its borders were recognised by many states. After a while, when the thought of to pass under Ottoman rule and become its ally failed, the convergence with Russia was aimed and eventually accepted its rule.

The Hetmans coming after the Hmelnitskiy applied Russian policies carefully. The Hetmans having no use were changed and exiled to Siberia by Moscow administration.

During the Hetman Doroşenko term the return to Hmelnitskiy plan, ie accepting the Ottoman rule, was aimed to put into practice, however this could not be successful. The successor of Doroşenko, the Hetman Mazepa, gained the trust of Petro the First and became his favorite statesman. The Hetman Mazepa worked hard to fulfill all the directions received from Moscow, however the independent Kazakh army and the independent Ukraine ideals were still in his mind. When the North Wars started, He aimed to realise these ideals by signing a secret treaty with XII. Karl. As a result of

Petro's defeat of Sweden, Mazepa and XII. Karl took refuge to Ottoman territories and became one of the main reasons of the outbreak of Pruth River Campaign.

Keywords: Ukrainian Kazakhs, Hetman, Poland, Russia, Ottoman Empire.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	ii
ONAY	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1
İSKİT TÜRKLERİ.....	1
SARMATLAR, ROKSALAN	2
HUNLAR	3
AVARLAR	3
HAZAR KAĞANLIĞI.....	4
PEÇENEKLER	6
UZLAR (OĞUZ-TORK) -BERENDELER VE KARAKALPAKLAR	7
UZ'LAR	7
BERENDE	7
KARAKALPAKLAR	8
KIPÇAKLAR.....	8
TERMİNOLOJİ	9

BİRİNCİ BÖLÜM

UKRAYNA KAZAKLARININ MENŞEİ VE UKRAYNA KAZAK ATAMANLIĞI

1.1.RUS YILLIKLARINDA KARAKALPAKLAR	19
1.2.KONARGÖÇER KABİLELERİN DİNİ İNANIŞLARI	20
1.3.“RUS”KELİMESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	22
1.4.RUSLARIN ASKERİ YAPISI	23
1.5.ALTIN ORDA’NIN GÜNEY BOZKIRLARA GELİŞİ.....	23
1.6. ALTIN ORDA DEVLETİNİN ÇÖKÜŞÜ VE ORTAYA ÇIKAN HANLIKLAR	28

1.7.KAZAN HANLIĞI (1437-1556)	28
1.8.KIRIM HANLIĞI	29
1.9.ASTRAHAN (HACI TARHAN) HANLIĞI	29
1.10.NOGAY VE SİBİR (SİBİRYA) HANLIKLARI	30
1.11.KASIM HANLIĞI (1445-1552)	31
1.12.KAZAK ADI VE KAZAK ANLAMI	32
1.13.RUSYA’DA KAZAKLARIN ORTAYA ÇIKIŞI	36
1.14.RUSYA DON KAZAK’LARI.....	38
1.15.KAZAK ORDULARI	41
1.16.UKRAYNA TOPRAKLARIN LİTVANYA KNEZLİĞİNDE YER ALMASI	44
1.17.UKRAYNA KAZAKLARIN OLUŞUMU.....	47
1.18.ATAMAN ADI VE ANLAMI.....	50
1.19.ASKERİ VE POLİTİK BİR BİRLİĞİN OLUŞMASI VE İLK ATAMAN BAYDA-DMİTRİY VEŞNİVETSKİY	50
1.20.LÜBLİN BİRLİĞİ	52
1.21. 1591-1592 YILLAR ARASINDA KOSİNSKİY AYAKLANMASI.....	54
1.22.SEVERİN NALİVAYKO AYAKLANMASI	55
1.23.LEHİSTAN VE KAZAK MESELESİ.....	58
1.24.OLŞANSK KOMİSYONU	60
1.25. 1618 SEYM’İ.....	60
1.26. 1617 MASKOVA SEFERİ	61
1.27. 1619 SEYM’İ.....	61
1.28. 1619 RASTAVİTS KOMİSYONU	61
1.29.ATAMAN PETR KENEŞOVİÇ SAGAYDAKLI	61
1.30.HOTİN SAVAŞI.....	63
1.31.PEÇ POSPOLİTA KAYITLI KAZAKLARIN KOORDİNASYONUN KABULU	67
1.32. 1638 SENESİ	67
1.33. MİLLİ BAŞKALDIRIŞ DÖNEMİ 1648YILINA KADAR “ALTIN SESSİZLİK”YILLARI	68

İKİNCİ BÖLÜM

UKRAYNA KAZAK ATAMANLIĞI'NIN SİYASİ YAPILANMASI VE TARİHİ

2.1.MİLLİ MÜCADELE YILLARI VE BOĞDAN HMELNİTSKİY	70
2.2. 1649-1653 YILLAR ARASINDA ASKERİ HAREKÂTLAR	74
2.3. 1649 YILLARINDA OSMANLI SULTANI ZAPOROJYE ORDUSU İLE KARADENİZ' DE TİCARET FAALİYET ANLAŞMASI	76
2.4.1650 SENESİ	78
2.5. 1651SENESİ	78
2.6.BATOG SAVAŞI	79
2.7.JVANETS ÇATIŞMASI	80
2.8.UKRAYNA HALK DEVLETİNİN OLUŞUM SÜRECİ	81
2.9. 1654 UKRAYNA-MOSKOVA ANLAŞMASI PREYASLAV RADA'SI VE MART BİLDİRGİLERİ	82
2.10. B. HMELNİTSKİY 1654-1657YILLAR ARASINDA DIŞ POLİTİKASI.....	84
2.11.HMELNİTSKİY'İN ÖLÜMÜ	86
2.12.RUİNA (1658-1678)	88
2.13.“ÇERNAYA RADA” veya “KARA RADA”	90
2.14.ATAMAN P. DOROŞENKO VE UKRAYNADAKİ DEVRİMİN BAŞARISIZLIĞI	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UKRAYNA KAZAK ATAMANLIĞI'NIN YIKILIŞI

3.1.İVAN MAZEPA DÖNEMİ	97
KAYNAKLAR	105
ÖZ GEÇMİŞ	112

GİRİŞ

İSKİT TÜRKLERİ

Yaklaşık olarak M. Ö. 8.yüzyılda tarih sahnesine çıkan ve bu tarihten M. S. 2. yüzyıla kadar hâkimiyetlerini devam ettiren İskitler, doğuda Çin Seddi'nden batıda Tuna nehrine kadar uzanan geniş bir sahada varlıklarını, yaklaşık olarak 1000 yıl gibi oldukça uzun bir zaman korumuşlardır. Onlar bu coğrafyada Atlı Kavimler Medeniyetini oluşturan kavimlerin ana grubunu meydana getirmiştir.¹

Karadeniz'in kuzeyindeki steplere yani Kimmerlerin ülkesine ayak basan İskitler, bir kısım Kimmerliyi kendi hâkimiyetlerine katarak Kimmerlilerin yöneticileri olmuşlardır. İskitler ve Kimmerler arasındaki kültür ve dildeki yakınlık kolaylaştırmış olmalıdır. İskitlerin dışarıdaki yerleşik dünya ile ilişkilerinin çok kısıtlı olduğu bilinmektedir. Bununla doğru orantılı olarak dış dünyadan getiriler de çok az olmuştur.²

Askeri bakımından süvari birliklerinin oluşturulduğu ve turan taktiği ya da kurt oyunu verilen savaş taktiğinin en iyi uygulayıcıları oldukları dikkati çekmektedir. Hem çağdaşı kavimlerin kaynaklarındaki İskit diliyle ilgili kelimeler hem de İskitlerin kendilerine ait bazı yazılı belgeler bize İskit dili hakkında bir dereceye kadar ışık tutmaktadır. Dini inançları, gelenekleri ve sanat anlayışları ile bağlantılı bilgiler gün geçtikçe daha da artmaktadır.

İskit kültürü, İskitlerin geniş bozkır coğrafyası üzerinde yayılmaları ile Avrasya coğrafyasında yayılmıştır. Mançurya'dan Macaristan'a kadar bu geniş sahada onlara ait kültürel unsurları bulmak mümkündür. Ayrıca onların Kafkaslar ve Ön Asya'ya yayılmaları sonucunda kültürel izleri bu coğrafyalara da yayılmıştır. Özellikle yapılan son arkeolojik kazılar ve ortaya çıkartılan buluntular bunu en iyi şekilde göstermektedir. Ortaya çıkarılan buluntular her geçen gün bu bağlantıları daha da

¹<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362488>. 20.06.2016

²<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=365829> 19.06.2016

güçlendirmektedir. Artık İskit adıyla anılan toplulukların Türk kültür dairesi içerisinde yer aldıkları sağlam temellere dayalı olarak ortaya konulmuştur³.

SARMATLAR, ROKSALAN

M.Ö IV-VI. yüzyıllar arasında Karadeniz'in kuzeyinde İskitlerden sonra Sarmatları görmektediriz. Sarmatların yaşadıkları saha Orta Dnyep⁴ ve Karpatlara uzanmıştır.⁵ Sarmatlar İskitlerle aynı ırka mensup olup esas olarak konik külah ve zırh etekliği giymekte olan mızraklı süvari kabul edilmişlerdir.⁶ "Sarmat" adı antik çağ kaynaklarında M. Ö. III yüzyıldan beri kullanılmıştır. Sarmatların İskitleri sürekli hakimiyet altına almaları bu dönemde başlamıştır.⁷ Sarmatların bir parçasını teşkil eden Roksolan (Roks-alan) ve Yağızlar. M. S. I-II yüzyıllarda bu zümrelerin Don ile aşağı Tuna boyunda kaldıkları bilinmektedir.⁸

Roksolanlar M. S. I yüzyılda Medya'nın sınırına ulaşarak Roma ile savaşmışlardır ve onların arkasından alanlar gelmişlerdir.⁹ Sarmatlar nüfuzları Batı Sibir'e kadar uzamış olduğu düşünülmektedir. Hatta M. Ö I yüzyılda Hun'lar ile Sarmatlar arasında münasebetler kurulduğu bilinmektedir.¹⁰

³ İlhami **Durmuş**, Ali Ahmetbeyoğlu, Ümit Üren, İsmail Mangaltepe, vd. , "Doğu Avrupa Türk Tarihi", Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, , s. 54.

⁴6.yy tarihçisi Jordanes Hunların Dnyep nehrine 'Vâr' dediklerini söyler. Bu isim dilbilimce yakın çağlarda Türklerin aynı ırmağa verdikleri 'Özü' ismine bağlanır. 11. yy'dan Bîrûnî, Peçeneklerin yaşadığı 'Vâr' bozkırından bahseder. Bu kelime açıkça o zamanki Peçenek ülkesinin tam ortasında bulunan Dnyep'in Jordanes'teki ismini çağrıştırmaktadır. Başka kaynaklarca ve başka halklarla alakalı olarak geçmeyişinden hareketle, sadece Türklerce kullanılan bir isimle muhatap olduğumuzu düşünebiliriz. Benzer bir kelimeye MÖ 5. yy'dan Herodotos'un eserinde de 'Oares' biçimiyle rastlanır. Bu da Sakalarla alakalı olabilir. Çok geniş bir zaman dilimine yayılan ve sadece Türklerce kullanılan bu isim, Türklerin bölgedeki yerleşimlerinin çok eski olduğunu göstermektedir.

http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=3&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTM%2CTSOS%2CTHUK&c=google&s_f=5&detailed=1&keyword=117471

Osman Karatay 02. 02. 2016

⁵ Akdes Nimet **Kurat**, "IV-XVIII. Yüzyıllarında Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimler ve Devletleleri". Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1972, s. 7.

⁶ Rene **Groset**, "Bozkır İmparatorluğu", Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 43.

⁷ Abdulvahap **Kara**, "Kazakistan ve Kazaklar", Selenge Yayınları, İstanbul, 2013. s. 85.

⁸ Akdes Nimet Kurat, "İskitler, Sarmatlar, Roksalanlar ve Yazıgılar" *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1992, s. 176.

⁹ Kara, s. 85.

¹⁰ Kurat, Türk Kavimler..., s. 8

HUNLAR

Orta Asya’da büyük bir imparatorluk kurmuş olan Hunların en parlak çağı hükümdarları Mete ile başlayıp M. Ö. 209-M.Ö.174 yılına kadar sürmüştür.¹¹

Orta Asya’daki siyasi hâkimiyetlerini kaybeden Hunlar M. S. 374 yılında ilk defa Avrupa ufuklarında görülmüştür. Hun batıya doğru suretle yayılmaları Karadeniz kuzeyindeki Ostrogot ve Vizigot hâkimiyetleri arka arkaya son bulmuştur, Hun ordularının yarattığı korku “Kavimler göçüne ”neden olmuştur. Hunların başlattığı “Kavimler göçü ”hem Türk hem Avrupa tarihi bakımından önemli gelişmelere yol açmış. Hunların açmış olduğu “Kuzey yolu ”kendilerinden sonra gelen Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar) ve Kuman Kıpçaklar gibi Türk toplulukları tarafından defalarca kullanılmıştır. ”Kavimler göçü ”Roma İmparatorluğunu temelden sarsarak, Avrupa’nın etnik yapısının değişmesine neden olmuştur, Doğu’da Çinliler Türk akınları ve yayılmaları karşısında dünyanın en büyük savunma sistemini kurup reformlar yaparken, batıdaki kavimler Türk topluluklarının hâkimiyeti altın girmekten ya da onların önünden kaçmaktan başka çare bulamamışlardır.¹² Attila’nın kurduğu hakanlık sayesinde, Türk-Hun unsuru kuvvetli askeri teşkilatları sayesinde Doğu ve Orta Avrupa’nın çeşitli ırk ve cinsten kavimlerini hâkimiyetleri altında toplamıştır.¹³

AVARLAR

Hunlardan sonra Karadeniz’in kuzeyine, Balkanlara ve Pannonia’ya¹⁴hâkim olan kavim Avarlardır. Avarlar da Türkistan kökenli kavim olup, İdil’in batısına gelişleri¹⁵Yeni kurulmuş Göktürklerin devletlerinin sınırlarını genişletmek, istikrarlı ve refah seviyesi yüksek bir devlet olabilmek için komşu devletleriyle mücadele

¹¹Ayşe Onat,” Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi (M. S. 25-46)”,Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 31, Sayı 1,2, 1987,Sayfa 383.

¹²<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362506> – 12.06.2016

¹³ Kurat, Türk Dünyası..., s. 177.

¹⁴Pannonia’ya ya da Panunya, Kuzey ve Doğusundan Tuna, Batısından Noricum ve daha yukarıda İtalya, Güneyinden Dalmaçya ve daha aşağıdaMoesia eyaletleriyle çevrili olan Roma İmparatorluğu eyaleti. Antik Pannonia eyaleti toprakları, günümüzde çoğunluğu Macaristan’da olmak üzere, Avusturya, Hırvatistan, Sırbistan, Slovenya ve Bosna-Hersek sınırları içerisindedir. <http://global.britannica.com/place/Pannonia> 03.03.2016

¹⁵ Kurat, Türk Kavimler..., s. 24

sonucunda gerçekleşmiştir. M. S. 560 dolaylarında Eftalit Devleti'yle mücadele etmeleri sonucunda Avarlar batıya doğru hareket etmişlerdir.¹⁶

Avarların görünüşü Bizanslılara Hunları hatırlatıyordu, şu farkla ki, Avarlar 'da sırtlarına inen iki saç örgüsü vardı. Bunların Şaman olduklarını bilinmektedir.¹⁷ Avarların en kuvvetli devirleri VII. yüzyılın başına aittir. 626'da Bizans İmparatorluğu'nun merkezine saldırmışlar. Aynı yüzyılın ortalarında Turla boyundaki Bulgar Türkleri güçlenerek 798'de Avarların varlıklarına son vererek, Avarların asimile olmasına sebep olmuşlardır. Avarlar döneminde Slav kavimleri Türk hâkimiyetinde uzun zaman yaşamışlar. Bunlar Türk devlet ve askeri teşkilatının tesiri ile "kabile" hayatı basamağından devlet teşkilatı basamağına çıkmak imkânını bulmuşlardır.¹⁸

HAZAR KAĞANLIĞI

Doğu Avrupa'da ilk muntazam devleti kuran kavim Hazarlar olmuştur. Hazarlar menşe itibarıyla Türk olup, Orta Asya'dan geldiklerine dair görüşler bulunmaktadır.¹⁹ Barthold'un Batı Türkeri'nin veya daha doğrusu Batı Hunlarının bir dalı olarak gördüğü Hazarlar, Tengri'ye inanır, "Kağan"lar ve "Tarkan"lar tarafından yönetilirlerdi. 626'da Hanları Ziebil, Bizans İmparatoru Herakliyus'un daveti üzerine Tiflis'te onunla görüştüktan sonra kendisine Pers'e karşı savaşmak üzere 40.000 kişilik bir kuvvet vermiştir. Bu ordu Sasani eyaleti Azerbaycan'ı baştanbaşa yakıp yıkmıştır Bizans ve Hazar devleti arasında tesis edilen birleşme hükümdarlık sayesinde yapılan evlenmelerle birçok defa yenilenmişti.

Bizans sarayı tarafından Hazarlara duyulan sempatinin başka sebepleri de vardı. Nasıl Uygurlar Yukarı Asya Türkleri arasında en medenileşmiş olanlarıysa, Hazarlar da Avrupa Türkleri arasında öyleydiler.²⁰ Ebu Sait Gardizi şunları kaydetmektedir "Hazarların memleketinde çiftlikler, bahçeler vardı. Bu yer hayat için pek çok huzur bahşeder" "Kurdukları devletin stratejik konumu dolayısıyla transit ticareti geliştirerek ekonomik ferah içerisinde yaşamışlardır. Araplardan kuzeye, Bizans'tan doğuya uzanan yolların buradan geçtiğini kaydetmiştir. İbn Fadlan'ın verdiği habere

¹⁶ Durmuş, vd. , s. 209.

¹⁷ Groset, s. 200.

¹⁸ Kurat., Türk Dünyası..., s. 178.

¹⁹ Kurat, Kara Deniz Kuzeyindeki..., s. 30.

²⁰ Grousset, s. 208.

göre Hazar'lar un, bal, balmumu, kadife, deri ticaretinde aracılık ettiler. İstahri'ye göre“Hazar hazinesinin gelir kaynakları gümrük vergilerinden, tüccarların ödedikleri onda bir vergilerden ibaret olup bunlar kara, deniz ve nehir yollarında tespit ve tahsil olunurlar”.²¹

VIII-IX. yüzyıllarda Hazar Kağanlığı genişleyerek Doğu Avrupa'nın en kudretli devleti olmuştu. Bu sıralarda, Kama ve İtil boyundaki birçok kavim, İtil Bulgarları ve türlü Fin kavimleri Hazar Kağanına tabi olduğu gibi, Desna ve Orta Dnepr boyundaki Radimiç, Vyatiç, Severyan ve Polyan'lar Slav kavimleri da Hazar hâkimiyetini tanımışlardı. Kuzey Kafkasların muhtelif bağlı kavimleri ve Kuban boydaki Macarlar da Hazar kağanına bağlı idiler.

Hazar ahalisinin esas kitlesi Şamanlığa mensup olup, eski Türk inancına devam etmişlerdir fakat üst tabaka Bey'ler ve Saray erkânı 'Musevi dinindendiler. İslamiyet de çok yaygın bir din halinde idi. Bilhassa tüccar zümresinin “Müslüman” olduğu anlaşılıyor diğer taraftan Hristiyanlık (Ortodoksluk) de epey yayılmış ve 861-870 yıllar arasında ”Slav havarisi” Apostol (Slav Havarisi) olarak adlandırılan Konstantin (Kiril) Hazarların payitahtı İtil şehrine gönderilmiş²². 851-863 arasında Bizans'ın gönderdiği Havarî Kiril, Hazarlar tarafından çok iyi karşılanmıştır.

IX. asırdan itibaren Hazarlar siyasi bakımından gerilemeye başlamışlardı ve aynı ırktan göçebe başka kavimler tarafından yok edilecekmişlerdir. Bozkır yeniden kaynaşıyordu. Aral bozkırının Oğuz Türkleri (Bizans yazarlarının’’Uzoî’si) Emba bölgesi ve Ural nehri Peçeneklerini batıya doğru itiyorlardı. Peçenek Türkleri Hazar İmparatorluğuna bağlı toprakları aşarken 850-860 yıllarında, Hazarların tabi Macarları Azak denizinin kuzey kıyılarından kovmuşlar, onlar da daha önce Dniyeper ile aşağı Tuna arasındaki Atelkuzu'ya gelmişlerdi. Bir süre sonra 889-893 arasında Macarlara o bölgeye de saldıran Peçenekler, onları oradan da çıkarmışlar ve kendileri Don 'un ağzından Buğdan'a kadar Rus bozkırının batı kısmını işgal ederek oraya yerleşmişlerdi.²³

²¹ Rasonyî, L, ”*Tarihte Türkçülük*”. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını,Ankara, 1988, s.115

²² Kurat, Kara Deniz Kuzeyindeki..., s. 36

²³ Grousset, s. 210.

PEÇENEKLER

XI. yüzyılda Mahmud al-Kaşgari Oğuz oymaklar arasında Peçenek'leri zikreder. Bir bölüğü Hazar devleti içinde de yerleşmişti. Esas kitle ise göçüne devam ederek, Macarları o dönemde Levedia'da²⁴ bulunan yurtlarından sürüp çıkardı. Hatta birkaç yıl sonra, Bulgar Çarı Simyon ile ittifak akdederek, Bulgar'lar ile birlikte Macar'ları yeniden Etelköz adı verilen yurtlarından da çıkarılmışlardır. Bu saldırı olmasa da er geç Macarların yurt kurmasına sıra gelirdi. Zira tarih boyunca güne kadar Karpatların doğu eteğine ulaşan her kavim Karpatların halka teşkil ettiği yurda bir an önce ulaşmaya çalışmışlardır. Peçenek saldırısı Macarların yurt kurmasını bu suretle ancak tecil etmiştir.

Önce Don'dan Dnyeper'e kadar, daha sonra Karpatlardan Aşağı Tuna'ya kadar olan sahayı sekiz oymaktan ibaret Peçenek kavmi işgal etmiştir²⁵.

X. yüzyılın sonlarında Peçenekler Rus'lar la şiddetli savaflara girişmişler ve onları hayli zaman denizden uzak tutmuşlar. 968'de Kiev'i muhasara eden Peçenekler, 972'de Dnyeper şelalesinde Rus knezi Svyatoslav'ı muzaffer olduğu Balkan seferinden dönüşünde öldürmüşlerdir²⁶.

Svyatoslav'ın ölümünden sonra onun halefi olan Vladimir (Hristiyanlığı kabul eden Aziz Vladimir) zamanında (972-1015) Ruslarla Peçenekler arasında mücadele çok şiddetlenmiştir.²⁷

Peçenekler Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda sekiz uruğ halinde yüz yıldan fazla rahat bir hayat yaşamışlardır. Bu sırada en büyük düşmanları olan Uz (Oğuz, Rus vakayinamelerinde Torki'ler) lardan bir kısmı İdil nehrini geçip Don boylarını işgale başlamıştır. Peçenekler Dnepre doğru kaymaya başlamışlardır. X. yüzyılı ortalarında 943-972 yıllarında kalabalık bir zümre Macaristan'a gidip yerleşmişlerdir. XI. yüzyıl ortalarına doğru Uzların tazyiki altında Batı'ya itilen Peçeneklerin yeni yurt

²⁴ De Administrando Imperio'ya göre 38 ve 39 bölümde zikridilen Yerleşim yerlerinden biri olan Levedi coğrafi olarak iki nehir (Chingilus, Chidams) yerleşim yeri, Hazarlara yakın olan yurt. <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=364071> 05.01.2016

²⁵ Rasony, s. 131.

²⁶ Rasony, s. 132.

²⁷ Kurat, Kara Deniz Kuzeyindeki..., s. 52.

aradıkları, sürülerini otlatmak için elverişli otlaklar ve kışı geçirebilecek müsait kışlak sahaları aramışlardır²⁸.

UZLAR (OĞUZ-TORK) -BERENDELER VE KARAKALPAKLAR

UZ'LAR

Uzları Oğuz boylarının batı kısmını teşkil ediliyorlardı ki bunlara Ruslar tarafından “Torki” Bizans kaynaklarında onlara sadece “Uz ”denilmiştir. Peçeneklerin yerini işgal eden Uz (Tork) lar uzun müddet Yayık-İdil sahasında kalmışlardır. Uzların yaz mevsiminde Kama Bulgarları sahasına kadar gittikleri, Samara nehri boyuna, bazı zümrelerin İdil’in batı tarafın geçirmişlerdir. X. yüzyılın sonların doğru Suzdal Rusya’sında Uzlara rastlamak mümkündür ve daha sonra Ryazan çevresinde “Kasım Hanlığının kurulduğu ve oralarda kalabalık bir Tatar zümresinin yerleştirildiği hatırlanırsa böyle bir zümrenin ta X.yüzyılda söz konusu coğrafya ’ya geldiği anlaşılmaktadır. Mişer dilinin birçok “Oğuz ”unsuru ihtiva eder. Uzların bakiyesi niteliğinde Suzdal-Rostov çevresinde “Torki”adı ile bağlı birçok yer adı bulunmaktadır.²⁹

BERENDE

Yıllıklardan tespit edildiği kadarı ile Berendeler, Rus topraklarında Uzlar gibi Galiç ve Kiev Knezliği sahası ile Suzdl-Rostov çevresine yerleşmişlerdir. Yıllıklardan Berendelerin Pereyaslav ve Çernigov knezliklerinin batı ve doğu sınırlarına yerleştirildiklerini anlaşılmaktadır, sayıları çok olması sebebi ile XII. yüzyılda Rus sınırlarında bekçiliğini yapmış ve Rus knezleri arasında Uzlara benzer bir görevi ifa etmişlerdir. Rus yıllıklarda daha sonra bütün bu Türk (Peçenek, Uz, Berendi, Kaepiç, Kovıy, Türpey) kavimleri ortak bir birleştirici ad altında toplayarak Kara-Kalpak veya Kara-Kalpahlılar adını almışlardır.³⁰

²⁸ Kurat, Kara Deniz Kuzeyindeki..., s. 53.

²⁹ Kurat, Kara Deniz Kuzeyindeki..., s. 65

³⁰ Mualla Uydu **Yücel**, “Karadenizin Kuzeyinde Bilinmeyen Bir Türk Boyu: Berendeler”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 24, Bahar 2014, s. 174.

KARAKALPAKLAR

Kiev Rusya'sının güneyinde Kara-Kalpak adı ile bilinen (Rusların: Çerniye Klobuki)³¹Türk kavminin adı geçmektedir. Rus yıllıklarına göre 1116 yılında Rus topraklarına birçok Tork ve Berende yerleşmiştir ki bunların yanında Kıpçaklar da mevcuttur. Söz konusu topraklardan sonra Kiev Rusya'sının güneyinde Kumanovka, Küçük ve Büyük Polovets dibi adlara rastlamak mümkündür. Peçenek, Tork, Berende, Kayı, Kayepiç bunlar hepsi bir ad altında Kara-Kalpak olarak toplanır.³² Öte yandan bu toplulukların hepsi barış içinde olmuşlar ve aralarında herhangi bir çarpışmanın yaşanmadığı görülmektedir.³³Bir müddet sonra bu topluluklar Kuman'larına baskısı altında Rus Knezlerinin yanında kaçan unsur olduğunu anlaşılmaktadır. Rus knezleri de bunları sınır boylarında yerleştirip sınır bekçiliği yaptırmışlardır ki³⁴ Rus topraklarında sayılarını on binlerle ifade etmek mümkündür.³⁵Pereyaslavl ve Kiev knezliğindeki varlıkları mevcut olan Karakalpakların Rus knezlerle birlikte Kıpçaklar üzerine 14 sefer yaptıkları ve Rusların Kara-Kalpakları öncü kuvvet olarak kullandıkları bilinmektedir. Ruslar için bu kuvvetler kıymetli bir askeri unsurdur ve Rus Knezliklerin çağıruları üzerine seferlere katılmışlardır. Moğolların 1239 yılında batı Rusya'ya yaptıkları seferde yanlarında Kara-Kalpakların da bulunduğu bilinmektedir. Ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru bu kavim ismine artık rastlanamamaktadır.³⁶

KIPÇAKLAR

Rasonyi, IX-X. asırlarda İrtiş ve Yayık arasındaki bozkırlarda Kimek adlı bir Türk halkının yaşadığını, bu halkın bir kabilesinin Kıpçak adını taşıdığını belirtmekte ve bu ismin X.asırdan itibaren zamanla bütün Kimekler için söylendiğini ifade etmektedir. Ayrıca bunların hepsinin Kıpçak olduğunu ve Kuman-Kıpçakların da bunlarla aynı olduğunu bildirtmektedir³⁷.

³¹ Kurat., Türk Dünyası..., s. 178.

³² Mihayil **Grusevskiy**, "Oçerki İstorii Kiyevskoy Zemli, Yaroslav Ölümünden XIV Yüzyılın Sonuna Kadar", İmparator Adına Üniversite Basımevi, Kiev, 1891. s. 32

³³ Yücel, Karadenizin Kuzeyinde Bilinmeyen..., s. 175.

³⁴ Akdes, Kara Deniz ..., s. 63.

³⁵ Yücel, Karadenizin Kuzeyinde Bilinmeyen...,s. 174.

³⁶ Mualla **Yücel**, "İlk Rus Yıllıklarında Göre Türkler",Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2007, s. 54.

³⁷ Rasonyi, Tuna Havzasında ...' . s. 408

Kuman-Kıpçaklar 1030'larda İtil boyuna gelmişler ve buradan batıya doğru ilerleyerek Oğuzları bulundukları Don boyundan çıkarmışlardır. Bu şekilde yerlerinden olan Oğuzlar da önlerindeki Peçeneklere baskı uygulayarak Dnyeper Nehri'nin sol tarafını ellerinde geçirmişlerdir (1048). Böylece Kuman-Kıpçaklar, X. yüzyıldan itibaren mütemadiyen Oğuzları batıya doğru itmeye devam ederek takip etmişler ve 1054'te Oğuzların hemen ardından, Kiev Knezliğinin güney sınırında ilk defa görünmüşlerdir. Bu yüzdendir ki Rus yıllıklarında adları ilk defa geçtiğinde Türkmen, Peçenek ve Torklar (Uzlar) ile aynı cinsten oldukları belirtilmiştir.³⁸

1054 yılında Rus tarihçileri Oğuzların önünde katmış gelen Kıpçaklardan Oğuzlarla birlikte bahsedilmektedir. Kıpçaklar, Oğuzların Peçenekleri yenmesinden yararlanmışlar ve bunların Balkanlar'a yaptıkları talihsiz istilalar neticesinde Bulgarlar ve Bizanslılar tarafından kırılmasından sonra (1065 ve sonraki yıllarda) Rus bozkırların tek hâkimi olmuşlardır. 1120-1121'de İbn ül-Esir onlardan Gürcülerin müttefiki olarak söz etmektedir.

Kıpçaklar 1222'de Cengiz Han'ın komutanları tarafından işgal edilinceye kadar Rus bozkırlarının hâkimi olarak kalmışlardır.³⁹

TERMİNOLOJİ

Tezimize başlamadan önce Ukrayna Kazaklarını ile ilgili tarihi sürecin daha iyi anlaşılabilmesi için bazı terimleri açıklamakta fayda buluyoruz.

MİŞER

Don Kazaklarının temeli olarak kabul edilen Mişerlerin Türk asıllı olduğu ileri sürülmektedir. Mişerlerin önceki devirlerde Oğuz boylarıyla aynı bölgelerde yaşaması ve komşuluk ilişkilerinde bulunmasıyla açıklanabilir. Arap ve Fars kaynaklarına göre Mişerler VII-VIII. Yüzyıllarda İdil ve Don nehirlerinden başlayarak Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına kadar olan yerlerde Peçenekler ve Bulgar kabileleri arasında yaşamışlardır. Bütün kaynaklardan hareketle Mişerlerin İdil çevresinden, Oka ve Sura nehirleri boyunca yerleşip, Mişer düzlüğünden Oka-

³⁸ Durmuş , vd. , s. 543.

³⁹ Grousset, s. 213

Don düzlüğüne, Kuzey Kafkasya'ya ve Karadeniz'in kuzeyine, Balkanlar'a kadar olan bölgelere yerleşip yaşadığını söylenebilir.⁴⁰

KİEV KNEZLİĞİ

Kiev prensliğinin “Kiy, Koy, Kay” varyantlı bir Türk kabilesince oluşturulduğu, ilk knezlerin “kağan” unvanı taşıdığı, merkezleri Kiev'in de adını bunlardan aldığı, Altın Ordu Hanlığı'nın işgali sırasında Minkerman/Mankirman şeklinde anıldığı bilinmektedir.⁴¹

YARLIK

Türkçeden Moğolcaya geçen yarlık kelimesi Türk ve Moğol dillerinde “buyruk, emir, ferman” anlamına gelir. Geniş coğrafyalara hâkim olan Moğol hanları, kendilerini Çin imparatorları gibi “Gök'ün oğulları” diye gördükleri ve yeryüzünde kendilerine eşit insanların bulunmadığını düşündükleri için başkalarına söyledikleri yahut yazdıkları her şeyi “büyüğün küçüğe söylediği söz, emir” telakki etmiş ve divan-ı inşalarında çıkan bu tür yazılara yarlık demişlerdir İlk Moğol hanlarının yarlıkları sözlüdür. Bunların yazıya geçirilmesi fikri, diğer birçok uygulamada olduğu gibi XIII. yüzyılın başında Uygurlardan alınmıştır. Bu sebeple Moğol hanlarının yarlıkları özellikle yapı ve formül açısından Uygur yarlıklarının etkisi altında kalmıştır. Gerek Büyük Moğol İmparatorluğu'nda gerekse Altın Orda Hanlığında çok sayıda Uygur'un kâtiplik yapması ve Altın Orda bürokrasisinde başlangıçta Uygur dilinin kullanılması söz konusu etkiyi daha belirgin duruma getirmiştir. Hâkimiyet altındaki Ruslarla Litvanyalılar, hanlardan gelen her yazıya yarlık denmesine o kadar alışmışlardı ki kendilerinin hana gönderdikleri mektuplara bile yarlık demeye başlamışlardır. Meselâ Nikonovskaya Yıllığı'nda, “1379'da Ryazan Knezi Oleg yarlıkla birlikte elçisini Mamay Mirza'nın yanına gönderdi” cümlesi yer almaktadır. Yarlık yazma geleneği Büyük Moğol İmparatorluğu'ndan sonra Moğolistan'da ve Cengizogulları'nın kurdukları devletlerde devam etmiştir.⁴²

⁴⁰<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syf=358110> 20.06.2016

⁴¹Yücel Öztürk, “Ukrayna”, İslam Ansiklopedisi, Cilt. 43, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1988, s. 73.

⁴²İlyas Kamalov, “Yarlık”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt.43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 334-335.

HOLOP

Holop kelimesi Eski Rusya’da birine bağlı kişi, köleliğe yakın statüsü bulunan, yarı köle, yarı köle kendi malı olmayan, sahibi için emredilen tüm işleri yapmaya hazır, anlamına gelmektedir.⁴³

BOYAR

Boyarlar X.-XII. yüzyıllarda Kiev knezliğinin en üst kesimi oluşturmuşlardır. Boyarlar, orduda ve sivil yönetimde yüksek konumları ellerinde tutuyorlar, önemli devlet sorunlarında kneze danışmanlık eden *Duma* adlı bir parlamentoda bir araya geliyorlardı. XIII. ve XIV. yüzyıllarda Rusya’nın kuzeydoğu prensliklerinde ayrıcalıklı zengin toprak sahipleri sınıfını oluşturan boyarlar da knezlere yardımcı ve danışman olarak hizmet ederlerdi; ama mülklerini yitirmeksizin bir prensin hizmetinden çıkarak bir başka prensin hizmetine girme hakları vardı. Boyar eşine Boyarinya unvanı verilir. Romanya’da 1945 yılına kadar babadan oğluna geçen unvandır.⁴⁴

YASAVUL

Yasavul- Jandarma, yürütme erki taşıyan görevli, karakol nöbetçisi anlamına gelmektedir⁴⁵

İlhanlılar zamanında eski önemini kaybeden çavuş kelimesi yerini yasavula bırakmıştır. Bunlar daha ziyade adlî takibatla uğraşırlardı. Celâyirliler ve Timurlular devrinde çavuşlardan çok yasavullardan bahsedilmektedir. Akkoyunlu ve Safevî devletlerinde de çavuş kelimesinin yerini yasavul almış ve bu tabir iyice yerleşmiştir. Çavuş kelimesi ve teşkilâtı Anadolu Selçukluları’nda ve Büyük Selçuklularda de aynı manada kullanılmaktadır.⁴⁶

⁴³S.İ.Ojegov,N.YU.Şvedova, “*Rus Dili Açıklayıcı Sözlüğü*”, OOO”Atemp” Yayınevi, Moskova, 2006, s.2176.

⁴⁴S.İ.Ojegov, s.114.

⁴⁵<http://nedir.ileilgili.org/yasavul-nedirmedemek-ileilgili-bilgiler.html>

⁴⁶Orhan.F.**Köprülü**,”Çavuş”, İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul :Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, , 1992,s 236-238.

STANİTSA

XVI-XVII. yüzyılda sınır bölgelerinde kurulan Kazak köyleri, işgal edilen bölgelerde ve sınır boylarında kuruluyorlardı, bu köylerin önleri genelde steplerdi, uygun yerlerde gözlem noktaları kurulurdu, Kazaklar bu bölgeyi korumaktan sorumluydu.⁴⁷

GORODOVIYE KAZAKLAR

Rusya'da XV-XVII. yüzyılda güney ve doğu sınır bölgelerinde bekçilik yapan Hizmetli kişiler. Devlet bu kişilerin askerlik zanaatı ve cesaretlerini bildiği için bu kişileri özellikle bu ıssız ve uzak yerlere yerleştirmiş ve bu kişilere hizmet karşılığı toprak ve para vermiştir ki bunlar Atamanlarını kendileri seçerlerdi.⁴⁸

ZAPOROJYE SEÇ'İ

XVI-XVIII. yüzyıllar arasında Dnyepir suları ötesinde Ukrayna Kazakların merkezi olarak geçmektedir. Respublika” (Cumhuriyet) üst yönetiminin en üst organ görevini oluşturan Rada'sıdır.. Seç merkezi kürenler bölünür. XVI-XVII. yüzyıllar arasındaki kurtuluş savaşında kilit rol oynamıştır. Seç 1709 yılında yok edilip 1734 yılında tekrar kurulur ve II. Katerina döneminde 1775 yılında kati süratle bir daha oluşturulmamak şartı ile yok edilmiştir.⁴⁹

REESTR KAZAKLARI

Reestr Kazakları: Zaporojye Kazakların bir bölümü, devlet görevine alınmış ve özel kayıt Reestr'a alınmışlardır. ReçPospolitaya tarafından güney ve doğu sınırları korumak için 1572 yılında göreve alınmıştır. Ukrayna toprakları 1654 yılında Rusya topraklarına katılınca kayıt olabilecek 60.000 kişilik Kazak tespit edilmiş fakat fiili olarak kayıt altına alınmamıştır.⁵⁰

⁴⁷B. Yu. İvanov, V. M. Karev, E. İ. Kuksina, A. S. Oreşkov, vd, "Başlangıçtan Güünüme Kadar Vatan Tarihi", Büyük Rusya Ansiklopedi Yayınları, Moskova, 1999, s. 415.

⁴⁸ İvanov, s. 163.

⁴⁹ İvanov, s. 201.

⁵⁰ İvanov, s. 362.

REÇ POSPOLİTA

Reç Pospolita: (Lehçe Respublika), Lüblin birliği gerçekleştirildikten 1569 yılından sonra Lehistan-Litvanya'nın resmi adıdır. 1772-95 Rusya, Prusya, Avusturya tarafından bölünene dek sürmüştür.⁵¹

SMUTA

Smutnoye vremya (smuta) XVI-XVII. yüzyıllar arasında Rusya'daki olan durumunu anlatmak için kullanılan terimdir. Rusya'da Sosyo-Politik, Ekonomik olarak hanedan krizi yaşanmış bir dönem olarak adlandırılmaktadır. 1601-1603 yıllarında kıtlığı, halkın her kısmından gelen memnuniyetsizliği ile halk tarafından çar Boris Godunov'u tahtan indirme düşüncesi hakim olmuştur. 1605 yılında B. Godunov'un ölmesi ardından oğlu Fedor Borisoviç'in öldürülmesi ile birlikte tahta I. Ljedmirtiy oturmuştur. (1605-1606) Vasiliy Şuyski'nin I. Ljedmirtiyi tahtan indirmiş ve Bolotnikov ayaklanmasını bastırmıştır. 1608 yılında II. Ljedmirtiy'in ve İsveç'in Moskova'yı kuşatması başarısızlıkla sonuçlanır. 1609 yılında bir taraftan Reç Pospolita tarafından kuşatması diğer taraftan 1610 yılında İsveç tarafından kuşatılmıştır. Çar Vasiliy Şuyskiy tahtan indirilir tahta Lehistan kral şehzadesi Vladislav oturur. Moskova'ya Lehistan gornizonu yerleştirilir. Esas çarın tahta gelmesi isteği halk ayaklanmaları sonucunda topraklar Lehlerden temizlenir ve Zemskoy Sobor tarafından Mihayil Fedoroviç Romanov tahta oturtulur. III. Sigizmun'dun ve şehzadesi Vladislav'ın Moskova'yı alma düşüncesi 1612-1617 yıllarında başarısız olmuş ve 1617 yılında İsveç ile Stolbovsk 1618 yılında ise Reç Pospolitiya ile Daulin antlaşması imzalanmıştır.⁵²

I. LJEDMİRTİY.

Korkunç İvan'ın oğlu 1591 yılında esrarengiz bir şekilde ölmüştür. 12 sene sonra Güney batı Rusya'da ortaya Dmitriy İvanoviç (I. Ljedmirtiy-yalancı Dmirtiy) çıkarak kendini kaybolan fakat daha sonra çarın hizmetkârlar tarafından kurtarılmış oğlu olarak tanıtılmıştır.⁵³

⁵¹İvanov, s. 364.

⁵²İvanov, s. 401.

⁵³<http://rushist.com/index.php/historical-notes/2002-lzhedmitrij-i-kratkaya-biografiya>
Tarih: 05.06.2016

MENŞEVİKLER

Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisinin 1903 yılında yapılan 2. Konferansında Lenin ile Julius Martov arasında yaşanan fikir ayrılıkları sonucu partinin bölünmesi sonucu ortaya çıkan iki gruptan birisidir. Parti üyeliğinin tartışıldığı birleşimde fikir ayrılığı yaşanmasının ardından çoğunlukta olan Lenin taraftarlarına Rusça çoğunluk anlamına gelen Bolşevikler, azınlıkta kalan Martov taraftarlarına da azınlık anlamına gelen Menşevikler denilecektir.⁵⁴

ATAMAN

Eski Türk toplulukları ve bilhassa Lehistan ile Ukrayna Kazakları tarafından kullanılan Ataman unvanına ilk defa yazılı olarak Orhun abidelerinde rastlanmıştır. Bilge Kağan kitabesinde, cülûs törenine katılmak üzere kuzeyden gelen heyetin başı olarak zikredilen Taman Tarkan kişi adı değil iki unvandan oluşan bir terkiptir. Bunlardan birincisi “taman” veya “ataman” unvanı olup, Türkçe “ata” sözüne mübalağa eki olan “man”ın ilâvesiyle yapılmıştır. Daha sonra Moğolcaya da geçen kelime “başbuğ” anlamında kullanılmıştır.⁵⁵ Ataman kelimesinin eski Türkçe kullanımı zamanla değişerek Hetman haline dönüşmüştür.

RADA

Halk toplantılarına ve danışmalarına Ukrayna, Belarusya’da, Litvanya’da Polonya’da ve Rusya’da verilen isimdir. Belarusya ve Ukrayna’da 1917-1918 yıllar arasında devlet birimi, şimdiki zamanda Ukrayna’da meclis ve ya bakanlar toplantılarına verilmiştir.⁵⁶

BUNÇUK

Türkçede, renkli cam, atın boynuna asılan süslemeler, anlamına gelen Bunçuk yada boncuk, Paşaların sanını göstermek, önceleri tuğ ya da kutaz olarak adlandırılmıştır. At ya da Tibet öküzün kuyruğundan yapılıp, uzunluğu 2 metreden daha uzun çeşitli süslemeler barındırmaktadır ki, ucunda bakır, altın kaplama ya da kemikten yapılmış

⁵⁴<http://www.turkcebilgi.com/men%C5%9Fevikler>

Tarih: 05.06.2016

⁵⁵Ferhat Nagiyev “Hetman”, İslam Ansiklopedisi, Cilt 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s.484-485.

⁵⁶A.B.Barihin, “Büyük Hukuki Ansiklopedi”, Knijnıy Mir Yayınları, Moskova, 2010, s.704.

başlıkla yer almaktadır. Paşaların rütbesine göre ucunda atkuyruğu sayısına göre çift bunçukçu ya da üç bunçukçu olarak adlandırılır. Bunçukları valiler, ordu komutanları geldiğinde getirilirdi. Sultan önünde 7 tane atkuyruklu bunçuk getirilirdi.

Türk tuğu neden bunçuk adlandırıldı bilinmiyor. Asya halkları Avarlar, Bulgarlarda atkuyruğunu güç sembolize ettiğini ve tuğ şeklinde kullandıklarını bilinmektedir.

Ukrayna bunçukları kırmızı renge boyanır ve atkuyruğu beyaz ve siyah rengindedir. Zaporozje bunçukları beyaz atkuyruğu ve kırmızı iplerle süslenirdi. Seçilmiş Ataman kullanımda beyaz, siyah ve kırmızı bunçuk bulundururdu. Ataman Hmelnişkiy küçük yerlere atanmış Atamanlara küçük bunçuk 1 metre 42 santimetre boyunda bunçuk verilirdi ve günlük kullanılırdı. Bazen bunçukların üzerinde gümüş süslemeler de vardı.

Bunçuklar Don Kazaklar'da da vardı. Bunçuklar tüm önemli toplantılarda, Rada'larda, Atamanın halk karşısına çıktığında kullanılırdı. Kazaklar için bunçuk kutsal bir şey olup Atamanlar sefere çıktıklarında buçuku Atamanın omuzlarına dokundurur duvalar edilirdi. Seferde Ataman çadırları önünde konulurdu.

“Bobılöv kuyruğu” Bobılöv tamamen beyaz olan at cinsidir. Don kazakları tarafından kullanılır. Altın kaplama küre, üstünde kartal figürü olup Bobılöv kuyruğu bulunmaktadır bu Don kazaklarında hala kullanılan ve özgürlüğü temsil etmektedir.

Buncukçu: Genel ordu komutanı. Buncuğu koruma ve gerektiğinde kullanma hakkı verilirdi.⁵⁷

SEYM

Seym kelimesi Lehistan Litvanya birliği kurulduktan sonra ReçPospolitaya'da meclis feodal ve monarşiden oluşan yüksek yönetim organıdır.⁵⁸

MAGNAT

Eski Roma'da ticaret ile uğraşan ve politikacılara verilen addır, Lehistan ve Macaristan'da – çok zengin adam anlamına gelmektedir.⁵⁹

⁵⁷F.A.Brokgauz, İ.A.Efron, “*Ansiklopedi Sözlüğü*”, Cilt 4a, S.Petersburg : İ.A.Efron Adına Basımevi, 1891,s.938.

⁵⁸A.B.Barihin, s.758.

⁵⁹<http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Ushakov-term-27815.Htm> 15.06.2016

KAYKA

Kayka (Türkçe-kayık) küçük yelkenli askeri kürekli deniz aracıdır. Kaykalar Rusya'da XVIII. yüzyıllar başlarından beri kürekli deniz aracıdır.⁶⁰

KİEV KARDEŞLİĞİ

1615 yılında Kiev'de Bogoyavlens manastırında kurulan kamu kuruluşudur. Kardeşliğe Ortodoks elit kısım, Slav şlahtası, P. Sagaydaçnyı ve ordusu yer almaktadır. Kardeşliğe kotolikliği kabul etmeyen Ortodoks kalan elit kısım yer almaktaydı. Sagaydaçnyı kardeşliğe üye olduktan sonra Ukrayna topraklarında sadece askeri değil politik bir güç katmıştır. Ekonomik, politik ve kamu sorunları ele alarak onları Leh şlahtası sorumsuz hareketlerden korumak istemiştir.⁶¹

ÇELYAD

Çelyad kelimesi Rusya'da feodallere bağlı olarak XI. yy. itibaren alınıp satılan köle anlamına gelmektedir.⁶²

STARŞINA

Ordularda en küçük rütbe olup, 1517'ye kadar Rusya'da seçim ile göreve gelen küçük sosyal grupları yöneten biri, Ordu starinası 1917'ye kadar Rusya 'da Kazak ordusunda yüzbaşısıdır.⁶³

PAN

Pan unvanı Lehistan'da, Belarusya'da ve Ukrayna'da Ekim devrimi öncesi zenginlerde yaşı ileri olan erkeklere (Çekoslovakya'da ve Polonya'da) verilen addır.⁶⁴

TALER

Gümüş ya da altın para olan taler, ilk defa 1518 yılında Bohemya'da gümüş olarak (28. g) olarak basılır. 1555 yılından itibaren kuzey Germen devletlerin para birimidir.⁶⁵

⁶⁰K.İ.Samoylov, "Deniz Sözlüğü", Cilt 1, Voenmorizdat Yayınları, Moskova, 1939, s.392.

⁶¹http://uchebnikonline.com/filosofia/istoriya_filosofskoyi_dumki_v_ukrayini_-_ogorodnik_iv/kiyivski_bratstvo_yogo_rol_rozvitku_gumanistichnih_reformatsiynih_idey_ukrayini.htm 10.06.2016

⁶²<http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/19327> 26.06.2016

⁶³S.İ.Ojegov, s.1916.

⁶⁴S.İ.Ojegov, s.1221-1222.

STAROSTA

Seçim sonrasında Ataman tarafından görevlendirilerek herhangi küçük topluluğun işlerini takip etmek yürütmekle sorumlu olan kişidir.⁶⁶

POŞLİNA

Poşlina, çıkan ve giren mallardan toplanan bir çeşit vergidir. Tamojennoye (tamga, mühür) yurtdışı mallardan mesela tuz, tütün, resim vs. mallardan toplanan vergi türüdür. Poşlinayı toplayan kişiye Poşlinik adı verilir. Malları kontrol eden, gümrük görevlisi, poşlina'yı alan memurdur.⁶⁷

ZEMSKOY SOBOR

Yönetim gücünü arttırmak amacıyla oluşturulmuştur. Yönetim bu birim sayesinde halkın istek ve yaptıklarında haberdar olup halka doğru seslenmekteydi. “Zemskoy” XVI. yüzyıldan itibaren toplanmıştır. “Sobor” kelimesi görüşme toplantı anlamına gelmektedir. Devlet soboru ve Zemskoy soboru farklı şeylerdir. Devlet soborunda – devlet yönetenleri, Zemskoysobor – asilzade, boyarvs toplantısıdır. XVI-XVII. yy itibaren “Zemskoysobor” olarak kullanıma girmiştir.⁶⁸

DİKOYE POLE

Ukrayna stepleri Don nehri, üst Oka ve Dnyepir ve Desna nehirleri arasında olan yerdir. XVI-XVII. Yüzyılda kaçakların, hizmette olan kişilerin buraya gelip yerleşim yeri olmuştur⁶⁹.

MİŞANE

Mişan, şehirde oturan, orta, ne zengin ne da fakir olan, Küçük tüccar sınıfı ve sanatkârlar anlamına gelmektedir. Şehirlerdeki emlaklar büyük bir kısmı Meşanlara

⁶⁵<http://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%80&from=xx&to=ru&did=&stype=0> 18.06.2016

⁶⁶S.İ.Ojegov, s.1915.

⁶⁷V.İ.Dal, “Yaşıyan Rus Dilinin Açıklayıcı Sözlüğü”, Cilt 3, Moskova ve S.Petersburg: M.O. Volf adına yayınevi, 1881,s.385-386.

⁶⁸<http://historynotes.ru/zemskiy-sobor-kratko/> 10.06.2016

⁶⁹<http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/5584/%D0%94%D0%98%D0%9A%D0%9E%D0%95> 10.06.2016

ait olup, vergilerin büyük bölümünü onlara aitti, düzenli şehir halkı sınıfına aittirler. 1917 yılında sınıf ortadan kaldırılmıştır⁷⁰.

⁷⁰http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/8667/%D0%9C%D0%95%D0%A9%D0%90%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%9E 10.06.2016

BİRİNCİ BÖLÜM

UKRAYNA KAZAKLARININ MENŞEİ VE UKRAYNA KAZAK ATAMANLIĞI

1.1.RUS YILLIKLARINDA KARAKALPAKLAR

Kara Kalpakların adı Rusça kaynaklarda Kara Klobuklar olarak ta geçmektedir. XII. yüzyılın başında Kara Kalpaklar fiili olarak Rus knezliklerin emri altına girmişlerdir. Bu yüzyılın başında Kıpçaklarla çatışmalar durmuş fakat 1150’li yıllarda Kıpçaklara yeni bir sefer düzenlemişler ve Kara Kalpakların başında Rus knez bulunurmuş. Rus yıllıklarında Kara Kalpakların Kıpçaklara birçok büyük seferden bahsetmektedir.

1170 yılında Kara Kalpakları seferi Kıpçakların yenilgisiyle sonuçlanmıştır.⁷¹ Kara Kalpaklar Kıpçakları yendiklerinde çok sayıda esir almış bu esirler bazen sıradan asker olduğu gibi bazen de komutan da olabiliyormuş. Esirler serbest kalabilmek için üstündeki tüm değerli eşyaları verip bazen kurtulabilmişlerdir.⁷²

Kara Kalpak orduların başında çoğu zaman Rus knezi veya şehzadesi bulunmuş. Mesela 1152 yılında İzyaslav knezi oğlu Kara Kalpaklarla birlikte Kıpçaklara karşı sefere çıkmış, Samara ve Uglâ şehirleri ele geçirerek mağlup etmişlerdir. Sefer esnasında komutanlarını esir almışlar, mal ve atlarını ele geçirmişlerdir. Seferden galip gelince de Tanrı’ya dualar etmişlerdir.⁷³

1154yılında Rus sınırlarına saldırıda bulunan Kıpçaklardan esir alınmış ve ertesi sene Kıpçaklar knez Yuriye giderek kardeşlerini kurtarmak istemiş. Knez Yuriy Berendelere esirlerini vermesini istemiş berendeler ise buna sert bir dille cevap vermişlerdir: “Senin ülken için savaşıyoruz, kanımızı döküyoruz git Kıpçaklara pahalı hediyeleri ver, kendin de Kiev’e dön” demişler.⁷⁴

⁷¹ Rus Yıllıkları, *İpatyev Yıllığı*, Eduard Prats basımevi, Ekaterinburg, 1845, s. 98.

⁷² Rus Yıllıkları, *İpatyev Yıllığı*, s. 140.

⁷³ Rus yıllıkları, *Lavryentyev Yıllığı*, Eduard Prats Basımevi, Ekaterinburg, 1846, s. 146; ayrıca *İpatyev Yıllığı*, 1152

⁷⁴ Rus yıllıkları, *Lavryentyev Yıllığı*, s148; *İpatyev Yıllığı*, s. 76-77

Yıllıklarda ayrıca Kara Klobuklardan “pagan’lar” ile sefere çıktık diye bahsederler. Karakalpak ordularından step seferlerinde 1500-2000 ve 6000 kişilik Berende orduları ve knez Yaropolk idaresinde 30.000 ve 10.000 kişilik ordularından bahsedilmiştir.⁷⁵ Burda RusOrdusunda epey baskın Türk unsuru varmış.

1172 yılında Mihayil Yuryeviç Ordusunu Kıpçak seferine hazırlarken bir kısım Berende Ordusu knez kardeşi Mihail önderliğinde öncü Ordusu olarak kendi isteği ile önden gitmişlerdir.⁷⁶

1187 yılında Kıpçak seferi düzenlenir ve Kıpçakları Tuna Nehri’ne kadar takip etmişlerdir.⁷⁷

Yıllıklardan anlıyoruz ki Kara Kalpaklar sefere resmiyet kazandırmak için çoğu zaman Rus bir temsilci bulunmaktadır. Bazen Knez varisleri büyüklerden haberi olmadan ve gençliğin verdiği heyecan ile seferlere katılmışlardır. Mesela 1193 yılında Rurik’in oğlu Rostislav babasına haber vermeden önder olarak sefere katılmıştır.⁷⁸

1190’lı yıllarda bir Tork Hanı Kuvtuvde Kiev knezinde güven kazanmış ve Kıpçaklara karşı sefere gönderilmiş fakat daha sonra ne oldu ise sebebi belirtilmemiş bir şeyden Rus knezi tarafından Kuvtuvde Hanı cezalandırmış, Han bu cezalandırma karşılığında Kıpçaklara gidip bundan sonra Rusların sınırları büyük tehlike altında girmiştir. Rus knezi özür dilemek için şehir, toprak ve köylü vermiştir.⁷⁹

1.2.KONARGÖÇER KABİLELERİN DİNİ İNANIŞLARI

Peçenek, Uz ve Kumanların dinlerine gelince bütün göçebe Türklerde olduğu gibi dini “Gök Tanrı”cılıktı. ”Gök Tanrı” inancı bütün göçebelerde yayılmış olduğuna gibi Karadeniz’in kuzeyine gelenlerin bu hususta bir istisna teşkil etmedikleri muhakkaktı.

Peçenekler ile Kuman-Kıpçak Rus, Bizans ve İslam memleketleri ile temasları göz önünde tutulursa, Hristiyanlık ve Müslümanlığın bu göçebeler üzerinde az çok tesir yapmıştır. Müslüman tüccarların Peçenekler arazisine kadar gittikleri bilinmekte ise de bunlardan Müslümanlığa geçenler malum değildir. Buna karşılık Peçeneklerin

⁷⁵Lavryentyev Yıllığı, s. 133, 1138yılı; İpatyev Yıllığı, s. 14, 1139yılı

⁷⁶İpatyev Yıllığı, s. 103-104, 1172yılı

⁷⁷Lavryentyev Yıllığı, s. 148, 1187yılı

⁷⁸İpatyev Yıllığı, s. 142-143. 1193yılı

⁷⁹İpatyev Yıllığı, s. 139-141, 1190 ve 1192yılı

birçoğu Hristiyanlığı kabul etmiştir; bilhassa yerleşik hayata geçince, yerine göre Ortodoksluk veya Katolikliği kabul etmişlerdi. Rus knezlerin hizmetine girip yerleşik hayata geçenler, Ortodoks dinine, Macaristana gidenler ise Katolikliği kabul etmişlerdir.

Kumanlara gelince, onların büyük kısmı İslam ülkelerine yakınlıkları dolayısıyla Müslümanlığın tesiri altında kalmışlardır. Bu yakınlık başlıca Kırım'da, Kafkaslarda ve İtil Bulgarları ülkesinde olmuştur. Fakat esas kitle daha uzun zaman “Şaman” olarak kaldığı anlaşılmaktadır. Rusların ve Kırımı gelen İtalyan misyonerlerinin tesiriyle de birçok Kuman-Kapçağın Hristiyanlığı benimsemişlerdir. Kuman Bastı'nın nasıl Ortodoksluğa geçtiğini ve meşhur Kuman başbuğu Konçak'ın oğullarının adlarının “Yuriy” ve “Daniil” olarak değiştirmiştir. Burada din değiştirmek ile birlikte isim değiştirme geleneğini de görmektedir. Kırım sahillerindeki şehirlerde ve hatta Saray'da Hristiyan Kumanların yaşadığını bilinmektedir.

Kumanlar, Hristiyanlığa veya Müslümanlığa dâhil olduktan sonra da eski dinlerini ve şamanlığı büsbütün bırakmamışlardı, bunun kalıntıları daha uzun zaman devam etmiştir. Kavimlerin hayatlarında eski gelenek, inanç ve batıl inançlar kolay kolay kaybolup gitmediği birçok örneklerde bilinmektedir.⁸⁰

Daha sonraki dönemlerde Kumanların dini inanışlarına ve inanışlarına müdahaleyi bir başka örneğini Moğol istilasından sonra Macar kralı IV. Bela Kumanları memleketine kabul eder ve yurda kabullerinin ilk şartı Hristiyanlığı kabul olduğu halde bu sözde kalıyor ve Şamanlıktan bir türlü ayrılamıyorlardı. Kral IV.Lazslo (ana tarafı Kıpçak Hanı Köten Hanın torunu) yedi Kuman oymak başkanı ve bunlar arasında Uzur, Alpar ve Tolun toplanarak Kumanların nizama sokulmaları konusunda birleştirmiştir. Bu anlaşmaya ve Teteny kurultayı kararları uyarınca Kumanlar, Hristiyan olmaya, göçebe hayatı bırakmayı, ev yapmayı, Hristiyan esirlerini azat etmeyi kabul etmişlerdir. Bu anlaşma sırasında Kumanlar eski putperest geleneğe uyarak, başlarını tras etme müsaadesini koparabilmişlerdir.⁸¹

⁸⁰ Akdes , Kara Deniz Kuzeyindeki...” s. 105.

⁸¹ Rasonryı, s. 143.

1.3.“RUS”KELİMESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Göktürk Devleti’nin kurulmasından sonra (552) Avarların bir kısmı İdil Nehrini aşarak Avrupa’ya geçerek 568 yılı civarında Avar İmparatorluğunu kurmuşlar ve buradaki Slavları hâkimiyetleri altına almışlardır. Doğu Slavlardan Polyanler, Radimiç, Severen ve Vyatiçler Hazarların hâkimiyeti altına girip vergi ödedikleri bilinmektedir. VIII. yüzyıldan itibaren İsveçrelilerin ataları Normların doğuda bulunan Slavları hâkimiyetlerini altına aldıkları bilinmektedir. İskandinavya’lı savaşçı tüccarların Slav topluluklarını idareleri altına almalarıyla, Rus⁸² kelimesi de ortaya çıkmaya başlamıştır. XI yüzyılın ortalarında Normanlar, Slav halkları arasında tamamen asimile olup Norman savaşçı tüccarların ismi olan Rus adı, bölgedeki Slavlar için kullanılmaya başlanmıştır.⁸³

Batı Avrupa’daki Vareglerin Fin körfezinden İlmen gölüne kadar Slav ahaliyi hâkimiyeti altına aldıktan ve devlet teşkilatı kurmaya başladıktan sonra yerel halktan aldıkları kürkler, bal ve balmumu Bizans ile giriştikleri ticarete en mühim alış-veriş emtiasını teşkil etmiştir.⁸⁴ Ruslar ziraatla uğraşmış darı, çavdar, buğday ve arpa ekmişler. Orman ve bataklık sahanın hayvan beslemeğe müsait olmadığından ve ehli hayvan beslemeyi çok geç dönemlerde göçebe Türk ve Germen kavimlerden öğrenmişlerdir.⁸⁵

Siyasi birliğe sahip olmayan Slavların büyük kısmı VIII. yüzyılın başlarında Hazar hakanlığının egemenliği altına girmiştir. Ukrayna’nın erken tarihi, Varegler tarafından kurulan ve 1240 yılında Tatarlar tarafından yıkılan Kiev Knezliği ile bağlantılıdır. Kiev knezliği “Kiy, Koy, Kay ”varyantlı bir Türk kabilesince oluşturulduğu, ilk knezlerin “kağan” unvanı taşıdığı, merkezleri Kiev’in de bunların adına dayandığı Kiev, Altın Ordu Hanlığı’nın işgali sırasında Minkerman/Mankirman şeklinde anılmaktadır. XVI. yüzyılda da Osmanlı belgelerinde bu şekilde adlandırılmıştır. Kiev prensliği dağıldıktan sonra küçük prensliklere (knezliklere)

⁸²Finler tarafından “Rus”kelimesi kürek çekenler anlamına gelmektedir. Kara deniz kuzeyindeki, Kurat s. 40

⁸³ İlyas **Kamalov**, ”*Altın orda ve Rusya*”.Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009, s. 60.

⁸⁴ Kurat, ”IV-XVIII yy türk kavimleri...” s. 40

⁸⁵Kurat, ”Rusya Tarihi Başlangıçtan...” s. 9

dağılır bunlardan en önemlisi olduğu Galiçya ile Wladimir birleşik prensliği 1323'te Litvanya tarafından zapt edilmiş. Galiçya ise 1352'de Lehistan'ın eline geçmiştir.⁸⁶

1.4.RUSLARIN ASKERİ YAPISI

Ruslar yardımcı birlikler olarak Hazar ve Bizans Ordusunda görev yapmışlardır. Strategicon'a göre, askeri bir liderden yoksun olan Rusların askeri birlikleri veya teşkilatı da yoktur. Bu bilgi Rusların Hazar Kağanlığının ordusuna yardımcı birlikler şeklinde hizmet ettikleri bilgisi ile çelişkili görünse de, ilk bilgi ile kastedilen Rusların kendi askeri teşkilatlarının olmayışı; ikincisi ile ise onların başka devletlerin veya halkların idaresinde ve ordusunda teşkilatlandıklarıdır. Strategicon, Rusların açık ve geniş alandan çok dar alanda savaşmakta başarılı olduğu belirtir. Arap tarihçi ibn Fadlan'ın verdiği bilgilere göre, Rusların bu dönemde başlıca silahları kılıç, balta ve bıçak oluşturmaktadır⁸⁷.

Rus milleti feodal knezliklerden oluşuyordu önemli olaylardan biri Batu'nun Rusya'ya gelişi ve Rusya'da Altın Orda yönetiminin kurulması olmuştur. Kiev Rusya'sı birçok küçük knezliklere bölünmüş ve Moğolların gelmeden önce gelişimini devam ettirmiştir. Gelişimin olumsuz yanı da knezlikler aralarında sürekli bölünüyor ve yine kendi aralarında çekişmeler meydana geliyordu bu anlaşmazlık Moğollar geldiğinde açık bir şekilde kendini gösterir⁸⁸. Rus Knezlerin Moğollarla ilk karşılaşması 31 Mayıs 1223 yılında olmuş. Kalka nehri kenarında Kalka meydan muharebesi gerçekleşmiştir.⁸⁹

1.5.ALTIN ORDA'NIN GÜNEY BOZKIRLARA GELİŞİ

Moğollar XIII. yüzyılın başında Rusya'ya geldiklerinde karşılarında uzun süredir bölünmüş bir Rusya bulmuşlar. Bu onların işini kolaylaştırmıştır. 31 Mayıs 1223'te Kalka Nehir kıyılarında, Moğolların ilerleyişlerini durdurmak isteyen Güney Rusya knezlerini ağır bir yenilgiye uğratmışlardır⁹⁰ canlarını kurtarmak amacı ile batı istikametine kaçmaya başlamışlar. Rus ve Kuman askeri Kalka nehrinde boğuldu ve

⁸⁶ Öztürk, Ukrayna, s. 73

⁸⁷ Kezban Acar, "Başlangıçtan 1917 bolşevikdevrimi'ne kadar Rusya Tarihi".Nobel yayınevi, Ankara,2004,s17

⁸⁸B. A. Rıbakov, "XII-XIII Yüzyıllar Arasında Kiyev Rusyası ve Rus Knyazlikler, Akademiçeskiy Proekt Yayınları, Moskova, 2013, s. 6.

⁸⁹İ. Golyzhenkov, "Bitva na Kalke 31 may 1223". İzograf Yayınları, Moskova, 1994, s. 1-15.

⁹⁰Acar, s. 41.

ya Moğol kılıçları altında can vermişler. Özi (Dnepr) istikametinde kaçan Rusların hemen hepsi imha edilmiştir⁹¹. Bu muharebeden sonra Moğollar Türkistan istikametinde yol almışlardır.⁹² Yolda Moğolları, Bulgarlar tarafından çevrilmiş ve çok kayıplar vermişlerdir ki bundan dolayı da Moğollar 1236'da Bulgar ülkesini fethedip başşehrini tahrip etmeyi başardıklarında intikamlarını almışlardır⁹³.

Rus yurdunda ise muharebeden birkaç yıl sonra Kalka yenilgisinden sonra izler silinmiştir. Tatar korkusu tamamıyla geçmiştir. Her şey eskisi gibi cereyan etmekte, knezlerin birbiriyle mücadeleleri evvelden olduğu gibi devam etmekte idi⁹⁴.

Cengiz Han (1206-1227) daha hayattayken fethettiği toprakları Moğol geleneklerine göre kendi oğulları arasında paylaşmış. Mükemmel kumandanlığı ve tecrübeli devlet adamlığı ile ispatlayan oğlu Cuci Altay dağları ve Batı Sibirya'dan başlayarak İtil-Ural bölgesi ve ötesi vermiştir. Bunlara ilaveten Cuci Han'a batıda "Moğol atların basabileceği her yer"i fethetme hakkı da tanımıştır. Böylece Deşt-i Kıpçak olarak da bilinen bu coğrafya Cuci Ulusunun temelleri atılmış olur. Fakat Cuci ulusunun büyümesi ve tabi sınırlara erişmesi Cuci'nin oğlu Batu Han (1227-1255) zamanında gerçekleştirilen ikinci Kıpçak Seferi'nin neticesinde mümkün olmuştur⁹⁵.

Rusya'ya Moğolları 1222-23'te yapılan bir önceki akınından iyi tanıyordu. Batu'nun ordularının Moğol çekirdeği muhtemelen 50. 000 civarındaydı. Türk birlikleri ve çeşitli yardımcılarıyla birlikte 120.000 hatta daha fazla olabilir. Batu'nun meydanına sürdüğü ordu, harekâtın hiçbir aşamasında 50.000'den büyük olmadığı bilinmektedir.

Sefer Cengiz Han'ın klasik seferlerinden her biri kadar dikkatle hazırlanmıştı. İzçiler ve casuslar çok önceden gerekli bilgileri toplamışlardı. İletişimin ve Rusya'da harekât yapan Moğol ordularının gerisinin emniyet altına alınması için önce Bulgarların ve Rusya'nın doğu ucunda Volga nehri boyunca yaşayan diğer kavimlerin yanı sıra Aşağı Volga ve Aşağı Don yöresindeki Kıpçakların (Kumanların) ve diğer kabilelerin mağlup edilmesi kararlaştırılmıştır. İki yıl (1236-37) içinde başarıyla sonuçlanmıştır. Möngke Kumanlara yapılan seferin başına getirilirken, Batu, Subedeu'in yardımıyla Volga Bulgar Hanlığı'nın fethine girişti.

⁹¹ Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan...". s63

⁹² Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan. . ."s. 64

⁹³ Vasiliy **Barthold**, "*Orta Asya Türk Tarihi*".Emel matbaacılık, Ankara, 1975, s. 183

⁹⁴ Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan. . . , s. 64. z

⁹⁵ Durmuş, vd. , s. 582.

Hanlığın payitahtı Büyük Bulgar 1237’de yıkılmıştır. Aynı yılın sonbaharında Batu’nun asıl Ordusu Bulgar Bölgesine Volga’yı geçti⁹⁶. Moğollar yok ettikleri Volga Bulgarlarının ülkesine yerleşmişlerdir⁹⁷.

İlerleyen yıllarda sırasıyla Ryazan, Vladimir, Suzdal, Moskova ve 1240’da Kiev alınmıştır.⁹⁸ Batu Hanın orduları, Kiev’i aldıktan sonra, kaçan Kumanları ve Rusları kabul eden Macar kralını cezalandırmak için, harekete geçmiş. 1241 yılında Batı’da sırasıyla Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Sırbistan ve Bulgaristan üzerine sefere çıkmıştır. Moğol birlikleri Adriyatik Denizi’ne kadar ilerlediklerinde Cengiz Han’ın torunlarının atlarının ayak sesleri tüm Avrupa’yı dehşete düşürmüştü ve birçok devlet bu seferleri kıyametin habercisi olarak değerlendirilmiştir. Avrupalılar başlarına gelebilecek olayların korkusunu yaşarken, Batu Hanın ani olarak Ordusunu geri çevirmiş.⁹⁹ Bu geri dönüşünde konaklama yeri İdil ve Kama Nehirleri arasında Bulgar şehri seçilmişti. Bu şehir Saray adını aldı ve çok geçmeden eski Bulgar ve İtil şehirlerinin tuttuğu gibi, onlardan farklı olarak Doğu Avrupa ve Hazar denizi ve Aral Gölü civarları ile Batı Sibir’in en mühim siyasi merkezi oluvermiştir.¹⁰⁰

XIII. yüzyılın başlarında Deşti Kıpçak, Kırım, İdil-Bulgar ve Kafkaslar ’da kurulan devletin adı, Doğu kaynaklarda Cuci Ulusu olarak geçmektedir. Bunun sebebi tabiki, bu devletin temellerinin asıl kurucusu olan Batu Han’ın babası Cuci Han’ın devrinde atılmış olmasıdır¹⁰¹. Cengiz Han oğullarından her birini ulu Hanın üstün otoritesine bağlı olmak kaydı ile imparatorluğun birer parçasının, bir ulusun hükümdarı yaptığı hatırlanacaktır. Kazakistan ve fethedilecek olan Batı ülkeleri Cengizin en büyük oğlu Cuci’ye tahsis edildiğinden, Moğol İmparatorluğu’nun o kısmı Cuci ulusu veya Batı Hanlığı bilinirdi; Marco Polo Cuci oğullarından ”Batı’nın Tatarları” diye bahsetmektedir.¹⁰²

Ele geçirilen bölgedeki nüfusun çoğunu göçebe Kıpçaklar oluşturduğu için bu bölgeye Deşti Kıpçak, yani “Kıpçak Bozkırı ”verilmiştir. Aileleri bütün malları ve özellikle hayvanları ile beraber Cuci Ulusuna gelen Moğolların bu hareketi

⁹⁶ Georgiy Vernadsky, ”Moğollar ve Ruslar”, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 70.

⁹⁷ Barthold, s. 183.

⁹⁸ Fahrettin Rizaeddin, ”Altın Ordu ve Kazan Hanları”, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s. 18.

⁹⁹ Rizaeddin, s18

¹⁰⁰ Kurat, Türk Kavimleri ve Devletleri..., s. 124.

¹⁰¹ Kamalov, Altın Orda ..., s. 72.

¹⁰² Vernadsky, s. 173.

toprakların işgaliyle sıkı sıkıya bağlı olsa da, sayıca az olmalarından dolayı bir göç olarak düşünülmemelidir. Çünkü Moğolların çoğunluğunu oluşturan esas kitle Moğolistan'da kalmıştır. Bu durum karşısında da işgal olunan memleketlerin (Kıpçak Bozkırlarının) Moğollaşmasından söz etmek uygun değildir. Buradaki esas kitleyi Kıpçakların oluşturduğunu Arap tarihçisi el-Ömeri Altın Orda Devleti'nin toprakları eskiden Kıpçak yurdu olduğunu ve Tatarlar burayı işgal edince onlara tabi olduklarını ve zamanla sayıca Kıpçaklardan az olan Moğollar zamanla tamamen Kıpçaklaşmış olarak bahseder. Fars kaynaklarında Cuci Ulusundan bahsederken Deşti Kıpçak tabirini kullanmışlar.

Altı Orda devletini baştan sona kadar gezen P. Carpini ve W. Rubruck Kumanlar Ülkesi tabirini kullanmıştır ki Arapların Deşti Kıpçak tabiri ile eş anlamlıdır. Çünkü Avrupalıların Kuman zikrettikleri kavim, Müslüman müellifler tarafından Kıpçak diye anılmışlardır.¹⁰³ 1057 yılında Doğu Avrupa'ya göç eden Kumanlar, Ruslara yenilince yerlerini Doğudan gelen Kıpçaklara terk ettiler. Kıpçak adı altında birleşen bu iki Türk kavimi de bundan sonra Kuman adıyla anılmaya devam etmiştir.¹⁰³

1237-1240 Moğol istilası neticesinde, Rusya'yı teşkil eden bütün Knezlikler, Novgorod Cumhuriyeti dâhil, Batu Han tarafından idare edilen Cuci ulusunun bir parçası teşkil etmekteydi. İstilayı müteakip Moğol idaresinin, daha doğrusu Rus tabiiyetinin nasıl tanzim edildiği hakkında sarih bir bilgimiz yoktur¹⁰⁴. Rus knezleri Altın Orda'nın vassalı olmuş, knezler de siyasi ve ekonomik olarak Altın Orda Hanlarına bağlanmışlardır¹⁰⁵.

Bu tabiiyetin icabı olarak knezlerin Orda'ya gidip birer yarlıkalmaları icap ediyordu ayrıca Rus ahalisinden, şehirlerden muntazaman vergi alınmakta idi¹⁰⁶.

Rusya'nın organik ve bataklık arazisi göçebe Moğol-Türk toplumuna elverişli değildi. Yaşayış tarzlarını değiştirip, Rus şehirlerde ve köylerde yerleşmek, ziraat hayatına geçmekle Rusya'yı baştanbaşa işgal edilebilirdi. Hâlbuki Moğollar

¹⁰³ Kamalov, Altın Orda ve. . . , s. 72.

¹⁰⁴ Kurat, Türk Kavimleri. . . , s. 77.

¹⁰⁵ Kamalov, Altın Orda. . . , s. 78.

¹⁰⁶ Kurat, Rusya Tarihi. . . , s. 77.

göçebelik hayatının temin ettiği askeri teşkilata dayanarak, Rus yerleşik ahaliden vergi teminiyle hâkimiyetlerini devam ettirmek politikasını tercih etmişlerdir¹⁰⁷.

Moğol idaresinin fethedilen ülkelerdeki iki farklı hedefi vardı: Ordu için asker bulmak diğeri ise devlet ve imparatorluk ailesinin masraflarını karşılamak için vergi toplamaktı. Rusya'daki Moğol siyasetinin gayesi Hanın kontrolüne tabi olan diğer ülkelerdekinden farklı olmadığı anlaşılmaktadır.

Siyasetin uygulanış usulleri, Rusya'nın değişik kısımlarında farklılık arz ediyordu. Güneybatı Rusya'da (Ukrayna) -Pereyaslav, Kiev toprakları ve Podolya-Moğollar Rusların knezlik idarelerini tamamen ortadan kaldırmış, onun yerine doğrudan kendi kontrollerini ikame etmişlerdi. Moğollar, Galiçya, Volinya, Smolensk, Çernigov-Sever ülkesinde ve Doğu Rusya'da Rus prenslerinin idaresinin yanı sıra, kendi idaresini tesis etmişlerdi.¹⁰⁸

Kıpçakların, Altın Ordu'nun yönetim birimlerinde ve genel ekonomisi içerisinde etkin rol oynadıkları görülmektedir. Altın Ordu Devleti'nde askeri kuvvetlerin kuruluşu Cengiz Han Ordusundan farksızdı. Bu orduda tümen beyleri, bin beyleri, yüzeyleri, on beyleri olmuş. İşte bu mekanizmaya sahip olan bu devletin gerek askeri, gerekse yönetim mekanizmasının önemli yerlerde Moğolların yanı sıra Kıpçakların aldığı tarihi kaynaklarca sabittir. Altın Orda devletinde, göçebeler, göçebe ekonomisi ve göçebe yaşayışının önemli bir yeri olmuştur. Göçebelerin ana kütlesini de Kıpçaklar oluşturmakta idi¹⁰⁹. 180-200 yıl kadar Karadeniz'in kuzeyi ve Kuban-Kafkas sahasını ellerinde tutmuş olan Kuman/Kıpçak'larına gerek bu geniş sahanın ve gerekse komşu memleketlerin tarihinde büyük rol oynadığı muhakkaktır. Bir imparatorluk kurmamışlarsa da işgal ettikleri coğrafi sahanın genişliği, kalabalık nüfusları dolayısıyla Rusya, Bizans, Balkan ve Kafkas memleketlerine büyük tesirler yapmışlardır. Her şeyden önce Rusların Dnyepir nehri boyunca Karadeniz'e inmelerini kat'i olarak durdurmuşlar ve Deşti Kıpçak bir Türk ülkesi olarak devam etmesini sağlamışlardı¹¹⁰.

¹⁰⁷ Kurat, Rusya Tarihi. . . , s. 78.

¹⁰⁸ Vernadsky, Moğol ve . . . , s. 260.

¹⁰⁹ Ahmet **Gökbel**, "Kıpçak Türkleri". Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 89.

¹¹⁰ Mustafa **Safran**, "Yaşadıkları SahalardaYazılan Lugatlara Göre Kuman/Kıpçaklarda, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış". TKAE Yayınları, Ankara, 1993, s. 20.

1.6. ALTIN ORDA DEVLETİNİN ÇÖKÜŞÜ VE ORTAYA ÇIKAN HANLIKLAR

Altın Orda Devleti doğusunda Çağatay ulusunun parçalanıp yıkılmasından sonra yerine Timur Devleti kurulmuştu. Birçok sebeplerin bir araya gelmesi ile gittikçe zayıf düşen Altın Ordu, Timur'un arka arkaya gerçekleştirdiği saldırılarla tamamen sarsılmış ve çökme yolunu tutmuştur¹¹¹. Tatar Hanlarının bütün kuvvetine, Tatar Ordusunun Rusya'ya karşı yaptığı akınlar, Göçebe bozkırların sağladığı süvari ve piyade askerlerinin çokluğuna ve nihayet ele geçirilen alanlardan alınan vergilerin büyüklüğüne rağmen, Altın Ordu kültür bakımından gelişmiyor, üretim kuvvetleri artmamıştır. XIV. yüzyılın son yarısında ve XV. yüzyılda Rusya, feodalleri yenerek merkezi bir feodal devlet kurmuştu. Hâlbuki Altın Ordu karışıklıklardan kurtulamamış ve türlü bölümlere ayrılmış¹¹² Gittikçe zayıflama sürecine giren bazı kaynaklarda Kıpçak hükümetleri şeklinde geçen Altın Ordunun Hanlıklara bölünmüştür¹¹³.

1.7.KAZAN HANLIĞI (1437-1556)

Cengiz sülalesinden Togay-Temür, Tölek-Temür neslinden İçkili Hasan oğlu Uluğ-Muhammed Han, 1419-1424 ve 1427-1436 yıllarında Altın Ordu Hanı sıfatıyla Saray'da hâkimiyet sürdükten sonra tahtını Küçük Muhammed'e kaptırınca Kırım'a gitti, Kırım'da da tutunamayınca Orta İdil sahasına giderek yeni bir devlet kurmuştur. ¹¹⁴İdil (Volga) veya Kama Bulgarları ülkesinde 1337'de kurulmuştur. Bu Hanlık, bugünkü Tataristan, Başkurdistan ve Çavuşistan Cumhuriyetleriyle Vot (Udmurt) , Mari (Çirmiş) muhtar ülkelerini, eski Simbir, Pemza, Perm, Vyatka, Nijni-Novgorod, Samar, Sarı-Tav (Saratov) , Sarı-Tin (Tsaritsin) , Tambov ve Ryazan vilayetlerinin bazı kısımlarını içine almaktadır.

Kazan Hanlığı, tıpkı eski Bulgar Devleti gibi çeşitli din ve ırktan birçok kavim bir arada yaşadığı bir yer olmakla beraber burada siyasi, ekonomik ve kültürel hayatında üstün ve en etkin unsur Kazan Türkleri idi.

¹¹¹ Gökbel, s. 90.

¹¹² Aleksand Yakubovskiy,"*Altın Orda ve Çöküşü*". Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1992,s. 10.

¹¹³ Gökbel, s. 90

¹¹⁴ Akdes Nimet Kurat, "*Kazan Hanlığı (1437-1556)*", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi, Cilt XII, sayı 3-4,1954, s. 227.

Kazan Hanlığı kuran Uluğ Muhammed Han Kazan'a geldiği sıralarda burada Bulgar ve Kıpçak Türkleri Yönetici konumunda idi. Kazan Türkleri büyük ölçüde ziraat ile uğraşır, çok miktarda Kıpçak unsurların karışmış olmasıyla gelenek, örf-adet, gıda ve giyim konusunda göçebeliliğin etkisinin bulunduğu da muhakkaktır.¹¹⁵

1.8.KIRIM HANLIĞI

Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk devletleri arasında Kırım Hanlığı önemli bir yere sahiptir. Altın Orda kalıntısı diğer Türk devletleri ve zümrelerinden en büyüğü, devamlısı ve en son olarak Ruslar tarafından ortadan kaldırılanıdır.

XIII-XIV. yüzyılların sonlarına kadar Altın Ordu egemenliğinde kalan Kırım'da 1395 yılında Cengiz soyundan Cuci'nin Tokay Timur'dan gelen Baş-Timur, Kırım'da kendi adına sikke bastırması ve hâkimiyet iddiasında bulunmuştur. Baş-Timur'un oğulları, rakiplerine karşı sürdürmüş oldukları mücadeleden sonra nihayet Kırım'da ayrı bir Hanlık kurmaya muvaffak olmuşlardır. Ancak Kırım Hanlığının tam anlamıyla kurulmasının ardındaki gerçek isim Cengiz soyundan gelen ve bir Altın Ordu prensi olan Hacı Giray olmuştur. İlk parasını 1441-42 yıllarında Solhat şehrinde bastırır ve Bahçesaray başşehir seçerek Hanlık fiilen kurulmuş olur.¹¹⁶

Kırım Hanlığı'na coğrafi açıdan esas merkezini Kırım yarım adasında oluşturmuştur. Ayrıca Azak deniz çevresinden Tuna mansabına, aşağı Don'dan, Orta Dnyepir ile Turla (Dnestr) nehirlerine kadar uzanan ve Deşti Kıpçak adı ile bilinen Kıpçak bozkırlarını da içine alan bölge bu Hanlığın sahası içine giriyordu. Öyle zamanlar olmuştur ki Hanlığın Doğu Avrupa'nın iki milyon kilometre kare kadar büyüklüğündeki toprağı içinde aldığı görülmüştür.

Kıpçak Bozkırları XI. yüzyıl ortalarından Kıpçakların eline geçince Kırım da Kıpçakların yurdu haline gelmiş ve bu bölge Bizans faaliyeti gittikçe azalarak tamamen yok olmuştur.

1.9.ASTRAHAN (HACI TARHAN) HANLIĞI

Astrahan (Astrahan, Astrahan, Ejderhan) bölgesi, Orta Asya ile Güneydoğu Avrupa bozkırları arasında tabii bir geçit teşkil ettiği için, asırlarca Türk kavimlerinin

¹¹⁵ Gökbel, s. 92.

¹¹⁶ www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302155532_0.pdf 12.04.2016

doğudan batıya doğru giden akınlarına ve bunlar tarafından kurulan çeşitli devlet teşkilatlarına sahne olmuştur. Bu bölgede V. yüzyılda Bulgarlar, VII-X. yüzyıllarda Hazarlar, X. yüzyılda Peçenekler ve XI. yüzyılda Kumanlar (Kıpçaklar) görülmektedir. XIII. yüzyıldan itibaren Moğolların Altı Ordu Devleti toprakları içinde yer almıştır. Astrahan Hanlığı Altın Ordu hükümdarlarından Küçük Muhammed'in torunu Kasım Han tarafından bir de Astrahan Hanlığı kurmuştur (1446). Önemli ticaret yolu üzerinde bulunması ve zenginliği yüzünden komşu devletler ile göçebe kabileleri celbederek bunların daimi hücumlarına maruz kalmıştır.¹¹⁷ 1502 yılında Kırım Hanı Mengli Giray'ın "Taht-İli"ne saldırarak Altın Orda Devleti'ni yıkmasıyla bağımsız hale gelen Astrahan Hanlığı bol balık ve tuz kaynakları sayesinde zenginleşmiştir. Astrahan Hanlığı 1556 yılında Ruslar tarafından tamamen istila edilene kadar Nogayların ve hâkimiyet alanlarını aşağı İdil boyuna doğru genişletmek isteyen Kırım Hanlarının baskısı altında kalmıştır. Bu durum Hanlığın siyasi istikrarına darbe vurmuş ve güçlenmesini engellemiştir.¹¹⁸

1.10. NOGAY VE SİBİR (SİBİRYA) HANLIKLARI

Adını Altın Ordu büyük komutanlarından olan 'Nogay'dan (ö. 1299) alan ve bu devletin çöküşünden sonra kurulan Nogay Hanlığı, Volga'dan İrtiş'e ve Hazar Denizinden Aral Gölüne kadar uzanan sahaları içine alıyordu. Merkezi Yayık nehrinin mansabındaki Saraycık şehri idi. Hanlığın nüfusu Kıpçaklara ait Türk boyları oluşturyordu.¹¹⁹

Sibir Hanlığı Küçüm Han ile anılmıştır. Ebülğazi Bahadır Han eserinde onu Cengiz Han soyuna dayandırır. Fakat Rus kaynaklarını o'nu Kazak kökenli olduğunu bildirtmektedirler. Küçüm Han hangi şartlarda Sibir Hanlığın başına geçtiğini tam olarak bilinmemektedir. Merkezi Tura (bugün Tümen) şehri olan Sibir Hanlığı'nın başında bulunan Yadiğar Han'ın 1552 yılında Kazan'ı alan Ruslara elçiler göndererek vergi vermeyi ve Moskova'nın hâkimiyetini kabul etmeyi önermesi

¹¹⁷ Gökbel, s. 94.

¹¹⁸ Dinçer Koç, "Aşağı İdil Boyunda Hâkimiyet Mücadelesi ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII/1, Yaz 2012, s.456.

¹¹⁹ Gökbel, s94

üzerine 1563'te Küçüm Han halkın desteği ile İrtiş nehri üzerindeki İsker şehrinin ve Batı Sibir Hanlığının idaresini eline geçirdiği kaydetmiştir.¹²⁰

Sibiry Hanlığı topraklarında'da önemli ölçüde Kıpçak nüfusunu barındırmıştır. Batı Sibiry eski zamanlardan beri çeşitli Türk boylarına vatan olmuştur. Yukarı ve Orta İrtiş havzasının Kıpçak Boyları bir kısmı Batı Sibiry'da bulunmuşlardır.¹²¹

1.11.KASIM HANLIĞI (1445-1552)

Kazan Hanlığın kurucusu Uluğ Muhammed Han'ın oğlu Kasım tarafından 1445 yılında kurularak 1681'e kadar sürmüş olan Kasım Hanlığı Doğu Avrupa'daki Türk devletleri ve Slavlar arasındaki mücadelenin değişik ve karışık sahasını oluşturdu.¹²² Kasım Hanlığın kuruluşu, Doğu Avrupa'daki Türk devletleriyle Slav knezlikleri arasındaki mücadeleler ve bunların politikalarıyla yakından ilgilidir. Uluğ Muhammed, küçük hanlıklara parçalanmış olan Altın Orda Devleti'ni tekrar bir idare altına toplamak istemiştir. Ancak bunu gerçekleştirebilmek için hem Slav beylikleri hem diğer Hanlıklarla mücadele etmesi gerekmektedir. Kendi hâkimiyetini tanıtmak amacıyla 1439'da Ruslara karşı ilk seferde Moskova kapılarına gelen Uluğ Muhammed 7 Temmuz 1445 tarihindeki ikinci seferinde Vladimir'e kadar ilerlemiştir. Suzdal meydan muharebesinde Rusları yenerek Moskova knezi Vasili'yi esir almıştır. Yüklü fidye ödedikten sonra serbest bırakılan Vasiliy, Uluğ Muhammedin tüm isteklerini yerine getirmeye kabul etmiş, anlaşmaya göre daha önce Altı Orda Hanlığına karşı olan yükümlüklerini şimdi Kazan Hanlığına gerçekleştirecektir. Rus vilayetlerinde kontrol amacıyla Kazanlı memurlar bulundurulacaktı ve Moskova Knezliği sınırları dâhilindeki Oka ırmağı üzerinde bir Hanlık kurulacaktı.¹²³ Hanlığın arazisi Hanın oğluna yurt olarak verilmiş Oka ırmağı boyundaki Gorodets şehri ve çevresi içine almaktadır. Bu şehir daha sonra Hanın oğluna izafeten Kasımov (Kasım şehri) adını almıştır.¹²⁴ Aslında Kasım Hanlığı, Kazan Hanı, Uluğ Muhammed'in kendi oğlu Kasım idaresinde Moskova Knezliğinin iç durumu kontrol altında bulundurmak ve gerektiğinde hemen müdahale

¹²⁰Orhan **Doğan**, "Küçüm Han", İslam Ansiklopedisi, Cilt 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s. 532

¹²¹Gökbel, A. s94

¹²²Gökbel, A. s94

¹²³ Ahmet **Taşgöl**, "Kasım Hanlığı", İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s. 543-544.

¹²⁴<http://nogai.blogspot.com.tr/2010/04/kasim-hanligi-ve-sayn-bulat-simeon.html> .:05. 04. 2016

etmek imkânına sahip olmak amacıyla kurulmuştur. Kazan Hanlığı idaresindeki bazı sıkıntıların de etkisiyle Kasım Hanlığında icraatlar kuruluş amacının tersine gerçekleşmiştir. Böylece Kasım Hanlığı, Kazan Hanlığının önemli bir vazifesini görevlerini karakolu olmaktan çıkarak Rusların Kazan Hanlığı'nın iç işlerine karışmasını sağlayacak siyasi bir aleti haline gelmeye başlamıştır. Ruslar, Kasım Hanlığının askeri bilgilerinden faydalandığı gibi, diğer Türk-İslam devletlerine karşı onları siyasi bir perde olarak de kullanmaya çalışmıştır. Hanlığın özellikle son dönemlerine doğru Kasım Hanları, Ruslar tarafından tayin edilen valiler vasıtasıyla kontrol edilmiş, hatta bir kısım Müslümanlar Hristiyanlaştırılarak Ruslaştırma yoluna gidilmiştir.

Önemli bir amaçla kurulan, ancak daha sonraları Türkler aleyhine kullanılan Kasım Hanlığında Kıpçakların rolü ve konumu hakkında ve Kazan Hanlığın bir parçası kabul edeceğimiz Kasım Hanlığı'nda belli bir yere sahip olmuştur ¹²⁵.

1.12.KAZAK ADI VE KAZAK ANLAMI

XIV. yüzyıl Altın Orda 'da feodal parçalanma başlar bu parçalanma Moskova devletinin güçlenme dönemi ile denk gelir¹²⁶. Altın Orda 'da fetret devirlerinin yaşandığı dönemlerde Ordalılar da Rus knezliklerine göç etmeye başlamışlardır. XVI. yüzyıl ikinci yarısında itibaren güçlenen Rus knezlikleri ile Litvanya knezliği, Tatar ileri gelenleri için cazip gelmiştir. Göç edenler sadece baskıdan dolayı değil, hizmet etmek ve para kazanmak amacıyla de Rus knezliklerine sığınmışlardır. Yine Rus knezleri kendi aralarındaki iç savaşlarda sık sık Ordalı emirlerden destek istemiş, knezlere yardım eden emirler de birçok kez Rus topraklarında kalmışlardır¹²⁷

Altın Ordu devleti o kadar zayıflamış ki Mirza Mamay yönetimi istediği gibi yönlendirirmiş.¹²⁸ Dmitriy Donskoy'un 1380 yılında vuku bulan Kulikovskaya

¹²⁵Gökbel, s. 95.

¹²⁶B.A İlüşin, "Rusya'da XV-XVII. Yüzyıllar Arasında Tatar Askerlerin Yetenekleri", *Tomsk Devlet Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı 3(35), 2015, s. 5-12.

¹²⁷ Kamalov, Altın Orda ..., s. 257.

¹²⁸İlyuşin. s 9.

Muharebesi'nde Mamay'ı mağlup ettikten sonra Cengiz kökenli soyluların Rus knezlerinin hizmetine geçmesi olayları artmıştır¹²⁹.

Tam bu yüzyılda tam olarak XIV yüzyılda tarihi sahneye Kazaklar çıkar. Kimdir bu Kazaklar, çeşitli kaynaklarda Kazak adını anlatmak için çeşitli anlamlar yüklemişler. XV. yüzyılda yazılan sözlüklerde Kazak adı "kazmak" şeklinde geçerken başka yerde "sakalsız asker" anlamında yazılmış. XIV yüzyılda Tatarlar atlı askerlerine "Kazak" adını vermişlerdir. Ali Şir Nevai-iKazak sözünü "vatansız", "yurtsuz", "kezbe" ve "jasak" anlamında kullanmaktadırlar. A. P Çuloşnikov'un verdiği bilgiler ayrıntılı ve açıklayıcıdır. O, Kazak sözünün şöyle açıklar: "Sosyal yönden kendi içinde bağımsız, özgür insan anlamından hareketle Türklerden alarak Rus sınır boylarında yaşayan bağımsız insanlara Kazak adı vermiştir".¹³⁰ Kamusi Türki'de Kazak kelimesi "قازاق" ve "قازاق" şeklinde yazılıp şöyle tanımlanır: "Kazımak" dan müştak olup, asıl traş ve sakalı traş olmuş demektir"¹³¹. A. Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanisinde de "Kazak" kelimesine aynı temel anlam yani : "Kazılmış, yani kazınmış, tıraş olmuş" yüklemiştir.¹³²

XIX. asır sözlüklerinde kelimeye yeni manalar yüklenir. Mesela meşhur Rus lügatçi Vladimir Dal¹³³ (1801-1872) Kazak adının Orta Asya kökenli olduğunu belirterek kelimenin manası "serseri, avare, kopuk" sözcükleriyle izah etmiştir ayrıca "Kazaklar ordunun gözü ve kulağı" tespiti de çok önemlidir.

Aynı devirin lügatçılarından Lazar Budagov (1812-1878) 'a göre Kazak kelimesi "hür, serseri, dikili bir ağacı bulunmayan, yağmacı" olarak açıklamıştır.

İzmail Srevenskiy (1812-1880) Kazak adının "hizmetçi, ücretli hizmetçi" manasına geldiğini belirtir.¹³⁴

¹²⁹Kamalov, s. 257; B. P. Kirillov, Otbitı na Kalke do''İttifaka'. Russkiy Vesnik. 1993. No:31-32. s10

¹³⁰Mustafa **Kalkan**, "Kırgızlar ve Kazaklar", Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 56- 59.

¹³¹Şemseddin Sami, Türk dili ve edebiyatının mihenk taşlarında sayılan çok önemli bir dilci, etimolog, çevirmen ve edebiyatçıdır. Lakin asıl önemli olan Kaşgarlı Mahmud'dan sonra Osmanlı dönemindeki ilk sözlükçümüz. Ayrıca ilk roman yazarımızdır. Türk edebiyatında çeviri de olsa romanı getiren ilk aydınımızdır. <http://www.makaleler.com/%C5%9Femseddin-sami-kimdir> 06.06.2016

¹³²Yücel **Öztürk**, "Öziden Tuna'ya Kazaklar-1", Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2004, s. 67

¹³³Vladimir İvanoviç Dal (1801 — 1872) -Ünlü Rus lügatçılarındandır.

¹³⁴Serkan **Acar**, "Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak dönemi (1500-1800) " Kazak Kimliğinin Teşekkülü ve XVI asırda Kazakların Coğrafi Tansifi, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2015, s. 41-43.

Savelyeve göre ise Kazak kelimesi ile ilgili şöyle der: “Neden başka yerlerden kaçmış olan yönetimden memnun olmaya insanlar kendi dilinde ya da kendilerine yakın gördükleri isimle adlandırmamışlar ve kendilerine yabancı olan “Kazak” olan yabancı bir adı seçmişler acaba? Diye soru sorar ve şöyle açıklar: “Tarihe bir göz atalım ve hiç tek başına kaçmış holopya da herhangi bir mahkûm memleketinden bin kilometre öteye kaçıp hiç tanımadığı bilmediği bir topluluğa tabi olup bir güçlü demokrasisi, özgürlüğü seven dini-ideolojik bir devlet kurabilir mi acaba? Koca bir halk, kendine özgü bir yönetimle, büyüğün olmadığı, yaşça küçük olan ise herkesle eşit olduğu, özel askeri yöntemlerle, kendine özgü bir konuşma tarzı ile kendine özgü örf ve gelenekleri ile en önemlisi ise haksızlığa uğrayan birisi için hayatı ile ödeyen özellikle de kendi vatani ve inanişi için ataları için hayatı ile ödeyen bir devlet bir halk oluşturabilir mi acaba? Tarihte örnekleri yok, olmayacaktır da. Tarihçiler ve araştırmacılara göre çeşitli yerlerden kaçan yurdu vatani olmayan insanlar olarak anlamlandırıyorlar dolayısıyla aralarında bir ortak geleneği göreneği, tek bir fikri olamaz. Savelyeve göre istem dışı ve kaçarak gelen kişiler zamanla asimile olup kendi milletini, uyruğunu kaybeder ardından herhangi izi kalamazdı. Kazaklar ise Rusya’nın çeşitli ve çok farklı yerlerde olmalarına rağmen tek ortak “Kazak fikri, ruhunu” görmekteyiz. Batı orta çağ şövalyelerde hırsızlıkla, tecavüzle ve zararsız insanlara zulüm etmekle nam salmıştır, Kazakların bu tür insanlarla hiçbir bağı olamaz. Diğer taraftan Kazaklara Rus musun? Ya da Moskal misin? Sorulduğunda gururla ben Kazağım cevap verir. Ruslar ise Kazaklara aynı dinden ve benzer dil konuşmalarına rağmen hep ayrı bir millet gözüyle bakmışlardır”.¹³⁵

Kazakların ilk ortaya çıkışı ve ilk kaynak olabilecek sayfalar günümüze gelmemiştir. Tarihi sahneye çıktıktan sonra Rus tarihçiler Kazakların kim olduklarına dair kimse net cevap vermemektedir. Kaynak yetersizliği çeşitli hipotezleri ortaya atmaya ve çeşitli efsanevi hikâyeleri uydurulmasına yol açmıştır.¹³⁶

¹³⁵E. P. Savelyev, “Drevnyaya İstoriya Kazachestva”. Veçe Yayınları, Moskova, 2010, s. 20.

¹³⁶Viktor Bezotosniy, “Kazak Soyusu”, Rodina Dergisi, Cilt 5-2004, özel sayı, 2004, s. 7, 8.

Yine aynı yazara göre Kazaklar Moğol istilasından önce Kazakların ataları Dnyepir boyu ve Kiev küzeyinde yaşayan Tork'lar ve Berende'lerdir¹³⁷ ve bunun yanında birçok tarihçilere ve araştırmacılara göre Kazakların İskit, Kıpçak, Alan, Kazakistan Kazakları, Özbek, Kırgız, Tatar, Kara Klobuk (Kara Kalpaklar) , Tork ve benzer halklardan ortaya çıktıklarını savunmuşlardır¹³⁸.

Ruslar ise Moğol istilasından önce askeri birliklerini topraklarını genişletme amacıyla kullanma şansları yoktu. Zira o tarihlerde Rus knezleri ya kendi aralarında savaşıyorlar ya da göçebe kavimlerin saldırılarına karşı koymaya çalışıyorlardı. Ruslar bu kavimlere karşı başarı kazandıkları zaman onların topraklarına saldırmak söz konusu olamazdı¹³⁹. Moğol istilasından sonra var olan askeri düzeni ortadan kaldırarak, asker ihtiyacını karşılamak için köy halkı da dâhil olmak üzere herkesi askere almışlardır. Altın Ordu döneminde “Boyarlar” kendi birliklerini bulundurma hakkını kaybederken knezlere toprak karşılığında askeri hizmette bulunmak zorundaydı, knyevin askeri gücün temelini, alt birim ve Knezin hizmetçisi olan saraylılar oluşturulmaktadır¹⁴⁰.

1452 yılında II. Vasiliy Tatar vasallığından kurtulur ve birçok Tatar gruplarının kendi tarafına çekmeye başarmıştır. 1480 yılında III. İvan döneminde Moskova hukuki olarak tamamen bağımsız olmuştur. Fakat her şeye rağmen Moğol tehlikesi tamamen geçmiş değildir.¹⁴¹ Altın Ordu'nun tamamen parçalanması (1502) ve mirasçıların Kazan, Kırım hala çok güçlü ordu toplayabilme gücüne sahiplerdi. 1475 yılından itibaren Kırım Hanlığı Osmanlı'nın egemenliği altına girmiş ve askeri anlamda Osmanlı İmparatorluğuna destek vermiştir.

Tüm anlamlandırmalardan ortaya çıkan kanı Kazakların kelime itibari ile Türk kökenli olduğu konusunda hemfikir. Yarovskiye göre nasıl ki tüm siyasi, dini ve insanlığın beşiği Orta Asya ise Kazaklığın ve Kazakların başlangıcını Avrupa'da değil Asya'da aramamız gerekmektedir, çünkü hem filolojik hem tarihi kaynaklar bize bunu göstermektedir¹⁴².

¹³⁷Savelyev, s. 28.

¹³⁸Bezotosny,Kazak..., s. 7.

¹³⁹Kamalov, Altın Orda..., s. 273.

¹⁴⁰Kamalov, Altın Orda..., s. 274.

¹⁴¹Georgiy **Vernadskiy**, ”İstoriya Moskovskogo Tsarstva”, LEAN, Agraf Yayınevi, Moskova, 1969. s10

¹⁴²D. **Yarovskiy**, ”İstoriya Zaporozskih Kazakov”, Cilt 2, Svet Basımevi, Lvov, 1991, s. 6.

XIII. yüzyıldan itibaren feodal savaşlardan, karışıklardan ve taht kavgalarından, bu yüzyılda çıkan ve yaygınlaşan veba hastalığı o sene Deşti Kıpçak topraklarında inanılmaz kuraklıktan Altın Ordu bazı kitleler toplu bir şekilde komşu Lehistan ve Moskova'ya devletlere göç etmişlerdir. Lehlerin Vitovt hükümdarlığın sonlarına doğru yazdığı mektupta göç edenlerin ailelerini saymadan 40. 000 asker-Tatar geldiğini söylemiştir bu 1558 yılında Lehistan topraklarında yaklaşık 200. 000 kişinin göç ettiğini yazmıştır, bu göçler sadece Lehistana değil Moskova knezliğine de gerçekleşmiştir.¹⁴³

Leh tarihçisi Yan Dluğos¹⁴⁴ 1469 yılında yazılmış yıllıklarında “Kazak” lardan bahseder. Kazakların Podolye ve Volına geldiklerini “Kazak” kelimesi Türk olup Kazakların da Tatar olduklarını söyler. Tatarlardan bahsederken iki tip Tatarlardan bahseder ilki Hana bağlı askerler yani “Ordulu” askerler diğeri ise sınırlarda ve ötede olduklarını söyler Han hâkimiyeti altında olmayanlar kendi Atamanlarını belirleyerek serbest kimsenin hâkimiyeti altında olmayan olduklarını söyler¹⁴⁵.

1.13.RUSYA'DA KAZAKLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

1450 yıllarında Rusya'da Slujilıy knez gibi alt aristokrat grubunun ortaya çıkması uzun tarihi sürecin neticesiydi.

XIV-XV. yüzyılda Doğu Rusya'nın tüm knezleri kendi egemenlik haklarından Büyük Moskovaknezi lehine feragat etmek zorunda kalmışlardır. II. Vasiliy dönemindeyse bazı Cicioğulları dahi Moskova knezinin hizmetine girmişlerdir. Cicioğulları en üst makamlarda bulunup en üst tabakasını oluşturmaya başlamışlardı ancak fazla hak ve yetkiye sahip değillerdi. Büyük knyeye biat ettikleri ve onun hizmetinden ayrılmayacaklarına dair ant içtikleri takdirde hizmetleri karşılığında malikâneler verilmiştir. Malikhanelerinin büyüklüğü de hizmetlerinin süresine ve hizmetteki başarılarına bağlıydı. Malikhanelerin büyüklüğüne göre asker tedarik etmek zorundaydılar.¹⁴⁶

Kaynaklar hizmetli Tatarların iç organizasyonunu ve yönetim sistemini şu şekilde değerlendirmektedirler. Bölgesel hizmetli askeri topluluklar çeşitli sosyal gruplardan

¹⁴³ M.G.Safargaliyev, “*Raspad Zolotoy Ordı*”. Mordova Yayınları, Saransk. 1960, s. 235.

¹⁴⁴ Yan Dluğos Lehistan'ın ilk tarih yazarlarından (1415-1480)

¹⁴⁵ F. İ. Svistun, “*Şo to Yest Ukranofilstvo*”. Stavropigiyiski Enstitüsü Basımevi, Lvov. 1912, s. 9.

¹⁴⁶ Kamalov, İ., 248-251; V. Vernadskiy. Mongol i Rus..., s376

oluşmaktadırlar. Sıradan askerlere Kazak adı verilmektedir, bir üst kademe-mirza, mirzalar bir üstüne Rus knezler vardı. Bu tip hiyerarşi tüm Tatrlarda görülmektedir. Barış ve savaş dönemlerinde knezler Tatarları hizmete alınması konusunda sorumluluklarını yerine getirip Kazak ve mirzaların kayıt altına yasavullar vasıtası ile yapıldı (büyük bir ihtimalle mirzalardan atanırdı). Hem Mirzalar hem Knezler Ruslardan atanan Tatar başlarına hizmet etmektedirler (tabi istisnalar da vardı) çoğu zaman Rus devleti tarafından başka şehirlerden atanmış kişilerdi. Hizmet süreci boyunca askerler birimlere ayrılıp en üst birim yüz başı ve Tatar başları olmaktaydı. Yüz başları olmadığı vakitlerde Tatar başları aktif duruma geçerdı. Tatar başları tüm hizmetli Tatarların başı idi ve bir üst yönetime alay komutanlığına bağlıydılar. Bazen Tatarların başında Tatar asıllı knezler ya da Hanlar (çarlar) getirilirdi ve yine aynı şekilde bir üst yönetime alay komutanlığına bağlıydı. Tatar asıllı Knezler ya da Hanların yanına güvenlik için mutlak suretle bir Rus komutan eklenirmiş. Kasımov'da Tatar Hanlar ve şehzadeleri bu hiyerarşinin içinde en üst düzey yönetici olmasına rağmen tüm Tatarların yöneticileri değillerdi. Kasım Tatarların başında Kasım Hanlığın kuruluşunda sadece ilk seneler boyunca yönetebilmişler daha sonraki senelerde bu baş yönetimde hep ek Rus komutan yada Han olmadan orduların başında Rus Tatar başlarını görmekteyiz. Yurt Tatarları (Nogaylar) kendi komutanları mirzalar olmasına rağmen en üst yönetimde hep Ruslardan oluşan Tatar başları bulunmaktadır. Sınır bölgelerinde bozkırlarla savaşında stanitsalarda askerler stanitsa başlarına bağlı idiler: stanitsa başı nadir de olsa bazen bu göreve Tatarlar atanabilirdi.

Sefere çıktıklarında Tatarlar ondalık sistemine uygun olarak bölünürmüş, yüzlük orduların başında yüzbaşları ve yasavullar (mirzalar) olabilirdi.

Rus ordularında Tatar başları alay komutanlarına bağlı olup ordularda en alt seviyede bölgesel (gorodoviye) topluluğu halktan oluşmaktadır. XVI. yy ortalarına kadar Tatarlar ön alaylarda yer alıp daha sonra Tatarları alaylar arasında eşit bir şekilde dağıtmışlardır. Rus komutanlığı Tatarları özellikle sıcak bölgelere, ilk müdahalelerde, baskın, istihbarat, sabotaj faaliyetleri, işgallerde yoğun bir şekilde kullanmışlardır. Hizmetli Tatarlar komşu devletlerde cezalandırıcı eylemlerde yer almışlar aynı zamanda Moskova devletine itaat etmeyen vassal halkları cezalandırmak için kullanılmışlardır. Sınır bölgesi hizmeti gelişmesiyle birlikte sınır

korumacılığı bozkırların akınlarına karşı koyabilmek için kullanılmıştır. Diğer askerlik hizmeti olarak yabancı elçilerin yanında koruma, yabancı elçiliklerde görevlerde yer almışlar, Sibiry'a'da ise vergilerin toplanması, tuz getirmede görevlendirilmişlerdir.¹⁴⁷

1.14.RUSYA DON KAZAK'LARI

Rus yıllıklarında daha sonra Kasım Hanlığı olacak olan Meşere bölgesinde XIII. yy Büyük Ordu'dan Başmet knezi gelmiş onun oğlu Beklemiş Ordusunun tüm askerleriyle (Ordusu ile) birlikte Hristiyanlığı kabul edip Mikail adını almıştır. Meşera bölgesinin ilk knezler'den olmuştur¹⁴⁸. Meşera yurdu Kasım Hanlığına XVII. yüzyılın sonlarına kadar bağlı kalmıştır. Rus kaynaklarından Kasım Hanlığı kurulmadan önce de Büyük Ordudan gelenler askeri topluluklar buraya gelerek Hristiyanlaşmış ve Moskova yönetimine para ve toprak karşılığında hizmet eden bir ordu oluşmuştur.

Gordeyeye göre Meşera yurdunda ve civarında çok sayıda Kazak vardı, bu Kazaklar Mamay döneminde Togay Han ile birlikte Volga ötesinden gelmişler ve Mişera'da kalmışlardır. Meşera yurdu Moskova'ya bağlandıktan sonra buradaki Kazaklar Moskova'nın ilk sınır bölgesi hizmetli Tatarlar - Kazaklar görev almışlardır¹⁴⁹

Uluğ Muhammed Han, 1445 tarihli son Rus seferinde Vladimir'e kadar ilerlemiş ve 7 Haziran günü yapılan Suzdal meydan muharebesinde büyük bir zafer kazanarak Moskova çarı Vasiliy'i esir almıştır. Vasiliy, ileri sürülen bütün barış şartlarını kabul edince serbest bırakılmıştır. Sulh şartlarına göre, harp tazminatından başka, Moskova, Altın Ordu'ya karşı olan mükellefiyetlerini şimdi Kazan'a karşı ifa edecektir. Sulh şartlarının yerine getirilmesini kontrol etmek üzere gerek Moskova'da ve gerek Rus vilâyet merkezlerinde birçok Kazanlı memur yerleştirilmiştir.

Bu anlaşmanın diğer bir mühim maddesi de, Moskova'nın nüfuzu altında bulunan Oka nehri üzerinde kurulan Kasım şehri merkez olmak ve civarındaki bölgeyi içine almak üzere "Kasım Hanlığının kurulması olmuştur. Bu Hanlığın kurulması ile Uluğ Muhammed oğlu Kasım idaresinde Moskova Knezliğinin iç durumunu kontrol

¹⁴⁷İlüşin, s. 8.

¹⁴⁸V. A. Pankov, "İdu Meşeroy", Moskovskiy Roboçiy Yayınları, Ryazan, 1984, s. 24.

¹⁴⁹A. A. Gordeyev, . "İstotiya Kazakov". Veçe Yayınevi, Moskova, 2006, s. 73.

altında bulundurmak ve gerektiğinde derhal müdahale etmek imkânına sahip oluyordu. Buradaki askerî kuvvetlerin masrafı birçok Rus şehirlerinin gelirlerinden karşılanacak, Moskova hazinesinden de her yıl para ödenecekti¹⁵⁰. İlerleyen zamanda Kasım Hanlığı, Kazan Hanlığının önemli bir vazifesini gören ileri karakolu olmaktan çıkarak Rusların Kazan Hanlığının iç işlerine karışmasını sağlayacak siyasi bir aleti haline gelmeye başlamıştır. Ruslar, Kasım Hanlığının askeri bilgilerinden faydalandığı gibi, diğer Türk-İslam devletlerine karşı onları siyasi bir perde olarak de kullanmaya çalışmıştır. Hanlığın özellikle son dönemlerine doğru Kasım Hanları, Ruslar tarafından tayin edilen valiler vasıtasıyla kontrol edilmiş, hatta bir kısım Müslümanlar Hristiyanlaştırılarak Ruslaştırma yoluna gidilmiştir¹⁵¹.

Zamanla Rus knezler Kazakları askeri hizmete davet etmeye fırsatını bulmuşlar hizmete gelen Kazaklar aynı zamanda geldiği yerlerde kalan Kazaklarla iletişim halinde olduğu da bilinmektedir. Böylece XV. Yüzyılda Ryazan, Meşera ve Sever (kuzey) knezlikler sınırlarında ilk Kazak Orduları oluşmuş olur. Bu ordular Rus knezlerle özel bir sözleşme ile hizmete alınmaktadırlar.

Don Kazakların oluşumunda önemli rolü olan Meşera Kazakları Altın Ordu'dan gelen askerleridir. Don Kazakları bu topraklarda Ordu'yu terk etmiş Orda'lı askerlerdir ve Kazak anlamı olduğu gibi serbest, kimseye itaat etmeyen, kimsenin emri altında olmayan asker, göçebe idi¹⁵².

Tatarların hizmeti toprak karşılığında olup bu toprakların yerel atlı askerleriydi. Hizmetleri ise babadan oğula geçmekteydi.

Moskova ve step devletleriyle diplomatik yazışmalarda onlardan "Kazaklar" olarak hitap edilmektedir.

Moskova Devleti bu dönemde III. İvan Ordusunda Kazaklardan hafif atlılar olarak bahsedilmekte ve özel görevlere yer almaktadırlar.

Aynı zamanda sınır bölgesini koruyan sadece Moskova değil diğer knezliklerde de görmek mümkündür ki bunun karşılığında Kazaklar toprak ya da para alan askerler olmuşlardır.

¹⁵⁰ Reşit Rahmeti Arat, "Astrahan Hanlığı" Türk Dünyası El Kitabı Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 415-416.

¹⁵¹ Kamalov, s. 257.

¹⁵² Gordeyev, s.73.

Kazakları sınır bölgelerine çoğunluk ıssız yerlere yerleştirilmiş. Rus yönetimi bu insanlardan bahsederken alçak gönüllü okuması yazması olmayan, iyiniyetli, şikâyet etmeyen, hırsızlık ve huzursuzluk getirmeyen birileri olarak bahsetmişlerdir.

Kazakların hizmeti XVI. yüzyılda düzen içine girmiştir. Savaşa gidildiğinde orduya çoğunluk bu askerlerden göreve alınmış, şehirlere, sınır bölgelerine ve bekçi görevlerine Kazaklar yer almıştır. Hizmet karşılığında Kazaklara iyi topraklar verilmiştir. Kazakları birçok sınır bölgesi şehirlerinde görmek mümkündür¹⁵³.

B. R. Rahimzyanov Kasım Hanlığından ve Meşera yurdundan Kasım ve kardeşi Yakup askerlerinden bahsederken, her iki kardeşin bir Ordusu olup Ordusu hizmetli Tatarlardan ya da Kazaklardan oluştuğunu bahsetmiştir. Bu ordunu içinde bulunan Ulan, Bekler ve Mirzalar Kazaklar kadar kalabalık değildir¹⁵⁴.

Kazak yerleşim yerlerine “Ordu” adı verilir. Oluş yerine göre Rus ya da Ukrayna Kazakları olarak adlandırılmışlardır. Her iki oluşum kimsenin emri altında olmayan, bağımsız, ihtiyaç durumunda hizmet veren Kazaklardır.

Ukrayna’da Kazaklar Zaporozhye’de ilk merkezlerini oluşturup 1775 yılına kadar kendini göstermişlerdir. Hizmetli “Reestr Kazakları” Litvanya Lehistan birliği “Reç Pospolita” dan hizmet karşılığında para almışlardır.

Rus hizmetli Kazaklar ise 3 çeşide ayrılmışlardır şehir, ordu ve bekçi Kazakları bu hizmet karşılığında para ve toprak (ömürlük) verilmektedir. Askeri iç yönetimi konusunda Rusya’daki Kazaklar XVIII. yy. kadar kendileri belirlemektedirler.

Rus hükümeti ve Kazaklar arasındaki diplomatik görüşmeler elçiler aracılığı ile gerçekleştirmekteydi. İlk etaplarda Moskova’yla ilişkiler bağımsız devletler prensibine dayanmaktaydı ve bir düşmana karşı tek vücut olmaktadır. Kazaklar bu hizmet karşılığında para ve askeri yardım almaktadırlar. Rusya’da Kazaklar Moskova’yla birlikte tüm savaşlara katılmışlardır.

Kazaklar ciddi bir şekilde kendilerinden Smuta döneminde bahsettirmişlerdir. Bu dönemde I. Ljedmirtiy’nin Ordusunda yer alıp onu desteklemişlerdir. Moskova

¹⁵³ A.V.Venkov, A.A.Ozerov, T.S.Rudenko, V.P.Trup., vd., “Don Kazakları: 5 Asır Askerlik İhtişamı”, Yauza-Eskimo Yayınları, Moskova, 2009, s.18-19.

¹⁵⁴ B.R.Rahimzyanov, “Ruskiye Knyajestva i Nasledniki Zolotoy Ordı v XV. Veke i Naçalnaya İstoriye Kasınskogo Hanstva” *Rossica Antiqua* 200, Sankt Petersburg Üniversitesi Yayınları, Sankt Petesburg, 2006. s. 376.

hükümeti XVII. yy. Smuta olaylarından sonra hizmetli Kazakların birden azaltma karar vermiştir. Kazak asıl fonksiyonunu farkında olup sınır bölgelerinde askeri güç olarak Kazakları kendi egemenliğini koymak istemişlerdir. 1798 yılında Rus hükümdarı I. Pavel tüm Kazak ordularını sıradan devlet askeri konumuna getirmiştir. Kazakların üst düzey yönetimi de dvoryan sınıfına girmeye hak kazanmışlar. XVII. yy. Moskova hükümeti Moskova hükümetine bağlılık yeminin alarak gönüllü müttefikten Rus çarının (malı) olmuşlar. Güney doğu toprakları Rus topraklarına katılmasıyla Kazaklar haklarını ve kazandıkları topraklarda haklarını kaybederek sıradan Rus askeri oluvermişlerdir. XVIII. yy. itibaren Rus devleti Kazak ordularını istediği şekilde şekillendirmiştir.

I. Petpo döneminde 1721 yılında Kazak Atamanlar Rus genelkurmay tarafından atanmaktaydı.

1775 yılında Pugaçöv ayaklanmasından sonra II. Ekaterina Zaporojyeseç'i tamamen ortadan kaldırmıştır.

Rus hükümeti Kazakları yeni toprak işgalinde aktif bir şekilde kullanmıştır. İhtiyaç durumunda yenilerini oluşturup yok etmiştir¹⁵⁵.

Smuta döneminde 1702 yılında Ljedmitriyi desteklediği gerekçesiyle bu ordu kılıçtan geçirilmiş kaçabilen bazı gruplar Kırım'a sığınmış daha sonra Osmanlı'ya göç etmişlerdir.

1.15.KAZAK ORDULARI

Terek Kazak Ordusu: Başlangıcı 1577 yılından başlayarak Terek bölgesinde oluşturuldu. Kazak Ordu merkezi Vladikavkaz'dı. 1917 yıllarında Çeçenler başkaldırmış daha sonra Sovyetler baskısıyla kardeş katliamına sahne olup ordu kendi kendini yok etmiştir.

Astrahan Kazak Ordusu: Volga yakınlarında 1750 oluşturulur. Rus-Pers, Rus-Türk savaşlarında yer almışlar. Ordu merkezi Astrahan şehri olup 1917 yıllarında Bolşevik devrimine dayanamaz dağılmışlardır.

Ural Kazak Ordusu: Yayık nehri kenarında yaşayan Kazaklardan 1591 yılında Yayık (Ural Kazak Ordusu) oluşturulur. 1773-1775 yıllarında Pugaçöv isyanında

¹⁵⁵Bezotosny, s10.

aktif rol oynamıştır. Ordu merkezleri Uralsk şehriydi (Kazakistan) Orenburg bölgesi, Ural ve Atıraus bölgesinde oluşturulmuştur. 1917 yılında Menşevikler tarafında yer almışlardır. Sovyetler tarafından baskıya maruz kalmışlar.

Yenisey Kazakları: Kazakların Doğu Sibirya'yı fetettikçe XVII. yy. başlarında Turuhan kışlağı oluşturduktan sonra 1607 yılında Yenisey Kazakları tarafından oluşturulmuştur. Atlı sınır bölgesi Ordusu olan Yenisey Kazakları, görevleri ele geçirilen toprakları korumaktır. XX. yy. Krasnoyarsk, Hakasya bölgesi Tıva merkezli olarak oluşturulmuştur. Kızıl ve Beyaz ordularına baskılarına dayanamayıp dağılmıştır.

İrkutsk Kazakları: XVII. yy. doğu Sibirya fethedildikçe 1652 yılında oluşturuldu. Hedefler arasında Sibirya içlerine girebileyim kolaylaştırmak ve ele geçirilen toprakları korumaktır. Rus-Japon savaşında Rusya Moğolistan sınırını koruyan ordular. 1920 yılların Kızıl ve Beyaz ordulara dayanamayarak Uzak Doğu ve Çin'e göç etmişler.

Orenburg Kazak Ordusu: Orenburg sınır bölgesinde devlet görevinde olan, Tatar, Kalmık, Başkırt gibi yerel Kazaklardan 1574 yılında itibaren yerel Kazaklardan oluşturulmuştur.

Sibirya Kazak Ordusu: Sibirya'da 1582 yılında oluşturuldu. Orenburg Kazaklardan oluşur Ordu merkezi Omsk şehriydi.

Semireçye Kazak Ordusu: Yermak ve Sibirya Kazaklarının 7, 8. 9 ve 10'cu kol orduların Urman-Niyazbek'in Rusya toprağı içine alındıktan sonra Kazakistan bozkırlarına yerleştirilir. Yerleşim olarak bugünkü Güney doğu Kazakistan toprağı merkeziyse Verniy şehriydi. Son zamanlarında Sovyetlere başkaldırıp çoğu katledildi kalanlar batı Çine sığınmıştır.

Baykal ötesi Kazak Ordusu: 1655 yılından itibaren Sibirya Kazakları, yerel halk, Buryatlar ve Tunguslardan oluşmuştur. 1917 ordu Bolşevik Menşeviklere dayanamadı dağılmış ve çoğu katledilmiş. Bazıları Çin'e göç etti, kalanlar Sovyetler tarafından baskı görmüştür.

Amur Kazak Ordusu: Vasiliy Poyarkov, Yerofey Habarov, İvan Moskvitin XVII. yy. keşif sırasında oluşturuldu. Ordu olarak Rus-Japon savaşında kendilerini göstermişlerdir.

Ussuriysk Kazak Ordusu: XVII. yy. ilk yarısında oluşturuldu Rus-Japon savaşında kendilerini göstermişlerdir. Daha sonra Amur ve Ussuriysk orduları birleşip orduların merkezi Vladivostok şehri olmuştur. Sovyetler tarafından ordu içinde anlaşmazlıklar doğurup, ordu kendini yok etmiştir.¹⁵⁶

Kazakların oluşum dönemlere ayıracak olursak, XVII-XVIII. yy. Slavlaşmış, XVIII. yy. Kazaklarda kendi kültüründen uzaklaştırılmış, Slav kültürü tamamen benimsenmiş. XVIII-XIX. yy. Ruslaştırma dönemi, bu dönemde yavaş yavaş bazen zorla Kazak kültürünü tamamen yok edilmiş ve XIX-XX. yy. Kazakların şehirleşme dönemi olarak görülmüştür. Sovyetler döneminde Kazak toplumunun tamamen ortadan yok edilmiş ve XX. yy. 80 yıllarında tekrar uyanış olsa da folklorik bazında kalmıştır.¹⁵⁷

Venedik diplomat A. Kantarini (1475) Rusyaya gelişinde XV. yy. 'da stepler Altın Ordu orduların hâkimiyeti altında olup genelde Volga kenarlarında, BelıyYar, Medveditsa, Don, Dnyepr, Hopa, Oryel, Samara, Sula, TihıySosna ve Donets'te bulunmaktadır. Arkeolojik bulgular ve Orta Çağ seyyahların Rusya'yı gezdiklerinde yine bu bölgede göçebe halkların dışında hiçbir yerleşim yerlerin XVII. yy.'ın sonuna kadar olmadığını yazmışlardır. Diplomat Sigizmund Gerbenşteyn uzun seneler Moskova'da kaldıktan sonra Moskova hakkında notlar almıştır. Eserinde 1517-1526 yılları arasında Küçük Tanayıs (kuzey Donets) Azak Denizinde, Kazan ve Astrahan Hanlıklar arasında geniş steplerde göçebe halkların yaşadığını anlatmıştır. Benzer yazılar A. Gvanyini "Opisaniye Moskovii" Moskovayı tanımlarken IV. İvan zamanını anlatmıştır. Azak Denizinden kuzeye doğru giderken kutsal balbalların çokluğundan bahsetmiş¹⁵⁸.

XVII. yy. kadar bu steplerde Kırım ve Azak Tatarların, Küçük ve Büyük Nogay Ordu'ların yerleşim yeri olup, XVIII. yy. kadar Kırım Hanlığı ve Moskova arasında formalite sınır kuzey Donets sayılsa da Tatarlar çok daha kuzeye yani Borov, Aydar, Derkul nehirler civarında yerleşip aşağı Volga ve kuzey Karadeniz geniş steplerin sahipleri idi, öyle ki bu steplerde Slavların gelmesini de engellemişlerdir.

¹⁵⁶Bezotosniy, Kazak., s. 17

¹⁵⁷<http://rostov-region.ru/books/item/f00/s00/z00000035/st002.shtml> 30. 03. 2016

¹⁵⁸V. S. Kurilo, "İstoriya Luganskogo Kraya". Alma-Mater Yayınları, Lugansk, 2003, s. 123.

Sistematik olarak step halkı Slav komşularına saldırılarda bulunmuş ve bu yüzden Moskova yönetimi devlet olabilmek için topraklarını korumak zorunda kalmıştır. XVI-XVII. yy. arasında toprakları koruma stratejisini geliştirmiştir. Bunun yanında sürekli güneye doğru nüfus yerleştirici politikayı izlemiştir. Örnek verecek olursak (1587) Kursk, (1592) Yelets, (1598) Belgorod, Oskol, (1599) Valuyki şehirlerine nüfusunu yerleştirmiştir. Sınırlarında olası saldırılara karşı da birimler ve gözlem noktalar oluşturmuştur¹⁵⁹.

Moskova topraklarını genişlettikçe yeni Kazak orduları ortaya çıkmıştır. Mesela Kuban Kazak Ordusu, başlangıcı Dnyepir ötesinde 1530 yılına Zaporozhye Kazakları tarafından kurulan seç'iden gelen Kazaklardan oluşturulmuştur. XVIII. yy. II. Ekaterina emriyle aileleriyle birlikte 25 bin asker Kubana yerleştirilmiştir ve daha sonra bu Kazaklar Kara deniz Kazak ordularını oluşturmuşlardır.

1.16.UKRAYNA TOPRAKLARIN LİTVANYA KNEZLİĞİNDE YER ALMASI

XIV. yy. toprakların Kiev dâhil olmak üzere Büyük Litvanya knezliği topraklarına katılmıştır. 1361 ortalarında 1362 başlarında Kiev ve civarı Çernigov-Seversk Knezliği, Putivel ve Kursk dâhil olmak üzere Mirza Mamay Ordusu desteği ile gerçekleşmiştir. ¹⁶⁰ XII-XIII. yy. arasında Litvanya Alpler kuzeyindeki olan ve haçlıların merkezleri olan tüm Katolik devletlerle savaş halindeydi. Güney doğudaki topraklar Büyük Litvanya knezliği çok cazip olmuştur. Güney doğudaki bu topraklar Altın Orda Devleti'nin toprakları olmuştur.

XV. yy Moğol imparatorluğunda taht kavgaları sonucunda Altın Orda'nın yıkılmasına neden olmuştur¹⁶¹.

Ukrayna topraklarına Altın Ordu'dan sonra ilk hâkim olan Büyük Litvanya knezliğini de oluşturan Mindovg'dir. XIII. yy. 'da Litvanya tüm knezlikleri bir araya getirmiştir. 1260 yılında Mindovg Çernigov ve Sever bölgesini topraklarına katmak istemiştir. 1316-1361 yıllarında Gedimin döneminde sınırlar güçlendirilmiş ve topraklar genişletmeye başlamıştır. Bunun temel sebebi Litvanya knezlerin orduyu yeniden yapılandırmasıdır. Toprak sahibi olan her knez orduya hizmet vermek

¹⁵⁹ Kurilo, s. 124.

¹⁶⁰ V. İ. Semenenko, L. A. Radçenko, "Başlangıçtan Günümüze Kadar Ukrayna Tarihi", Torsing Yayınları, Harkov, 2002, s. 88.

¹⁶¹ Semenenko, Radçenko, s. 87.

zorundaydı ve orduya hizmet vermeye karşı olanlardan devlet ceza olarak bu knezlerden topraklarını geri alınmaya başlamıştır. Gedimin döneminde ilerde Belarus devleti olacak topraklarına katmış ve Ukrayna topraklarını topraklarına katmıştır. Gedimin'in oğlu Olgert (1345, 1377) yıllarında Çernigov, Severşina ve 1362 yılında Kiev'i şehirlerini hâkimiyetini kurmuştur.¹⁶²

Ukrayna toprakları doğu tarafı Tatar hâkimiyet altına girerken batı kısımları baskıya dayanamaz ve dağılmıştır. Küçük knezlikler ortaya çıkar bunların en önemlileri Galiçya (Haliç) ve Wlademir (Lodomerya) arasında gelen birleşik prenslik 1323 yılında Litvanya tarafından zapt edilir, daha sonra Galiçya¹⁶³ ve Volın bir kısmı 1352'Lehistan eline geçmiştir, böylelikle Lehistan nerede ise %50 topraklarının genişletmiştir nüfus olarak 200. 000 kişi nüfusuna dâhil etmiştir.

1350-1360 yıllarında Olgerd Gomel, Çernigov, Preyasvl şehirlerini topraklarına katmıştır. 1362 yılında Mavi sular nehri kenarında olan savaşta Kiev, Çernigov-Seversk, Volın ve Podolye (Koriyat knezlerin) ordularına karşı savaşmış.¹⁶⁴ Bu savaş ve ardından Litvanya'nın zaferi Ukrayna'yı topraklarında Moğol hâkimiyetinden kurtarmayı önemli yere sahiptir.¹⁶⁵

Olgerd döneminde 1368, 1370, 1372 yıllarında Moskova'ya sefere çıkılsa da başarılı olamamıştır. Altın Orda'ya karşı Litvanya Moskova ile iyi ilişkiler kurmuş gelin alıp vermişler.

Galiçya knezliği 1370 yılında Macar krallığı yönetimi altında kalmış ve 1371, 1378 ve 1385, 1387 yıllarında burada Macaristan vassalı Silezi Vladislav Opolskiy yönetim sürmüştür. Opolskiy bir müddet sonra bağımsız olmak istemiştir, öyleki Lvov şehrinde kendi adına Galiçya armasıyla para bastırmaya başlamıştır. 1387 yılında Lehistan kralı Galiçya batı kısımları ve Volhın topraklarını ele geçirerek daha önce Galiçya-Volyn knezliğine ait olan Dnyestr ve Prut nehirlerin arasındaki

¹⁶²V. P. Kapelüşniy, "Ukrayna Topraklarına Yabancı Devletlerin Gelişi (XIV-XVII. yy)" Ukrayna Tarihi, , Kiev Devlet Üniversitesi Yayınları, Kiev, 2010, s. 80.

¹⁶³ Öztürk, Ukrayna, s. 73.

¹⁶⁴ Natalya **Yakovenko**, "Ocherk İstorii Ukrainy v Srednie Veka i Rannee Novoe Vremya", Kritik Yayınları, Kiev, 2005, s.177.

¹⁶⁵ Kapelüşniy, s. 81.

toprakları (Bukovina dâhil) ele geçirmiştir. Tam bu tarihte Moldovya Knezliği ortaya çıkmıştır.¹⁶⁶

1370’da erkek çocuğu olmayan Lehistan kralı III. Kazimir ölümünden sonra¹⁶⁷ tahta 11 yaşındaki kızı Yadviga’yı çıkarmışlar ve O da Büyük Litvanya knezi Yagaylo ile evlenmiştir. Lehistan ve Litvanya arasında Krevo birliği gerçekleşir. Bu birliğin şartlarına göre Lehistan tacını alabilmek için Yagaylo Katolikliği kabul etmesi ve Büyük Litvanya Knezliğinde Katolikliği yayması gerekmektedir. 1386 yılında Yagaylo Katolikliği kabul etmiş ve Vladislav adını almıştır¹⁶⁸. Hazineyi ve Litvanya toprakları Leh topraklarına dâhil etmiştir¹⁶⁹.

Krevo Birliği (1385) Ukrayna için bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Leh soylular yöneticiler (Şlyahta) Katolik inancını doğrultusunda yeni bir muhtevaya dönüştürülmüştür¹⁷⁰.

Litvanya –Lehistan birliği uzun sürmemiş Yagaylo kuzeni olan Vitovt muhalifeti ile karşılaşmıştır. Vitovt 1392 yılında bağımsız Litvanya hükümdarı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Litvanya birçok knezliklerden oluşmaktaydı¹⁷¹. Vitovt 1399 yılında Toktamış’ı desteklemiş fakat istediklerini elde edemeyince 1401 yılında Leh egemenliğini kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁷²

Litvanya ve Lehistan arasında olan çekişmeli durumdan ötürü bu dönemde Osmanlı ve Kırım Hanlığı ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Osmanlılar 1453 İstanbul’un fethi ve Balkanlarda söz sahibi olmuşlardır.¹⁷³ II. Mehmed, yalnızca Amasra, Sinop ve Trabzon’u (1461’de) ve Boğdan’ı (1476’da) değil, 1475’te Kefe, Suğdak, Balaklava, Gözlev, Kerç ve Azak gibi Kırım limanlarını da ele geçirmiştir. Bu hamleler, Kırım Hanlığı üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcı olmuştur.¹⁷⁴

¹⁶⁶G.D.Kazmirçuk,O.P.Kupçik, “Galiçya – Volın Knyezliği”, Ukrayna Tarihi , Kiev Devlet Üniversitesi Yayınları, Kiev, 2010, s. 68.

¹⁶⁷Yakovenko, s. 180.

¹⁶⁸V. K. Gubarev, ”Ukrayna Tarihi”, OOO. PFK”BAO” Yayınları, Donetsk, 2007 s. 48.

¹⁶⁹Semenenko, Radçenko, s. 90.

¹⁷⁰Öztürk,Ukrayna, s. 73.

¹⁷¹Gubarev s. 49.

¹⁷²Semenenko, Radçenko, s. 93.

¹⁷³Yakovlenko, s. 237.

¹⁷⁴Kireççi, M. A, Tezcan.S,”Kırım Kısa Tarihi”Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları,Ankara,2015,s. 14.

Osmanlılar daha sonra Kırım'ı, Tuna ve Dnyestr 'e kadar, Moldavya knezliği Bukovina ve Besarabyada da hâkimiyetlerini kurmuşlar. Lehlere ait topraklara özellikle Galiçya ve Podolye'ye seferler düzenlemişlerdir.

Kara Deniz ve Azak Denizi etrafını Dnyep (Kılburnu) , Dnyestr (Akkirman) , Tuna (İzmail) , Don (Azak) nehirlerin yakınında kaleler inşa edilmiştir. Bunun yanında başka şehirlerde de çeşitli kaleleri inşa edilmiştir Hacı Bey, Oçak, Kilya, Tyagin. Türkler sayesinde Kırım Hanı Perekop'u kuşatılmaz hale getirmiştir. ¹⁷⁵Osmanlı Kırım Hanlığı ile birlikte Kara Denizin kuzeyinde söz sahibi olan Lehlerin ve Litvanya'nın buradan çekilmelerini, Kara Deniz ve Azak Denizinin toprakları XVIII. yy. 70 yıllarına kadar Türk-Tatar yurdu olmuştur.

1.17.UKRAYNA KAZAKLARIN OLUŞUMU

Doğu Avrupa toprakları yıllıklarda Kıpçak bozkırları ya da Deşti Kıpçak Kıpçakların yaşadığı ve Batu seferlerinden sonra Altın Ordu topraklarına katılmıştır. Bu topraklarda Altın Orda döneminde göçebelerin yoğun bir şekilde yaşadığı toprak olup yerleşik hayat yokmuş. XVI. yy. sonlarına kadar Litvanya toprağı olduktan sonra bile Tatar göçebelerin uğrak yeriymiş. XVI. yy. Kırım Hanı Litvanya knezine mektubunda Güney Kanev'den Çerkask şehrine kadar uçsuz bucaksız topraklar “ne benim ne senin Allah'ındır” diye söz etmiştir. Bu dönemde bu bozkırlarda birkaç göçebe step Ordusu tamamen Kırım Hanına bağlı olan ordular bulunmaktadır bunlar Dnyepirden Azak denizine Berdı nehrine kadar Perekop Ordusu ve Yedisian (Oçakov) Ordusu bulunmaktaydı. Buğdan Dnyestra kadar orduların bulunduğu yere Tatar ulusları denmekteydi. Aşağı Dnyepir Dnyestr'a kadar olan kısmında Bucak Ordusu önce Kırım Hanına sonra Osmanlı sultana bağlı bir ordu bulunmaktaydı. Dnyepir'in sol kısmında Büyük Nogay Ordusu ve onun bir kısmı XVI. yy. Kırım Hanlığı egemenliğini kabul etmişler. ¹⁷⁶

Manevra kabiliyeti yüksek Kırım ordu askerleri sefere çıkıldığında 3-4 tane at ile ve günde ortalama 100 km gidebilmekteydi 3-4 aylık yetecek kadar kurutulmuş gıda ile birlikte silah olarak da ok, yay ve kılıç kullanmaktaydılar. Askerleri manevra kabiliyeti yüksek olan askerler yükte hafif giyisiler giyer ani saldırı veya geri çekildiğinde dağılarak kaçmaktaydılar takibi imkânsız kılmaktaydılar. Seferin

¹⁷⁵Kapelüşnyı ,s. 81.

¹⁷⁶Yakovlenko, s. 225.

amacına göre alınan esir sayısı da değişmektedir. Ufak ordularla (beş-baş) yapılan yağmalama seferlerinde ortalama 200-300 kişiyi esir almaktadır, orta orduyla yapılan seferlerde ortalama 3.000 kişi esir almaktadır. Esirler boyunlarından 10'ar kişilik bağlanıp Kırım ve İstanbul pazarlarında satılmaktaydı. 1548 yılında Litvanya elçisi anlattığına göre bir Yahudi tüccar Perekopta “sizin orda daha insan var mı? Diye sormuştur.”¹⁷⁷

Kazak kelimesi Kırım'da XIV. yy. Kazak Türklere adlandırmada kullanılmıştır. Kazakbekçi, hizmetli asker, Kara deniz bozkırında gezen asker, 200 sene boyunca steplerde sınır bölgelerinde Kamenets, Podolsk, Bar, Vinnitsa, Belaya Tserkov, Çerkask, Kiev, Putivl, Rılsk, Tula, Ryazan, Murom, Aşağı Novgorod şehirlerinde kervanları korumuşlar. 1452 yılından itibaren Cengizliler ve soyu, Altınorda yıkıldıktan sonra ise Altın Orda sol kol steplerdeki göçebelere, halka ‘Kazak’ adı vermişlerdir¹⁷⁸. Ayrıca XVI. yy. Kazak kelimesi yerleşim yerleri yoğun olarak Bucak ve Azak bölgeleri geçimini yerleşik olan halka akınlar düzenleyerek geçimlerini sağlamaktadırlar. Ve bu dönemden itibaren yine Türk kelimesi olan akıncılar olarak anılmaya başlanır. Akıncı kelimesi tüm Ukrayna halkı için kullanılmıştır.¹⁷⁹

XV-XVI. yy. Tatar uluslarından gelen Tatarlar boyar (asilzade) nüfusun üçte birinden fazlasını oluşturmakta idi isimleri şöyleydi: Aksak, Bay-Buza, Batura, Berdibyaka, Berendey, Bulgak, Bundur, Voropay, Dolmat, Jevçik, Kaydaş, Kalantay, Kıkır, Kobız, Kojan, Kozdavut, Konçak, Kordış, Kotlu-Bay, Kultak, Kuçuk, Mazepa, Mormul, Oberney, Tavlu, Talalay, Uşap, Halayım, Şaula, Şandır, Şemet, Şepel, Şomaka v. s.¹⁸⁰

Kazakların önemli şehirlerinden biri olan Çerkask şehrinde Kazakların arasında en çok kullanılan isimler şöyle: Baliş, Bahta, Baydık, BruHan, But, Guseyin, Karanda, Kıptay, Kudaş, Mahmeder, Malik-başa, Moksak, Nogay, Ohmat, Tereberdey, Toluk, Çaplan, Çelek, Çigas, Çurba öne çıkan isimler idi.

Çerkask Kazakların görevi XVI. yy. son çeyreğine kadar doğudan Kiev'e doğru giden kervanların korumak olmuştur. Belli bir hedefi olan elçi kervanlarına saldırı

¹⁷⁷ Yakovlenko, s. 237.

¹⁷⁸ Semenenko, Radçenko, s92- 93; Smoliy, s. 159.

¹⁷⁹ Smoliy, s. 160.

¹⁸⁰ Yakovlenko, s. 196 .

gibi, yapıldığında Kazakların başında bir ataman bulunur elde edilen malların onda biri Çerkask sarayına gönderilirmiş.¹⁸¹

Verilen örnekler tüm durumun bir parçasıydı, Türk askerler Hristyanlığı kabul ederek Hristyan isimleri almışlar ve daha sonra XVI. yy. da Lehistan'da yaşamış “soyad devriminde Şlahtiçler hâkim olduğu bölgenin adını alarak soyadı yapılmaktaydı ör: Vıgov yerleşim yerinde oturan asilzade Vıgovskiy’e olarak soyadını almıştır.

Kiev bozkırlarında Orduluların benimsenmesinin başlangıcını Vlademir Olgerdoviç dönemine denk gelmiştir. Türk asilzadeler Litvanya Knezinin hâkimiyetini kabul ederek yerlerinde yani daha öncede ikamet ettikleri yerlerde kalmışlardır. Yeni nüfusun gelişi XV. yy. ortalarında denk gelmiştir. Göç edenler toprak karşılığında askerlik hizmeti ve Büyük kneze sadakat emini etmektedirler. Göçlerin yoğun olduğu bölgeler Jitomir, Kiev, Çerkask, Zauşye, Çernobil bölgelerine olmuştur.

Devlet korunma ihtiyacından dolayı toprak karşılığında askeri hizmetlerini sunan ‘atlı hizmetkârlar’ adını almışlardır, daha sonra bu hizmetkârlar şlahtada söz sahibi olmak istemiştir şlahtiç’e değil direkt Kneze bağlı olmak istemişler. XVI. yy. zırlı “boyar”lar adını almayı hak kazanarak serbest kişiler yarı şlahtiç (yarı asilzaderer) statüsünü almışlardır.

Knezler hizmetindeki askerler bazen Alman, Leh ve Moldovya isimler rastlanırken büyük çoğunluk Türk steplerinden gelen Türk isimli askerler çoğunlukta idi¹⁸².

Kazakların ilk defa kaynaklarda anılmaya başlandığı zaman Dnyepir civarında bulunmuşlar. ¹⁸³Kazaklarla ilgili net somut bilgiyi bize Martin Belinskiy¹⁸⁴ (1494-1575) vermektedir, yazısında Kazaklara bir bölüm ayırarak şu ifadeleri kullanmıştır: Bu kişilerin yaz aylarında Dnyepir ve civarında bulunduklarını balık tuttıklarını onu güneşte tuzsuz kuruturlarmış. Kışın ise şehirlere giderlermiş. Mesela Kiev’e Çerkassa Dnyepir bölgesinde bekçi olarak 100 kadar kişi mühimmat ve topları

¹⁸¹Yakovlenko, s. 230.

¹⁸²Yakovlenko, s. 196; ayrıca Kuzmitskiy, s. 121-126.

¹⁸³O. A. Yanovskiy, V. O. Brigadina, V. A. Kohnoviç, vd. , “Başlangıçtan XVIII. yy. sonuna kadar Rusya ve Ukrayna tarihi”, Belarus Devlet Üniversitesi Yayınları, Minsk, 2012, s. 139

¹⁸⁴ Lehistan tarihçilerinden (1494-1575) yıllar arasında yaşamış “Kronika Marcina Bielskiego” kitabın yazarıdır

bırakırlarmış. Silah ve mühimmatı çatışmalardan Tatarlardan almışlardır¹⁸⁵. Kazakların sayı olarak ve silahlı askerlerin çoğalması Büyük knezlik ve Lehistan'ı tedirgin etmiştir. Bir taraftan Kazakların Kırım ve Osmanlı'ya anlık saldırıları diğer taraftan sınır bölgesi Tatar tehdidi altında olduğundan bozkırlara karşı koyabilmek için sınır bölgesi sorumlusu (starosta) Ataman atayarak kendi etrafında bu askeri gücü toplamaya başaramışlardır.¹⁸⁶

1.18.ATAMAN ADI VE ANLAMI

Eski Türk toplulukları ve bilhassa Lehistan ile Ukrayna Kazakları tarafından kullanılan Ataman ünvanına ilk defa yazılı olarak Orhun abidelerinde rastlanmıştır. Bilge Kağan kitabesinde, cülûs törenine katılmak üzere kuzeyden gelen heyetin başı olarak zikredilen Taman Tarkan kişi adı değil iki unvandan oluşan bir terkiptir. Bunlardan birincisi “taman” veya “ataman” unvanı olup, Türkçe “ata” sözüne mübalağa eki olan “man”ın ilâvesiyle yapılmıştır. Daha sonra Moğolcaya da geçen kelime “başbuğ” anlamında kullanılmıştır.

Osmanlı kaynaklarında da geçen Ataman unvanı, Ukrayna Kazakları'nın Ordusunda kullanılmış en yüksek askerî rütbe olmuştur. İlk Ukrayna Atamanı Dmitro Vişnevetski'dir (1550-1563). Dmitro, 1550-1552 yıllarında Özi (Dinyepr) nehrinde Mala Hortitsa adıyla anılan adada kale yaptırmış ve Ukrayna Kazakları'nı teşkilâtlandırarak Zaporog Kazaklarını ortaya çıkarmıştır.

1.19.ASKERİ VE POLİTİK BİR BİRLİĞİN OLUŞMASI VE İLK ATAMAN BAYDA-DMİTRİY VEŞNİVETSKİY

Zaporojye seç'i ilk Atamanı olarak anılan Dmitriy (Bayda) Veşnevetskiy'dir. 1553-1557 yıllar arasında Bayda Kazakların sürekli yerleşkesi Küçük Hortitsa adasında Zaporojye seç'i yerleşke düzenlemiştir. En yetenekli Kazakları bir araya toplamıştır¹⁸⁷. Zaporojye seç'i bir nevi askeri-politik bir birimdir Seç'inin yönetimi Rada tarafından yönetilmiştir. Rada kendi Atamanını seçerek tüm yetkiyi eline vermiştir. Atamanın alt birimlerini şöyle idi: genel sekreter, genel yargıç, genel yazıcı, genel bunçukcu v.s Rada tarafından seçilirdi. Genel kelimesi tüm askerlere

¹⁸⁵V. A. Golobutskiy, "Zaporojskoye Kazaçestvo", Devlet Yayınları, Kiev, 1957, s. 66

¹⁸⁶Yanovskiy vd. , s. 139

¹⁸⁷Yanovskiy, vd . , s. 139

yetkisi olan anlamına gelmekteydi. Zaporojye Ordusu tümen, yüzlük ve onluklara (kürenlere) bölünmüştür. Her yüzlüğü bir yüz başı her kürenin de onbaşı vardı. İlk başta tüm Zaporojye Kazakları kürenlerde “seç’i” lerde ikamet etmiş zamanla Kazakların aileleri olmaktadır ki bu Kazaklar “seç’i” de değil normal yerleşim yerlerine ikamet etmeye devam etmişlerdir.¹⁸⁸

1553 yılı yaz mevsiminden 1554 yılı bahar mevsimi arasında Bayda ve kendisine ait olan ordu ile ittifak bulmak maksadı ile Osmanlı’ya gitmiştir.¹⁸⁹ Aslında Bayda 1553’te arazi meseleleri yüzünden Lehistan kraliyeti ile yaşadığı ihtilaf nedeniyle Lehistan’ı terk ederek İstanbul’a gelmiştir. Onun mülteci olmadığı aynı zamanda da seyahat amacıyla gelmediği, bazı siyasi hedefler olduğu kesin olarak bilinmektedir. Yevornitskiye göre Türk padişahının hizmetine girmeye vadetmiştir. Zaporog Kazaklarıyla şlahta arasında kesin bir sınır koyarak Golobutskiye göre Veşnivetskiy’nin asıl amacı Türk sultanı ile anlaşarak Zaporog Kazaklarını muntazam bir topluluk haline getirmektir. Veşnivetskiy ile yorumlarda İstanbul’da iyi karşılandığı hediyeler sunulduğu, İstanbul’da kalış süresinin 6 ay olduğu bilgileri yer almaktadır. Veşnivetskiy İstanbul’da beklediğini desteği alamadan geri dönmüştür. Bunun sebebi ise o yıllarda Osmanlı Lehistan arasında sulh vaziyetidir.¹⁹⁰ Geri döndüğünde ise Kral fermanı ile eski hakları ve Hortitsa adasının koruyucusu, unvanını geri almıştır.¹⁹¹

1556 yılında Çerkask civarında Rus komutan Rjevskiy ve askerleri ile karşılaşır. Bayda, Rjevskiy’nin Rus ajanı olduğunu ve bu topraklardan Tatar topraklarına kadar istihbarat getilmesini istendiğini öğrendiğinde Min’a Atamanı ile birlikte bir bölük Kazak göndermiştir. Gönderilmiş bu Atamanı ile birlikte İslam Kerman ve Oçakov kaleleri kuşatılmış ve alınmıştır. Tatarlardan çok sayıda at ve mühimmat alınmıştır.¹⁹² Veşnivetskiy tarafından 1556 yılında yıl içinde iki defa Kırım seferi düzenmiş çok sayıda mühimmat ele geçirilmiş Hortitsa adasına getirilmiştir.¹⁹³

Kazakların mühimmata ihtiyaçları vardı, Bayda Veşnivetskiy’ninde bu seferlere bizzat katılıp katılmadığının kesin olarak bilinmemektedir. Golobutskiye göre

¹⁸⁸İ. Y. Robak, ” *Ukrayna Tarihi*”. Harkov Milli Tıp Üniversitesi Yayınları, Harkov, 2011, s. 29.

¹⁸⁹Yakovenko, s. 247.

¹⁹⁰Öztürk, Kazaklar. . . , s. 262.

¹⁹¹Vasilenko, s. 156.

¹⁹²Golobutskiy, s. 76.

¹⁹³Yakovenko, s. 246.

Veşnivetskiy “ Kırım’a yapılan bu ani saldırılar ve götürülen birkaç mühimmat için fazla göze batmaz diye düşünmüştür ”demektedir. Ancak İslam Kerman’a saldırıyı duyan Devlet Giray çılgına dönmüş ve 1557 yılın baharında Hortitsa adasına giderek kuşatmaya başlamış ve 24 gün süren kuşatma başarısız olup Kırım’a geri dönmüştür.

Veşnivetskinin hem Osmanlı’dan hem Lehistan’dan destek almaması Rusya ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Çerkass şehrinden Moskova’ya mektup yazarak oraya gelmek istediğini bildirmiştir. 1557 yılı sonbaharında Veşnivetskiy Moskova’ya davet edilmiş. Burada onu çok güzel karşılamışlar¹⁹⁴Rus yıllıklarına göre Veşnivetskiye’ye pahalı elbiseler, para ve Belev şehri verilmiş Veşnivetskiy Moskova’ya sadakat yemini etmiştir.¹⁹⁵

1563 yılında Moldavya’da taht kavgaları başlamış ve Bayda askerleriyle birlikte Moldova seferine çıkmıştır. Burda Stefan Tomşi tarafından yenilerek esir düşmüş ve İstanbul’a gönderilmiş 3 gün işkencede görerek Galata kalesine kaburgalarından kancalara asılarak işkence görmüş, 22 Ekim 1563 yılında bir okla öldürülmüştür.¹⁹⁶

Litvanya topraklarında Kazakların nüfusu artması ve siyasi, sosyal müdahaleler başarı getiremeyince Şlahta asilzade sınıfı seymlerde Kazakların sınırlarda yarı askeri sınıf haline getirmeye teklifte bulunmuştur. Çerkask asilzadesi yöneticisi O. Daşkeviç 1533’te böyle bir teklifte bulunsada¹⁹⁷ ve Litvanya yönetimi 1524, 1533, 1541yıllarında Kazakları kontrol altına almak, devlet silahlı kuvvetlere katmak istese de ,¹⁹⁸ maddi imkânsızlıklardan dolayı ancak 1568 -1572 yıllarında Leh kralı II Sigizmund döneminde gerçekleşmiştir. 300 kadar Kazak’ı kayıt altına alarak bedel karşılığında hizmete almıştır. Aslında Kazakları kayıt altına alarak, ihtiyaç halinde kullanmak istemiştir¹⁹⁹.

1.20.LÜBLİN BİRLİĞİ

Ukrayna tarihinde önemli dönemlerden birisi kabul edilen Lüblin birliği, 1 Temmuz 1569 tarihinde gerçekleşmiştir.

¹⁹⁴Golobutskiy, s. 79 .

¹⁹⁵Rus yıllıklar XIII Cilt. s. 286

¹⁹⁶Mikola **Arkas**, ”Ukrayna Tarihi”,Olga Arkasova Basımevi, Krakov, 1912, s. 132.

¹⁹⁷N. P. **Vasilenko**, ”Batı Rusya ve Ukrayna Tarihi”. N. Y Oglobina Yayınları, Kiev, s. 149

¹⁹⁸V. T. **Budzinovskiy**, ”Bizim Hetmanlar”. Udalov Basımevi, Lvov, 1907, s. 14.

¹⁹⁹Semenenko, V. İ. , Radçenko, L. A. s 94,

1 Temmuz 1569 yılında Lehistan-Litvanya toprakları birleşmesiyle oluşan birliğe Lüblin birliği (Reç Postolita-Cumhuriyet) denilmektedir²⁰⁰. Bu birliğin başında Kral, Lehistan'daki her iki devletin ortakseym'deseçilmiş, tek para birimi yürürlüğe girmiştir. Ortak dış işleri kararları alınmanın yanında, Lehler Litvanya'da toprak alma hakkı, Litvanyalılar da Lehistanda toprak sahibi olma hakkı kazanmışlardır.

Lüblin birliğini tarihçiler, Ukrayna toprakları için negatif bir süreç olarak nitelendirmişlerdir. Bunlardan bazıları halkı zorla köleleştirme yanında halkı Hristiyanlaştırmak amacıyla baskı yapılmıştır.²⁰¹

Özellikle magnatların siyasete karışmaları halka anormal baskıları, feodal anarşi milli ayaklanmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²⁰²

Zaporojye seç'i kurulduktan sonra milli uyanış başlaması ile birlikte Ukrayna'nın devlet olma tohumu atılmıştır²⁰³.

Lüblin birliği gerçekleşikten sonra bir kısım Kazakları kayıt altına alma tekrar gündeme gelmiştir. Hatta bir bölümünü yok ederek bir bölümü kayıt altına alma fikri doğmuştur.

1575'te Lehistan tahtına Stefan Botoriy çıkmış onun döneminde Zaporojye Kazaklarına büyük baskılar uygulanmıştır. Lehistan kralı Kırım Hanı ile görüştüğünde Lehistan, Kazaklar hakkında kesin çözüm getirilmesi gerektiğini, kendi orduları zayıf ve sınırlarda kalelerin olamayışı başarısızlığı yol açabileceğine düşünerek Kırım Han'ından yardım istemiş ve güneyden Zaporojye'ye girildiğinde başarılı oluna bilineceğinden bahsetmiştir. Lehistan'ın Kazakları yok etme girişimi başarısız olmuştur. Çözümü onların bir kısmını da olsa kayıt altına almak isteyerek bulmaya çalışmışlardır.²⁰⁴

1578 yılında 500 kadar Kazak paralı olarak hizmete alınmış daha sonra bu Kazaklar "Reestr Kazakları" para karşılığında hizmet veren askerler adlandırılmışlardır. Reestr dışında kalan Kazaklar kendi geçimlerini sağlamak için Kırım ve Türkiye'ye anlık saldırılarda bulunmaya devam etmişler ve neticede Türkiye Lehistan ile

²⁰⁰Golobutskiy. V. A. s88

²⁰¹Kapelüşny, s91

²⁰²Golobutskiy. V. A. s. 89

²⁰³Kapelüşny, . s91

²⁰⁴Golobutskiy. V. A. s. 91

ilişkileri açılmaya başlamıştır. Buna çözüm arayan Lehistan Kazakları bir an önce kontrol altına almak istemiştir, çünkü hiçbir ülkede benzeri olmayan bir durum vardı; devlet silahlı kuvvetler dışında başka ordu ya da kendi başına hareket eden ordu bulunmuyordu dolayısı ile Kazak Ordusu Lehistan için büyük bir tehlike teşkil etmekteydi ve Kazakları topyekûn yok etmek fikrinden vazgeçmiştir.

Kazaklar savaşlarda önemli askeri gücü teşkil etmiştir nitekim 1590 yılında Reestr Kazakların sayısı 3000 yükselmiş. Reestr dışında kalan Kazaklara muazzam baskı uygulanmış. Bu baskılara başkaldırı 1591-1592 yıllarında başlayarak bir dizi ayaklanmalar ortaya çıkmıştır.²⁰⁵

1.21. 1591-1592 YILLAR ARASINDA KOSİNSKİY AYAKLANMASI

Ukrayna'daki İlk büyük Kazak ayaklanması Kosinskiy ayaklanması 1591 yılında meydana gelmiştir. Ukrayna şlahtıç'i Kriştof Kosinskiy askeri üstün hizmet karşılığında Kral tarafından toprak verilmiştir. Toprağa yerleştikten sonra Belaya Tserkov toprakların sorumlusu Yanuş Ostrojskiy, güya kimseye ait olmayan toprağı boş toprağı ele geçirmiştir. Kosinskiy üst mahkemede bu konuyu tartışmak sonuçsuz kalacağı için Kosinskiy ve Kazakları Ostrojskiy topraklarına saldırarak Belaya Tserkov topraklarını ve tüm askeri mühimmatı ele geçirip, bu hareket Kiev ve Preyaslavl 'de yönetici sınıfına karşı geniş ayaklanmalara yol açmıştır. Haziran 1592 yılında ayaklanma Kiev'e kadar yayılmış ve ayaklanma Volın ve Bratslav askeri birliklerine de sıçramıştır.²⁰⁶

Eylül 1592 yılında Ukrayna Yöneticileri Kraldan ayaklanmaları kontrol altına alınması için kral birlikleri takviye istemişlerse de Kral yönetimi bu ayaklanmaların Ostrojenskiy şahsi meselesi olarak nitelendirmiş ve bir müddet bu ayaklanmaya müdahale etmemiştir.²⁰⁷ 1592 yılı Ukrayna için çok hareketli geçmiştir. Kosinskiy ve Kazakları sürekli Ostrojskiy topraklarına akınlar düzenlemiştir ve civardaki Şlahtalar sürekli yağmalanmıştır.²⁰⁸

Sonunda Kral Kiev, Volın ve Bratslav ordularına, bu problemin çözümü için bir araya gelmesini istemesi neticesinde ayaklanma bastırılmış ve bir anlaşma

²⁰⁵ Budzinovskiy, s15

²⁰⁶ S. B. Jiharev, O. A. Makuşnikov, "IX-XVII. Yüzyıllar arasında Ukrayna Tarihi", Frantsisk Skorin adına Gömel Devlet Üniversitesi Yayınları, Gomel, 2006, s. 61

²⁰⁷ Arkas, s. 142.

²⁰⁸ Vasilenko, s. 223.

imzalanmıştır. Anlaşma 'ya göre Kazaklar krala sadakat yemini etmelerini istenmiştir, ayaklanma boyunca Kazakların şlahtadan elde ettikleri mallar, hayvanlar ve orduya gönüllü gelen çiftçileri geri sahiplerine teslim etmeleri istenmiş. Kazakların Dnyepir ve civarından uzaklaşmalarını, Kosinskiy'i derhal Atamanlıktan men ederek, 3 ay içinde kendilerine başka bir Ataman seçebilme hakkı verilmiştir. Kosinskiy ise Ostrojskiy ailesi karşısında 3 defa eğilerek özür dilemek suretiyle istediği yere gidebilme hakkı tanınmıştır. Tabi ki de Kazaklar bu şartların hiç birini yerine getirmemişlerdir. Kosinskiy Atamanlığına devam etmiş ve yeni bir sefer hazırlığında bulunmuştur.²⁰⁹ Moskova'dan destek beklemiştir. Moskova'nın durumu buna müsait olmadığını, boyarların istekleri doğrultusunda Kazakları himaye altına alamayacaklarını ancak Kosinskiy'nin isteğine razı olmak suretiyle gıda ve mühimmat göndermişlerdir.

Çerkask şehri yöneticisi Aleksandr Veşnivetskiy, kral yönetimi Zamoyski'ye Kosinskiy'nin ve tüm Kazakları Moskova'ya bağlılık yemini ettiğini ve sınır bölgesinin 100 mil kadar'ı Moskova bağlandığını haber gönderip ortalığı kızıştırmıştır. Amacı ise Kosinskiy üzerine sefer düzenleyerek kraldan takviye birlik almak ve sefer başarılı olursa Kosinskiy toprağını ele geçirmektir.

Kosinskiy Zaporozje'de 2. 000 kişilik ordu toplayarak, A. Veşnivetskiy üzerine sefer düzenlemiştir. A.Veşnevetskiy'e kraldan takviye birlikleri yardımına gelmeyince Kosinskiy ile anlaşma yoluna gitmiştir. Mayıs 1593 yılında Çerkask kuşatması sırasında Kosinskiy yaralanarak ölmüş ancak Çerkask kuşatması ağustos ayına kadar devam etmiştir.²¹⁰

1591-1593 ayaklanması Ukrayna halkının baskıcı Leh yönetimine karşı silahlı milli mücadele çağını açmıştır.

1594 yılında bir büyük ayaklanma daha olmuştur. Bu ayaklanma ise Severin Nalivayko önderliğinde gerçekleşmiştir.

1.22.SEVERİN NALİVAYKO AYAKLANMASI

Knez Ordusunda yüzbaşı olan Nalivayko, ayaklanma sırasında iyi bir siyasetçi ve organizasyonu ortaya koymuştur. 1594'te bahar aylarında Tatarların Podolya

²⁰⁹ Arkas, s. 142.

²¹⁰ Vasilenko, s. 226

üzerinden Moldovya'ya sefer düzenlenmesi beklenmekteydi. Nalivayko knez Ostrojskiy ordusunda bir üst düzey asker olarak Ukrayna'daki tüm arkadaşları ve Kazakları toplayarak Tatarların yolunu kesmek teklifinde bulunmuştur. Ostrojskiy bu teklifi sevinç ile karşılamış ve 1594 Nisan ayında Nalivayko, Kazakların sayısı yaklaşık iki bin civarında olduğunu rapor etmiştir. Tatar Ordusu 1594 yaz aylarında Podolye'ye girdiklerinde Nalivayko Ordusuyla karşılaşmıştır. Kazaklar, Tatarları Moldavya içlerine kadar takip etmiş ve yaklaşık olarak 4 bin kadar at ele geçirmiştirler. Volahya ve Moldovya halkı Kazakların başarısından etkilenmiş olsa gerek kasım ayında Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlar. Nalivayko ise kendi elçilerini Zaporojye seç'e göndererek oradaki Kazakları kendisine katılarak Leh şlahtasına karşı ayaklanmasını istemiştir.²¹¹ Severin Nalivayko 1594 yılında Zaporojye Atamanı G. Lodoba ile Leh yönetime karşı ortaklaşa mücadele edecekleri ortak karara varmışlardır. Nalivayko birliği Bratslav, Bar ve Vinnitsa şehirlerini alarak²¹² 1595 yılında ayaklanma Belarusya topraklarına kadar yayılmıştır. Ayaklamacılar birçok şehri ve köyü ele geçirmiş, şlahta ordularına darbe indirmişlerdir. Zaporojye Kazakları ise Kanev, Çerkask ve kısa süre için Kiev'i ele geçirmişlerdir.

Ukrayna topraklarında durumu "Reç Pospolitaya"yı tedirgin etmiştir. Jolkevskiy önderliğinde Leh Ordusu Moldavya'daki savaştan dönüşte Ukrayna ayaklanmayı bastırmaya yönelmiştir. 1596 bahar aylarında Belaya Tserkov civarında çatışma olmuş ve Nalivayko Kazakları aileleri ile birlikte Dnyepr ötesine çekilmek zorunda kalmışlardır.²¹³

Nalivayko, çekilince geride duran Zaporojye Kazaklarıyla birleşmiştir. Bir dizi talihsiz çatışmadan sonra büyük kayıplar yaşanmış. Zaporojye Kazakları Atamanı, Kral ile anlaşmak yoluna girmek istemiştir fakat bunu öğrenen Kazaklar Atamanı infaz etmişler. Nalivayko ile birlikte ayaklanmaya katılan varlıklı Kazaklar Nalivaykoyu Lehlere teslim ederek ayaklanmacılara silahları bırakma çağrısında bulunmuşlardır. Nalivayko vahşice işkence görerek katledilmiştir.

²¹¹ Golobutskiy, s. 133

²¹² M. A. Alekberli, "Hotin Savaşı (1621 z.)", Çernovets Devlet Üniversitesinin Yayınları, Çernovtsi, 1957, s. 28.

²¹³ Yanovskiy, s. 141.

Nalivayko tarafından başlatılan yangın Kazakların kaniyla yıkanmıştır. Bu ayaklanma bastırılmış fakat Ukrayna Kazakları kesin olarak itaat altına alınmamıştır.
214

Severin Nalivayko ayaklanması bastırıldıktan sonra Ukrayna’da 30 senelik sessizlik dönemi başlamıştır. Varlıklı Kazaklar Kral ve ordularına sadakat yemini ederek adil yollardan kraldan haklarını aramaya başlamışlardır. XVII. yy. Lehistan askeri güce ihtiyaç duymasından Kazakları bu dönemde yoğun bir şekilde kullanmışlardır²¹⁵.

Kayıtlı Kazaklar ya da “Reestr” Kazakları hizmet karşılığını para kazanmalarının yanında sayıları az olup Reestr altında olmayan Kazaklara sayılara oldukça fazla ve bir şekilde geçimlerini sağlamak zorundaydılar.²¹⁶

Nalivayko ayaklanmasından sonra Kazakların Kırım Hanlığına, Moldavya’ya, Osmanlı Devletine karşı yağmalamalar başlamıştır.

Kazaklar 1605-1606’da Ak kerman ve Kili şehirlerini ele geçirip Türklerin Karadeniz sahilindeki en güçlü kalesi Varna’yı bir hücumla zapt etmişlerdir. 1616’da ise Kazaklar, İstanbul çevresini yakıp yıktılar. 1616’da Dinyepr-Buğ limanında vuku bulan çarpışma 15 Türk kadırgasını ele geçirip Kazak kayka ve kadırgalarla Anadolu sahiline doğru ilerleyerek Trabzon ve Sinop’u tahrip etmişlerdir. Zaporog Kazakları 1620’de de 150 kayka ile saldırıp Bulgaristan’a saldırıp Varna kalesini ele geçirerek yakmışlardır. 1621 yılında birleşik Don ve Zaporog Kazak grubu Rize’yi hedef alarak Paşa kalesine saldırmış bu saldırıda çok kayıp vermişlerdir. 1621’de Kazakların 16 kayka ile İstanbul açıklarına gelmesi şehirde paniğe yol açmıştır. Kazaklar yolları üzerindeki tüm yerleşim birimlerini yakıp yıkmışlar. Geri dönerken Kaptan-ı Derya Halil Paşa filosuyla karşılaşmışlar. Çatışmadan sonra Kazaklar esir alınmışlardır ve çoğu öldürülmüştür. Kazak saldırıları her yıl yenilenerek Azak, Karadeniz, Kırım ve Osmanlı’ya anlık saldırıları devam etmiştir.²¹⁷

Osmanlı bu saldırılardan son derece rahatsız olmuş Lehistan ile ilişkiler gittikçe kötüleşmiştir²¹⁸ Lehistan seym’ler toplayarak Kazakların durumuna çare bulmaya

²¹⁴ Yefimenko, . s. 61

²¹⁵ Yanovskiy, vd. , s. 142.

²¹⁶ Yefiminko , 52

²¹⁷ A. B. Şirokorad , ”Ruslar Gözünden 240 Yıllık Kıran Kırana Osmanlı- Rus Savaşları. Kırım-Balkanlar 93 Harbi ve Sarıkamış”, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 55.

²¹⁸ Yefiminko. s60

çalışmıştır. Lehistan Kırım ve Osmanlı Devletinden özür dileyerek pahalı hediyeler gönderse de akınlarını durdurma hususunda başarılı olamamıştır. Akabinde Türkler 1614 yılında²¹⁹ Karadeniz muhafızı İbrahim Paşa (Şakşaki) Kırım kuvvetlerinin yardımı ile harekete geçerek baskın yapan Zaporog Kazaklarını yakalayarak yok etmişler ve ele geçirdikleri esirleri de kurtarmışlardır. ²²⁰1615 yılında Sultan emriyle Kırım Hanı Volın ve Podolya'ya gelmiş ve taş üstünde taş bırakmamış. Hatta Kırım hanı Leh kralı Sigizmunda bir mektup göndererek buralarda neler yaptığını anlatmıştır. Bir sonraki sene Kazakların deniz seferi, Ukrayna'ya Kırım ordusunun tekrar gelmesine neden olmuştur. Bu sefer Kırım Ordusuyla birlikte Osmanlı Ordusu da harekete geçmiştir.

Kırım Osmanlı ordusunun hedefinde Kazak yerleşim yerlerini tahrip etmektir. Kazakların başında bulunan Ataman Jelkevskiy orduyu durdurmuş ve 23 Eylül de bir anlaşma imzalanır. Anlaşmaya göre Lehistan, Kazakların hareketlerini durdurmak, Kazak başıboşluğu yok etmek, bunun yanında Transilvanya, Moldovya ve Valaşya işlerine karışmak ve Osmanlı çıkarlarına aykırı olan girişimleri desteklememe ve her sene Kırma vergi ödemeyi kabul etmiştir.

Türkler ise Lehistan'ın şartlar yerine getirildiğinde saldırmama sözü vermiştir. ²²¹

1.23.LEHİSTAN VE KAZAK MESELESİ

Lehistan Kazak meselesini ele alırken çoğalmasına neden olan sosyo-ekonomik problemleri ele almamış ve Kazak meselesini tamamen formalite olarak çözmeye çalışmıştır.

1603 yılında Ataman İvan Kutskoviç, Bratislava ve Vinnitsa yöneticisi Yakup Struse'ye şöyle der:”Livon savaşından sonra karşılığında bize vermiş olduğunuz evler bizler ve bizden olmayanın güvenliğini sağlamak için kanımızla ödedik, bunun için devletin her hakkından yararlanmak ve bize karşı her sınıftan insanlardan saygı bekliyoruz, eski haklarımızı (Atamana göre devlet bazı hakları Kazakların sadece yönetim kısmına verildi) istediğini, ayrıca Leh orduların Ukrayna topraklarında bölerek yerleştirmesine de tepki göstermekteydi ve Kazakların hizmeti karşılığında

²¹⁹ Vasilenko, s. 261

²²⁰ Yaşar **Yücel**, Ali Sevim, ”*Türkiye Tarihi, Osmanlı Dönemi (1566-1730)*”, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991. s52

²²¹ Vasilenko, s. 255.

Ukraynayı (Magilyövden-Dnyepre kadar) Kazaklara verilmesi gerektiğinden” bahsetmiştir.

Lehistan parlamentosu seym 1601 yılından beri toplantılarında sürekli Kazak problemi konuşmuşlardır. 1607 yılında iki konu üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi Kazakların hakları, ikincisiyse Kazak şehirleri ve Kazak şehir yönetimidir. Seymlerde alınan kararlarda, Ukrayna halkının bir araya gelerek ordu oluşturmayı ve Zaporozje’ye gelmeleri yasaklanmıştır. Kazaklarla ilgili alınan diğer tedbirler fazla sonuç getirememiştir ve 1609 yılında tekrar şikâyetler gelmeye başlamıştır. Kazaklar kral tarafından atanmış Atamanları kabul etmemiş hep kendi Atamanlarını kendileri seçmişlerdir. Kazaklar şehir halkından vergi almaktadırlar, bu hareketlerini kökten çözmek için şehirdeki halka, Kazaklara vergi vermemelerini onların isteklerine boyun eğmemelerini çağrısında bulunmuşlar aksi takdirde evlerini ve mal varlıklarına el konulacağını beyan etmişlerdir. 1611 yılında seym’de tekrar Kazaklarla ilgili kararlar alınıp ve Kazakların sayısı arttığını bildirilmiştir. Kral Kazakları hizmete almayacağını ifade etmiştir. Asilzadelere Kazakları hizmete almadan önce Kazakların vermiş oldukları zararı ödedikten sonra alma izini vermiştir. Başına buyruk hareketler kesin olarak cezalandırılacaktır.

25 Mart 1614 tarihinde seym özel oturum düzenleyeceğini duyurmuş ve Ekim ayında toplanarak şu kararlar almıştır: Jitomir şehrine tüm Kazak Ordusunu çağırılarak Kazaklar sınır bölgesinde düşmana karşı görevine devam etmelidirler, bu hizmet karşılığında her sene altın ve 700 tane kumaş verilecektir, Ataman, kral Hetmanı tarafından tayin edilmeyecek, Kazaklar sadece Zaporozje’de ikamet edebilecek ve oradan çıkmaları yasaklanacak, başına buyruk hareket edememelerine, kral ve yönetimi bulunan yerde Kazaklar sadece yönetim kurallarına uymalarına (Kazak Atamanlarına değil) istenmiştir. Tehtimir manastırı yaşlılar, hastalar ve yaralıları için bakım yeri olmuştur ki burada Kazakların toplanması yasaklanmıştır. Kazakların burada toplanması yasak hale getirilmiştir aksi takdirde manastıra el konulacaktır. Kralın haberi olmadan komşu devletlere saldırılarda bulunması yasak hale getirilmiştir.

Kazakların cevabı olumsuz olmuş fakat kurallar yürürlüğe girse de sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. 1615 yılı seym’inde Kazaklarla ilgili 1614 yılında alınan kararların

benzer olmuştur. Ayrıca kuralların yerine getirilmesi karşılığında belli bir ödenek ayrılmıştır²²².

1616-1617 yıllarında Lehistan'ın politikasının Kazaklara karşı çaresiz kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu yıllarda Kazakların Türkiye'ye deniz seferleri çoğalmış. Kazaklar Lehistan'a boyun eğmez, komşu devletlere ve özellikle Ukrayna'da varlıklı olan şlahtalara saldırmışlar ve yağmada bulunmuşlar. Lehistan'ın Türklerle anlaşmasında 23 Eylül 1617 tarihinde Lehistan, Kazakları yok etmeye söz vermişlerdir. Lehistan ile Kazaklar arası bu gelişmelerden sonra daha da açılmıştır.

1.24.OLŞANSK KOMİSYONU

Bu komisyonun asıl düşüncesi diğer seym'lerde olduğu gibi Kazakları kontrol altına almak olmuştur. Kayıtlı Kazaklar sayısı 1000 kişi olarak kayıtlara geçer ve kişi başına 1 altın ve bir kumaş verilmesi planlanmıştır. Kayıtlı olmayan Kazaklar Kazak olarak kabul edilmemiştir. İkamet yerleri belirlenmiş ve belirlenen yerler dışına çıkarmaları yasaklanmıştır, iç yönetimini kendileri sağlamışlar başında kral tarafından atanan bir büyük tarafından yönetilecek. Kiev üst askeriyesi ve Çerkask şehri yöneticisi haberi olmadan Zaporozje'ye barut ve mühimmat götürülmemesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca Tretemir manastırında toplanmak yasaklanmıştır. Bu şartlar Kazakları tekrar görüşmeye sevk etmiş ve 31 Ekim 1617'de bazı düzenlemeler yapılarak Ataman Petr Keneş Sagaydaklı tarafından imzalanmıştır. Kazaklar şartları kabul etmişlerdir. Fakat Lehistan için kayıtlı Kazak sayısı yetersiz kalması neticesinde ülke güvenliği açısından bir tehdit olarak kabul etmişler ve bir sonraki seym'e bırakmışlardır.

1.25. 1618 SEYM'İ

Kazaklara ödenek ödemesine, belli sayıları olmasını, Dnepr sınırında görevlerinin yapılmasına, kaykaların toplanmasına ve yakılmasına, Kara denize inmelerine yasaklanmasına, Kazakların sayıların azaltılmasına. 1618 seymde karar vermişlerdir. Fakat alınan kararları ertelemişler çünkü kapıda Moskova seferi vardı.

²²²Vasilenko, s. 257-261; Alekberli, s. 33

1.26. 1617 MASKOVA SEFERİ

1617 Lehler Moskova'ya seferi düzenlemişler ve sefere çıkmaları için Kazaklara başvurmuşlardır. Kazaklar olumlu cevap vermişlerdir. Daha önceki seymlerde alınan kararlar geçerliliğini kaybetmiş. Bu başvuruya Kazaklar Ukrayna'daki varlıklı şlahtayı yağmalamış çünkü sefere katılacağı zaman atını ve mühimmatını kendi her zaman ki gibi kendileri tedarik etmek zorundaydılar. Sefere 20. 000 Kazak katılmış başlarında Ataman Petr Keneş Sagayçnyı bulunmuştur. Sefer başarılı olmuş ve devamında Deulin anlaşması imzalanmıştır ki buna göre Lehistan Smolensk ve Seversk topraklarına hakim olmuştur.

1.27. 1619 SEYM'İ

Bu seym'de Kazakların sayısına karşı silahla çözüm bulmaya çalışmışlar fakat yürürlüğe koyamamışlardır.

1.28. 1619 RASTAVİTS KOMİSYONU

Lehistan komisyonun başkanlığının sayımına göre Kazakların bilinen 11 alayı bulunmaktadır, diğer taraftan gönüllü olarak kayıt altına girmek isteyenlerin sayısı 10. 600 kişi olduğunu bildirtmiştir. 17 Ekim 1619 yılında Kazaklarla bir anlaşma imzalanmış anlaşmanın temelleri Olşinsk komisyonunda alınan kararlar olmuştur. Anlaşmayı Ataman Petr Keneş Sagaydaçnyı imzalamıştır.

Vasilenko'ye göre bu komisyonlarda alınan kararlarda Lehistan yönetiminin asıl hedefini Kazakları sınırı koruyan sıradan takım haline getirmeye çalışılmıştır. Fakat geride kalan 10 binlerce Kazak'ı görmezden gelmiştir. Kara deniz seferleri bu dönemde devam edilmiş. Seferlerde binlerce Kazak yer almıştır. Kazaklar seym'lerde hiçbir karar alınmamış gibi kendi bildiğini yapmaya devam etmişlerdir.

1620 yılı seym anayasasına göre devlet kendi bünyesinde Kazak Ordusunu görmek istemiş fakat Atamanı kral tarafından atanması şartıyla.²²³

1.29. ATAMAN PETR KENEŞOVİÇ SAGAYDAKLI

Rus tarihçilere göre Pert Sagaydaçnyı (Sagaydaklı) Galiçya'da dünyaya gelmiş ve Kazak tarihinde çok önemli şahsiyetlerinden biri olmuştur (Boğdan Hmelnitski'ye

²²³Vasilenko, s. 257-270; Yakovlenko, s. 352

kadar) . ²²⁴1605 yılında Zaporojye seç'i atamanı olarak seçildikten sonra, 1612 yılında Varna kalesini alınmış, Tatar ve Osmanlı Devletine seferler düzenleyerek, Moskova seferinde etkin rol oynamıştır. 20. 000 Kazakla savaşta başarılı olmuş ve Lehistan ile anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, tüm Kiev Ukrayna'sında söz sahibi olup kendisine Tüm Ukrayna Atamanı unvanı verilmiştir. ²²⁵Sagaydaçny Lehistan ile barışçıl politika izleyerek Kazakların Reç pospolitaya ile yarışacak güçte olmadıklarını düşünmüştür. Sagaydaçny kazakları bir Lehistan Ordusunda birçok savaşta bulunmuş 1617 yılında Olşansk, 1619 yılında ise Rostavets antlaşmalarında, Lehistan ile olan ilişkiler bozulmasın diye Kazaklar aleyhine imzalar atılmıştır. Tarihçilere göre Sagaydaçny'nın en önemli başarılarından biri Kazakları dar küçük sosyal topluluktan Ukrayna'nın potansiyel gücüne çevirmesi olmuştur. Bunu Kazakları ve Ukrayna din elit kısmını birleştirerek gerçekleştirmiştir. Sagaydaçny Zaporojye Ordusu ile Kiev Kardeşliği 'ne üye olmuştur. Bu adım artık Kazakların hedefini ortaya koyarak neyin ve kimin uğrunda savaşacakları ortaya çıkarmıştır. Din uğruna savaşacaklarını ortaya koymuştur. ²²⁶

1620'nin başlarında Kazakların İstanbul'a tekrar gelmelerini bekleniyordu. Nisan 1620'de Kırım'a saldıran Kazakların 300 tekneyi zapt ettikleri öne sürülmektedir. 1617anlaşması resmiyete dökülmesi çabaları ve 1619 yılında Osmanlı diplomatının Krakov'a gelmesi, gerek Leh kraliyeti gerekse Osmanlı hükümeti sulhu koruma hususunda bir politika takip ettiğini hatta Lehistan Osmanlı'ya zararın 40.000 flori ödemeyi ve Kırım'a verilen haracın vermeye razı olduğu hususunda Venedik elçisinin raporu olduğu bilinmektedir. Ancak fiili vaziyet bu anlaşmanın hiçbir değere sahip olmadığını ortaya koymuştur. Leh kralının niyet ve samimiyet hiçbir mana ifade etmiyordu. Ağustos 1620'de Boğdan tahtına yine müdahale edilmiş ve Osmanlının tanımadığı Gaspar Gratyani'yi tahta çıkarmıştı. Buna müdahale eden Kırım birlikleri ve İskender Paşa kumandasındaki Türk Ordusu Çıçora'da Leh Ordusuyla karşılaşmıştır²²⁷Çeçora savaşında Lehler 300. 000 Osmanlı Ordusu karşısında kesin yenilgiyle sonuçlanmıştır.

²²⁴O. Subtelny, "Ukrayna Tarihi", Libed Yayınları, Kiev, 1994, s. 148

²²⁵Svistun, s. 30.

²²⁶G. B. Kuzmitskiy, "Ukrayna Tarihi", Dendi Yayınları, Simferopol, 2006, s. 182.

²²⁷Öztürk, Kazaklar. . . , s. 356.

1.30.HOTİN SAVAŞI

1620 li yıllarda Ukrayna’da zor sene geçirmiş ve 1621 baharında Kiev ve Zaporozje’de 50.000’lik Kazak Ordusuyla Ataman Yakov Baradavka ortaya çıkarak Reç Pospolitaya ya karşı ayaklanma düzenlemeye planlamış fakat kapıda Hotin savaşı vardı. Lehistan hükümeti o anda Varşovada bulunan Kazak komisyonun isteklerini yerine getireceğini söz vermiştir. Komisyonun başında Sagaydaçnyı bulunmakta idi ve kral ile anlaştıktan sonra Ukrayna dönüşünde Kazak Radası Ataman Baradavka’yı indirerek Sagaydaçnyı’ı Ataman olarak seçmişlerdir. Sagaydaçnyı birleşik Leh ve Kazak Ordusunu (Eylül 1621yılı) Hotin savaşında Osmanlı’ya karşı mücadele etmiştir.²²⁸

Hotin seferi Osmanlı için önemli bir dönem olmuştur. Savaş öncesi Çeçeron savaşı yapılmıştır. Aslında Hotin savaşının ilk basamağıydı.

1618 yılında Osmanlı sarayında Yeniçeri darbesi olmuş ve I. Mustafa tahtan indirilerek taht sahibi Genç Osman iktidara getirilmiştir. Aynı sene şah Abbas ile barış antlaşması imzalanmış ve sırada Lehistan seferi planlanmaktaydı. Lehistan seferine hazırlıklar sürerken Genç Osman Lehistan’a Kırım Ordusunu göndermiştir. İlkini Mirza Kantemir ve Belagors Tartlılarıyla giriş yaparak ardından Kajga Devlet Giray ve Kırım Ordusu girmiştir. Lehistan İstanbul’a ve Kırım’a barış için elçiler göndermiştir fakat elçiler huzura kabul edilmemişlerdir. Bundan sonra Lehistan iç savaşa doğru gittiğini anlamıştır. Uzun süreli bir savaş hazırlığında olan II. Osman, büyük ordu toplamaya çalışmıştır. Saray önünde konulan at yelesinde konulan tuğ Genç Osman’ın savaşa bizzat katılacağı anlamına gelmekte idi.²²⁹

3 Eylülde Hotine geldikten sonra savaşa hemen tutuşmuşlardır. Yeniçeri ve Kazaklar çetin çatışmaya başlamışlar. Türklerin ani hücumu Leh şlahtasında büyük panik yaratmıştır. Bazı şlhtalar savaş boyunca korkudan hareketsiz kalmıştır. 5 Eylül padişah Ordusunu başka bir düzene sokarak Leh garnizonuna farklı yerlerden gönderip taktiği değiştirmiş ve Lehlere hücum etmiştir. Yan Sobeskiynin hatıralarında Leh komutanların ayıbı korkudan saklanmışlar diye yazmaktadır. Şlahtaların sevmedikleri Kazaklar (Çeled) ise koca yiğitler gibi Türklerle karşı savaşmışlar bununla kalmayıp düşman gornizonuna kadar ilerleyip içlerine kadar

²²⁸Kuzmitskiy, s. 183.

²²⁹Alekberli, s. 66-69.

girmişlerdir. Kazakların bu başarısı şlahtanın moralini yükseltmiştir. 9 Eylülde Kazaklar sultan garnizonuna girerek Türkler arasında büyük panik yaratmışlar sultan garnizonu terk ederek, savaş alanın terk ettiğini gören diğerleri de burayı terk etmişlerdir. Kazaklar Sultan'ın kampına girerek kesin zafere sadece bir takviyeye ihtiyaçları bulunmaktaydı. Lehler takviye birliği göndermeyi geciktirince zafer bu sebepten kaçmış olur. Türkler, Lehlerin hücum yapmayacaklarını anlayarak uzun süreli kuşatmaya başlamıştır. Üç hafta boyunca çatışmalar sürmüş ve daha sonra Karakaş Paşa'nın 20 binlik takviye ile 28 Eylülde kuşatma tekrarlanmıştır. Bu Osmanlının son hücumu olmuş, o gün ilk kar yağarak Hotin ve civarını yoğun tipi sarmıştır. Leh Ordusunda mermi, top ve gıda eksikliği ve bunun yanında barutun yaş olması Lehlerin durumu zorlaştırmıştır, orduda askerler arasında kaçmalar baş göstermiş. 27 Eylülde Leh komutanı Hodkeviç ölmüş ve 29 Eylülde Leh tarafı Osmanlılara barış antlaşması imzalamak için elçiler göndermiştir fakat askeri harekât 2 hafta daha devam etmiştir. 9 Ekimde barış antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Lehistan Kazakların Osmanlı'ya karşı ani yağmalamaları kontrol altına alınacak, Leh tarafı Kırım Hanlığına her sene vergi ödemeye kabul etmiştir.

Hotinden ilk giden Kazaklar olmuştur. Savaş sırasında Türkler Dnyep'r'de iki köprü yapmışlardır ve 14 Ekimde Hitinden giderken bu köprüleri kullanmışlardır. Kazaklardan sonra köprüyü Leh Ordusu kullanmış ve karşı tarafa geçerken müthiş korku ve panik içinde kalmışlardır çünkü Türklerin tekrar saldırmasından korkmuşlar. Lehlerden sonra Hotin'i en son Türkler terk etmişler.²³⁰

Lehistan (Reç Pospolita) tarafından savaş sonrası Kazaklara ödeme sırasına gelmiştir. III Sigismund'a Kazak elçiler gönderilir ve ellerine kraldan neler istenmesi konusuna bir liste verilmiştir. Kazaklar bundan sonra Kara Deniz'e çıkmama süzüvermişler fakat bunu karşılığında her sene 100. 000 altın ve Hotin savaşından dolayı bir ödül beklentisi içinde olmuşlardır. Ayrıca savaş gazileri ve bakına muhtaç olanlar için Ukrayna'daki herhangi bir şehri istemişlerdir. Mesela daha önce ecdatlarına ait olan bir şehir Borispol gibi. Kral, Şlahta diğer yerleşim yerlerinde oturma ve diğer yabancı devletlerin Kazak hizmetlerden yararlanmak için başvurmaları ve böyle bir durumda ilk kralın haberi olması, hayvan ve balık avlanması izni ve bunu yapabilmek için belli noktaları sadece Kazakların

²³⁰ Golobutskiy, s. 181-185.

durabileceği ayrılmasını talep etmişler. Kazaklar 1619 yılındaki alınan kararları yumuşatılması için çaba göstermişler zamanlama çok müsaitti. Kral tarafından bir komisyon düzenlenmiş ve kralın elçilere, Kazakların istekleri karşılık olarak liste hazırlanmıştır. Günümüze kadar gelen listenin içeriğine bakıldığında Kazaklar isteklerine ya çekimser ya da olumsuz cevap verdikleri görülmüştür. Komisyon görevlileri Kazaklara teşekkürlerini iletip 40. 000 altın vererek Kazakların evlerine dağılmasını söylemişlerdir. Yıllık 100. 000altın ve Borispol isteklerine olumsuz cevap verilmiştir. Kayıtlı Kazakların isimleri ve ikamet yerleri yazılarak (Reç Pospolita) Kral'a yemin edilmiş, yemin metni liste ekinde bulunmaktadır. Hotin savaşı bittikten sonra kazaklar evlerine dağılmışlardır. Kazak Atamanı²³¹Sagaydaklı savaş sırasında yaralanmasının etkisiyle ertesi sene vefat etmiştir. ²³²Hotin savaşı Lehler için kazançlı olmuştur. Kazaklara vadeliden genişletilmiş haklar ve kayıt sayısı yapılmamış ve savaştan hemen sonra Sagaydaçny'nın vefat etmesi Lehler Sagaydaçny dönemindeki temkinli politikası ettirmiştir. Hotin savaşındaki Kazakların başarısı Leh yönetimin Kazaklara bakış açısını değiştirmemiştir. Fakat bazı Leh yöneticiler Kazakların tamamıyla yok etmek imkânsız olduğunu anlatmışlardır. 1618 yılında ünlü Leh yazar Palçevskiy kitabında şöyle soru sormaktadır “Kazaklar yok edilmeli mi edilmemeli mi? Kazakları tamamen yok etmek ona göre ahlaki fakat gereksiz ve de imkânsız olduğunu yazmaktadır. Ahlakidir çünkü bu Türklere boyun eğmek anlamına gelmekte idi. Gereksiz çünkü onlar yok olurlarsa Lehistan Türklere komşu haline gelecektir İmkânsız çünkü Stefan Botoriy döneminde dahi Kazakların daha az olduğu dönemde yok edilememişlerdir. Lehistan Ordusunun Atamanı Jolkevskiy Kazakları aşağılık serseriler olarak görerek sayıları azaltmak ve yok etmek gerektiği kanısında olmuş. 1624 yılında seym'me knez Radzivil Kazakları dizginlenmesi gerektiği söylemiştir. Sagaydaçny vefatından sonra Kazaklara borcunu ödeme yapılması ve hakları iyileştirmesi konusu gündem getirmiştir.²³³

Sagaydaklı ölümünden sonra Zaporog Kazakların Kırım Hanlığın taht mücadelesinde yer almışlardır. Akabinde 1623 yılında Giray msülalesinden Mehmet Girayın ve abisi Şahin Giray'ın 1624 yılında tahta çıkmasıyla sonuçlanmıştır. İstanbul bunlara

²³¹ Vasilenko, s. 298.

²³² Swistun, s. 31.

²³³ Vasilenko, s. 313.

tahtı vermeme niyetindeydi. Şehzadeler Zaporog Seç'i ye başvurmuşlar ve 1624 yılında Mehmet ve Şagin Giray adına Kefeye yola çıkmışlar, Osmanlı donanması boyun eğmeyen şehzadelere ceza vermek için Kırıma giderken Kazaklar kayıklarıyla İstanbul civarında yağmalamalara devam etmişlerdir. Aralık 1624 yılında Mehmet ve Şahin Giray tahta çıkarak Kazaklarla formalite bir anlaşma yapmışlardır Antlaşmada Şahin Giray şu şekilde ifade etmiştir:

“Kazakların ve Atamanların herhangi bir düşmanı ortaya çıktığında Ben Şahin Giray tüm ordumla ve mirza ve beyleriyle hemen yardıma gelirim, eğer benim (Şahin Girayın) bir düşmanım ortaya çıkarsa yemin tutanağına göre Kazaklar benim yardımına gelmelidirler”.

Aynı sene 1624 yılında Zaporojye’de sultan III. Mehmed’in (1595-1603) ve Hristiyan bir hatunun oğlu Aleksandr Yahya ortaya çıkarak Kazaklara Osmanlıya darbesinden bahseder ve Kazaklardan yardım istemiştir. Bu girişimden bir şey çıkmaz ve Yahya batı Avrupa’ya yollanmıştır. Kazak diplomasisi Kralı tedirgin etmiştir.²³⁴ Kazaklar devlet içinde devlet oluşumlar. Kazakların tüm Ukrayna’nın hâkimi olarak hareket etmeleri bu topraklarda kendi kurallarını koymaları Kral hetmanı Stanislav KonetspolSKIY önderliğinde 18. 000 kişilik orduyu 1625 yılın sonbaharında Zaporog Kazaklarının üzerine göndermiştir.²³⁵ Kazak Atamanı Marko Jmaylo ile yaklaşık 20. 000 kişi 19-22 Ekim’de çarpışmışlardır.²³⁶ Kral Ordusunun bu saldırısı başarısız olup barış anlaşmasını istemiş, yeni kayıtlar düzenlemiştir. Kayıtlı Kazakların sayısı önceki döneme göre büyük artış yaşanmıştır. Lehistan’ın düşüncesiye kayıtlı olan Kazakların kayıtlı olmayan Kazakları kontrol altına alma ihtimali ile ilgilidir. 1629 yılında Gretsco Çörnıy Ataman olarak atanmasıyla bu düşüncüyü sezen Zaporoglular 1630 yılında Atamanı idam etmişlerdir. Bu gelişme üzerine Taras Tryasilo Ataman olarak seçilmiştir. Tryasilo karşısına daha önce mağlup olan KonetspolSKIY çıkar çatışmada yine başarısız olmuştur. Ağustos 1630 yılında müthiş tavizler vererek bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre kayıtlı Kazakların sayısı 8. 000 kişiye yükselmiştir. Tryasilo ve ayaklanan Kazaklar ceza almadan kurtulmuşlardır.²³⁷ Krallık Zaporojye Kazaklara karşı yeni bir metod

²³⁴ Yakovlenko, s. 363.

²³⁵ Subtelniy, s. 151.

²³⁶ Yakovlenko, s. 363.

²³⁷ Subtelniy, s. 152.

uygulanmıştır ve 1635 yılında mühendis Boplan'ı görevlendirerek Dnyepir'de Zaporozje seç'i üst kısımlarında Kodak kalesini inşaatına karar verilmiştir.²³⁸Fakat inşaat sırasında Ataman Sulima ve Kazakları henüz inşaat halinde olan kaleyi ele geçirmişlerdir.²³⁹Kayıtlı olan Kazakların müdahalesi ile Sulima ve Kazaklarının ayaklanması bastırılmıştır. Sulima ve 3 silah arkadaşı esir alınmış. Sulima ve 2 arkadaşı Pavel But haricinde öldürülmüş vücutları da 4 parçaya bölünmüştür.²⁴⁰1637 yılında Zaporozje Seç Atamanı affedilen Pavel But seçilmiştir.²⁴¹Pevel But silah arkadaşları Petr Skidan ve Dmitriy Guna ile birlikte Ukrayna halkına seslenerek Reç Pospolita'ya karşı ayaklanmalarını istemişlerdir. Bu isteğe Kiev, Poltava, Çernigov gibi şehirler cevap vermiş. Ayaklananlar Ukrayna'nın bağımsızlığını istemişler ancak başarıya ulaşamamışlardır. 1637 yılında yenilgiye uğrayan But esir düşerek idam ettirilmiştir.

1.31. PEÇ POSPOLİTA KAYITLI KAZAKLARIN KOORDİNASYONUN KABULU

1638 yılında Lehistan seym'de "Peç Pospolita Kayıtlı Kazakların koordinasyonu" kabul edilmiştir. Buna göre kayıtlı Kazakların sayısı 6. 000 düşürerek daha önce verilen hakların alınmasına, kayıtlı olmayan Kazaklar çifci statüsüne getirilmiştir.

1.32. 1638 SENESİ

1638 baharında yeni Kazak ayaklanması meydana gelmiştir. Ayaklanmanın başında Zaporogluların Atamanı Yakov Ostryanin bulunmakta idi. Sancağına 20. 000 kadar ayaklanan Don ve kayıtlı Kazaklar yardıma gelmiştir. Daha önceki ayaklanmalarda da olduğu gibi ayaklananlar bağımsız Kazak Devleti kurmak istemişlerdi. Mayıs ayının ilk haftalarında ayaklananlar başında Stanislav Pototskiy bulunmaktaydı ki Leh Ordusuna darbe indirerek Leh Ordusu Lübn'a çekilmek zorunda bırakmışlardır ancak bu başarı uzun sürmemiştir. Leh Ordusuna yardımcı kuvvetler gelmesiyle ayaklananların kamplarını çembere alınmıştır 3-12 Haziran 1638 tarihler arasında Ostryanin önderliğinde bir kısım Kazaklar çemberi aşmışlardır. Bu ayaklanmada her iki taraf büyük kayıplar vermiştir. Kazak Atamanı bu sefer Dmitriy Gunya seçilmesine karşılık 7 ağustos 1638 yılında mühimmat azalmaya başlamasıyla

²³⁸ S. B. Jiharev, O. A. Makuşnikov, s. 66

²³⁹ Subtelniy, s. 152.

²⁴⁰ Yakovlenko, s. 367.

²⁴¹ Kuzmitskiy, s. 185.

ayaklananlar ateşkese kararı vermişlerdir. Kazaklar, Lehler anlaşma masasına oturarak Lehlerin ağır şartlarını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Sonraki seneler(1638-1647) taraflar arasında mücadelenin olmamasından “altın sessizlik” yılları olarak adlandırılmaktadır. ²⁴²1638-1648 yıllar arasında ayaklanma, başkaldırı ve herhangi gösteri bile yapılmamıştır. Bu yıllarda halk ve Kazaklar geçmiş yıllarda yaptıkları ayaklanmaların cezasını çekerek büyük baskılar görmüşlerdir. Bu yıllarda halk öfkesini ve öfkeden doğan nefretini 1648 yılında Milli başkaldırışında ortaya çıkarmıştır. ²⁴³

1.33. MİLLİ BAŞKALDIRIŞ DÖNEMİ 1648YILINA KADAR “ALTIN SESSİZLİK”YILLARI

Milli başkaldırı mücadelesinden önce Tryasilo (1630) , Sulima (1635) , Pavlyuk (1637) ve Ostryanitsa (1638) yılında ayaklanmalar sadece bir başlangıçtı. Bu mücadele (1648-1654) öncesi şlahtanın ve Leh yönetimin “altın sessizlik yılları” adlandırıldığı dönem on sene sürmüştür. Sıradan çiftçiler ve halk için çok ta rahat yıllar olarak kabul edilmemektedir. Çünkü bu yıllarda Kazaklar hayatında şlahta tarafından daha önce görmedikleri davranışları görmüşlerdir. Bu muamele Milli başkaldırışın bardağı taşıran son damlası olmuştur. ²⁴⁴

“Altın sessizlik” yıllarında daha öncesavaş, ayaklanma ve belirsizliklerden kaçan şlahta ve magnatlar terk ettikleri yerlerine geri dönmeye başlamışlar. Şehirliler küçük meslek erbablarına ayaklanmalarda yer aldıkları için vatan haini muamelesi görmüşler. Binlerce kayıtlı olmayan Kazak avlanmalık tavşan haline gelmiş ve onlara sahip olan kendine köle yapmak istemişlerdir. Lehlerle beraber hem Moskova’ya hem Hotin savaşlarında Kazaklar önemli rol oymalarına rağmen hatta İsveç tahtı için Leh kralının tarafını tutan Kazaklar, teşekkür olarak köle çiftçiler haklarını layık görülmiştir. Kayıtlı Kazaklar da ekonomik olarak zor duruma düşmüşler ve paralı askerlik yapmaya başlamışlardır. Fakat yine ödemelerini alamayan bu paralı askerler bir de kendinden olanlara karşı savaşmak zorunda kalmışlardır. Başlarında Kral tarafından atanmış bir komutan bulunmaktaydı ve yapılan şikâyetler her zamanki gibi sonuç getirmemiştir. Bazı şikâyet mektupları

²⁴² Kuzmitskiy, s. 185.

²⁴³ A. Dikiy, “*Neizvesnaya İstoriya Ukraini-Rusi*”, Pravda o Rossii Yayınları, New-York, 1960, s172

²⁴⁴ V. Piçeta. V, “*Osnavniye Momenti İstoriçeskogo Razvitiya Zapodnoy Ukrayini i Zapadnoy Belarusii*”. Devlet Sosyal Ekonomik Yayınları, Moskova, 1940, s. 48.

günümüze kadar gelmiştir. Krala yazılmış olan mektuplar da mevcut, onlardan Kazaklar ‘beş sene boyunca hiç ödenek almadıklarını, topraklarımızı alıyorlar bize köle, çiftçi köle gibi davranıyorlar ’diye şikâyet ederler. Başka kaynaklarda Kazak starşınası Kazakları kendisi için gelir kaynağı olarak görür ve her haftada bir tane tilki postu getirmesi şart koşturmuştur. Tilki postu olmazsa para ile 3 altın para da yoksa silahına el konulmuştur ki, ta ki Kazak post ya da para getirene kadar Kazak’ın ne kadar balık yakalarsa yakalasın büyük kısmı panlara ayrılmıştır. Lehistan’ı Miskovskiy 16 Şubat 1648 tarihli mektubunda Panların Kazaklara çok kötü davrandıklarına kızdığı zaman bıyıklarını koparır ve en ağır işlere koşuştururlar” diye yazar. Lehistanlı Gronskiy hatıra defterinde şöyle der ”Kazak öldüğünde ailesinin hiçbir hakkı olmaz hatta çoğu zaman ailesinin oturdukları evine de el koyarlar” diye yazmaktadır. Ünlü işadamı Adam Kisel ise ”Kazaklar çok büyük baskı görüyorlar kölelerin hakları bile daha fazladır”diye yazmıştır. Bunun için Lehlerin övündükleri “altın sessizlik yılları “ Kazaklar için pek te huzurlu olmamıştır. Daha kötü durumda olan şehir halkı ve çiftçilerdi. “Altın sessizlik yılları” (1638-1648) Milli başkaldırı için zemin hazırlamış bu mücadele başında Çigirin yüzbaşısı Boğdan Hmelnitskiy bulunmaktaydı.²⁴⁵

²⁴⁵ Dikiy, s. 175-186.

İKİNCİ BÖLÜM

UKRAYNA KAZAK ATAMANLIĞI'NIN SİYASİ YAPILANMASI VE TARİHİ

2.1.MİLLİ MÜCADELE YILLARI VE BOĞDAN HMELNİTSKİY.

1648 yılındaki milli ayaklanma ile birlikte Kazaklar kendilerinden daha fazla söz ettirmişlerdir. Zaporojye seç'i kendi politikasını oluşturur ve tabiri caiz ise devlet içinde devlet oluşturarak lehler tarafından ne olur olsun yok etmek istenilmede de başarılı olamamışlar. Hatta bu sorunu çözmek isterken Kazakları daha da güçlendirmişlerdir. Devletin temelini halkın oluşturduğu Ukrayna'da hiç devlet geleneği, politika bilgisi olmayan halk içgüdüsel olarak devlet olma malzemesi hazırlamışlardır. Bu malzeme yeni bir devlet kurmak için Boğdan Hmelnitskiy hayata geçirmiştir.²⁴⁶

Reç Pospolita topraklarında öyle bir duruma gelir ki bir kıvılcım halkın patlamasına yeterli olur ki bu kıvılcım Boğdan Hmelnitskiy olmuştur.²⁴⁷

1598 yılında doğan Boğdan Hmelnitskiy babası Leh şlahtasının hizmetlinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir ve hizmeti karşılığında Subotov çiftliğini almıştır. Babası Boğdan'a o zamana göre iyi bir eğitim vermiş Cizvitler okulunda okumuştur Lehçe ve Lattince öğrenmiştir. 1620 yılında Çeçeron savaşında babasıyla birlikte savaşmış Savaş sırasında Türklere esir düşmüş ve ancak 2 sene sonra Subotov çiftliğine dönebilmiştir. Kayıtlı Kazak olarak 1638 yılında Zaporojye Ordusunun yazı işlerinden sorumlu olmuştur.²⁴⁸ Boğdan Hmelnitskiy 1638 yılında Subotov çiftliği civarında ikamet etmektedir.²⁴⁹

1646 yılında Kazakların Leh kralına gönderdiği elçilerin arasında yer almış ve bu sırada Boğdan'ın yokluğunu bilen Leh şlahtası Daniyel Çaplinskiy Subotov çiftliğine saldırarak Boğdanın küçük oğlunu ve dul Boğdanın evleneceği gelini kaçırmıştır.

²⁴⁶ İ. P. Kripakeviç, "İstoriya Ukrayini", Svet Yayınları, Lvov, 1990, s. 170.

²⁴⁷ Yakovlenko, s. 418.

²⁴⁸ Subtelniy, s. 164.

²⁴⁹ Semenenko, Radçenko, s. 124.

Küçük oğlunun kırbaçlanması sonucunda oğlu işkenceden birkaç gün içinde ölmüştür.²⁵⁰ Hmelnitskiy yasal yollardan ceza verilmesini istemiş gereken yerlere şikâyet ve hak arayışlarında bulunsa da sonuca ulaşamamıştır. Bu bardağı taşıran son damla olmuş. Hmelnitskiyi tanıyanlar onun esmer tenli ve orta boylu olduğunu sakın yapıya sahip olduğunu bilinmektedir. Çok kibar olan Kazak bir anda çok güçlü ve dizginlenemez enerjiye sahip olmuştur. Subtelniye göre Ukrayna'nın çok karizmatik bir lideri olmuş ve topluma anlatılamaz etki altına almıştır, konuştuğu zaman bambaşka bir adam olan Boğdan konuşmanın doruk noktasında o sözlerini akıcı ve tüm kesimlere hitap ederek hayretler içinde bırakma yeteneğine sahipti. Boyun eğmeyen ileriye gören basiretli bir lider olmuştur.

1648 yılında Hmelnitskiy Seç'e gelerek Kazakları etki altına almış. Seç'ten tüm Leh yönetenleri ve garnizonunu çıkarmak suretiyle Zaporojye seç'i Atamanı seçilmiştir. Böylelikle ayaklanma başlamış olur.

Ayaklanma başlamadan Hmelnitskiy Seç'e gelmeden bir sene önce ayaklanma olacağı zaman atlıların eksikliği farkedilen Boğdan Kırım Hanı ile anlaşmıştır. Kırım Hanı Tugay Bey önderliğinde gelen 4000 lük atlı Hmelnitski'ye yardıma gelmiştir.²⁵¹ Nisan 1648 yılında aktif askeri harekât başlamış ve Kazakların ilk hedefi Kodak kalesi olmuştur. Kaleye kuşatabilmek için ağır silahlara ve yeterli piyade birlikleri bulunmamaktadır. Hmelnitskiy kaleyi kuşatmadan önce başka hedefler seçmiş. Lehistan ayaklanmayı bastırmak için 30.000 kişilik başında N. Pototskiy ve M. Kalinovskiy önderliğinde ordu göndermiştir. Ayaklananları vurabilmek için iki (her biri 6. 000 kişilik) tugay göndermiştir. Bir tugay karadan kayıtlı Kazaklardan oluşan diğer tugay ise Dnyepir üzerinden gitmiştir. Hmelnitskiy bu dağınıklığından yararlanarak Leh Ordusuna hücum etmiştir, Sarı sular yakınlarında Leh'lere darbe indirmiştir. Bunun sonucunda Lehler savunmaya geçmek zorunda kalmışlardır.

Dnyepir üzerinden gelen kayıtlı Kazakların tugayı karşılamak için Hmelnitskiy elçisini İvan Ganca'yı göndererek Kazakların ayaklanmaya katılmalarını istemiştir. 24 Nisanda kayıtlı Kazaklar yönetime ayaklanarak başına Filon Celal Ali'yi getirmiş ve Hmelnitskiy tarafına geçmişlerdir. 5-6 Mayıs 1648 tarihinde Kazaklar sarı Sulardaki asker birliklerini bozguna uğratmışlardır. Şlahta Ordusu "Knez Bayrakları

²⁵⁰Dikiy, s. 175-186.

²⁵¹Subtelniy, s. 164.

”yakınlarına çekilmişlerdir. Kiev şlahtası İvan Vıgovskiy’nin de bulunduğu 3 bin kişi esir alınmıştır.²⁵²

Ayaklanma 1648 yılı Temmuz ayında Çernigov ve Starodub şehri haricinde tüm sol kısımda kalan Ukrayna’yı Dnyepr nehrinin Leh egemenliğinden kurtarmıştır. Bölgesel idari birimler olarak çeşitli şehirlerde askeriyeler kurulur.

Dnyepr’in sağ kısımdaki çiftçi ve şehirliler 1648 sonbaharında Ukrayna’nın tümü ayaklanmış. Kazaklı kelimesi (Kazak ukraynası, Kazak milleti, Kazak dili v. s) XVII-XVIII başlarında kullanılmaya başlanmışlardır.²⁵³

1648 yılın Temmuz ayının başlarında B. Hmelnitskiy “Belaya Tserkov” yerini almış ve burada kendi merkezini oluşturmuştur. Buradan tüm Ukrayna halkına Milli mücadele ye katılmalarını çağırısında bulunmuştur. Lehler ise Fransa ve Branderburgdan asker takviyesi istemişlerdir. Bu haber Hmelnitski’yi harekete geçirip bir dizi diplomatik görüşmelere sevk etmiştir. Letonya, Türkiye ve Rusya elçiliklerine birer mektup göndererek birbirlerinin iç işlerine karışmama teklifinde bulunmuşlardır. Burada Hmelnitskiy komşu devletlerden yardım değil onların reaksiyonunu ölçmek ve Reç Pospolita’yaya ne kadar yanında bulunacakları görmek için yapmıştır. Osmanlı Devleti ve Rusya Peç Pospolitaya’nın yanında olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Boğdan Hmelnitskiy mücadele başarılarından sonra, kendi değişimiyle ”oyuncak” zaferlerden sonra.²⁵⁴ 9 Haziran 1648 tarihinde Lehistan başkenti Varşova’da Ataman Yakuboviç ve elçiler vasıtası ile anlaşma masasına oturmuştur. Kazakların haklarını, 12 binlik kayıtlı Kazak ve kiliselerini geri verilmesini istemişlerdir.²⁵⁵ Leh yönetimi istekleri kabul etmiş gibi görünmesine rağmen Kazakları kökünden şiddet uygulayarak yok etmek istemiştir. Seym komisyonu toplanması sonucunda 100 binlik ordu hazırlanmıştır. Fakat 13 (23) Eylül 1648 tarihinde Pilyavtsı yakınlarında birleşik Kazak–Tatar Ordusu Leh Ordusunu bozguna uğratmıştır.

Aynı zamanda Lehistan kralı IV. Vladislav hayatını kaybetmiş. Seçilen yeni Leh kralı Yan Kazemir Kazakların silahla aldıkları topraklarını kendileri olduğunu

²⁵²Kuzmitskiy, s. 209.

²⁵³Yanovski, vd. , 118

²⁵⁴Semenenko, Radçenko, s. 129

²⁵⁵Kuzmitskiy, s. 211.

söylemiştir. Hmelnitskiye Ukrayna Knezi ünvanı verilmiştir. ²⁵⁶Hmelnitskiy Yan Kazemir taraftarı idi ve kral karşılamada 30 dakikalık silah ateş edilir ateşten sonra Hmelnitskiy şöyle der “Kazimir seçilmeseydi başkasına hizmet etmezdim bizzat kendim Krakova gider tacı alır hak edene verirdim ”der²⁵⁷

Kurtuluş savaşını yöneten kısım, Yan Kazemir ve Magnatların Ukraynalılara karşı antipatileri olduğunu ve burada Leh-Şlahta yönetiminin güçlendirmek istediklerin farkındaydılar. Fakat diğer taraftan Yan Kazemir doğu Ukrayna Şlahtanın en tehlikeli ve kral yönetimi için tehlikeli olduklarını biliyorlardı dolayısıyla ne olursa olsun bu kısmı zayıflatarak uzaklaştırmak istiyorlardı. Böylece Yan Kazemir adaylığını destekleyerek mücadeleye de destek vermiştir. ²⁵⁸

1648 yılı yaz boyunca B. Hmelnitskiy ayaklanan Kazaklardan sürekli ve eğitilmiş, savaşabilen ordu oluşturmuştur. ²⁵⁹Bu 100. 000 kişilik ordu içine yerel Kazaklar, KırımOrdusu, Bucak Tatarlarından, Kafkashılar, 6. 000 binden fazla yeniçeri askerleri, yüzlerce Don Kazaklardan oluşmakta idi. ²⁶⁰

Sarı sular, Korsun ve Pilyavtsı zaferlerinden sonra sol ve sağ Ukrayna toprakları Leh şlahtasından temizlenmiştir. Hmelnitskiy Batı’ya ilerlemeye devam etmiş. Batı Volın ve Doğu Galiçya’da aynı zamanda Belarus topraklarında büyük halk ayaklanmaları meydana gelmiştir. 26 Eylül 1648 tarihinde Kazaklar Lvov’e gelip burdaki yüksek kaleyi ele geçirdikten sonra Leh topraklarına ayak basıp Zamostye kalesini kuşatmaya başlamışlardır. ²⁶¹ Fakat son baharın ve vebanın baş göstermesi sonucunda yeni seçilen kral Yan II. Kazemir’in elçisi barış imzalamak istediğini belirtir. Bunun üzerine Hmelnitskiy kuşatmayı durdurarak Ordusunu Dnyepir yakınlarına çekilmiştir. ²⁶²

1648 yılı son baharında B. Hmelnitskiy ve Ordusu Kiev’e gelmişler halk Atamanı coşku ile karşılanmıştır. ²⁶³Boğdan Hmelnitskiy Aziz Sophia Katedralinde gelmiş geçmiş ve gelecekteki olacak tüm günahlar affolunmuştur ve bu taç giyme ritüelin

²⁵⁶Semenenko, Radçenko, s. 131

²⁵⁷Kuzmitskiy, s. 211.

²⁵⁸Golobuckiy, s. 277.

²⁵⁹S. B. Jiharev, O. A. Makuşnikov, s. 72.

²⁶⁰Semenenko, Radçenko, s. 133

²⁶¹S. B. Jiharev, O. A. Makuşnikov, s. 72

²⁶²Golobuckiy, s. 277.

²⁶³Semenenko, Radçenko, s. 131

bir parçasıydı. Gelecekte Boğdan Hmilnitskiy tüm diplomatik belgelerde "Tanrı adına Ataman "olarak başlamıştır.²⁶⁴

1649 Ocak ayında B. Hmelnitskis Moskova'ya elçi vasıtası ile haber göndermiştir.²⁶⁵ Mektubunda Moskova yönetiminden Reç Postolitaya'dan kurtulmak için yardım istemiştir. Fakat Moskova yönetimi buna sıcak bakmamıştır. Hmelnitskiy bu sefer Transilvanya ile ittifak yapmak istemiş. Daha önce de 1648 yılın Kasım ayında İstanbul'a elçiler göndererek Ukrayna'yı Visla'ya kadar egemenliği altına girmek istediğini belirtmiştir.²⁶⁶

2.2. 1649-1653 YILLIR ARASINDA ASKERİ HAREKÂTLAR

Lehistan yönetimi 1649 bahar aylarında Zamostye'de başlayan anlaşma için Adam Kisel adında elçisini göndermiştir. Bu anlaşmada Ataman Lvov, Galiç, Holm ve yakındaki topraklar Kazaklara geri verilmesini, 12 000 kayıtlı Kazak'ın sayısını yükseltmesine ve Ukrayna'yı Reç Pospolitaya baskısından kurtarmak isteğini bildirtmiştir. Hmelnitskiy ve Kisel arasında 24 Şubat-28 Mayıs kadar ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre her iki ordu belli bir sınırı, Gorin nehrini geçemeyeceklerini belirtmişlerdir. Bu süreli ateşkesi her iki taraf Ordusunu hazırlamak için kullanmışlardır.²⁶⁷

Lehistan ise boş durmamış ve 17 Mart 1649'da Smyarovskiy adında elçisini daha göndererek Hmelnitskiy'den Ordusunu dağıtmasına istemiştir. Sebep olarak ta Leh Ordusunu da dağıttıklarını söylemiştir. Elçiye de gizli görev verilmiştir. Amaç Kazak Ordusunun üst yöneticilerin güvenini kazanarak anlaşma sağlanamazsa Hmelnitskiyi öldürmektir. Bu gizli plan ortaya çıkınca elçi öldürülmüştür.

Hmelnitskiy Leh tarafıyla anlaşmaktan vazgeçerek. Leh tarafı savaşın çok çetin olacağını anlamıştır. Öyleki kral kendisi savaşa katılıp²⁶⁸ bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride Hmelnitskiy'nin Ataman unvanı geri alınmış Hmelnitskiy'nin kanunsuz olduğu ifade edilip kafasına 10.000 altın ödül belirlemiştir.²⁶⁹ Reç Pospolita

²⁶⁴ Yanovskiy, vd. , s. 236.

²⁶⁵ Golobuckiy, s. 278.

²⁶⁶ Yanovskiy, vd. , . s236

²⁶⁷ Kuzmitskiy, s. 215.

²⁶⁸ Mihayil **Gruşevskiy**, "İstoriya Ukrainського Naroda", M, Monolit-Evrolinz-Traditsiya Yayınları, Moskova, 2002. s. 213.

²⁶⁹ Kuzmitskiy, s. 215.

ayaklananlara son vermek için kesin karar alarak 3 ordu oluşturmuştur.²⁷⁰Fakat güç ve yetenek Kazaklar tarafında daha belirgin gözükmetedir. Savaş Zbaraj yakınlarında gerçekleşmiştir. 30 Haziranda Kazaklar Zbaraj kalesini bir ay boyunca kuşattıktan sonra her iki taraf büyük kayıplar vermiştir. Kuşatılanların yardımına asıl kuvvetleri ile kral Yan Kazemir gelmiştir. Kral ordusunun yaklaştığını öğrenen Hmelnitskiy 5 Ağustos günü sessizce şlahta ordusuna yaklaşılarak hücumla geçmiştir.²⁷¹

Kral Ordusunu çember içine alarak kral ve ordusu Hmelnitskiye esir düşmüşlerdir.²⁷²Kırım Hanı ısrarı üzerine 8-18 ağustos 1649 tarihinde Hmelnitskiy ve Lehistan arasında Zbarov barış anlaşmasını imzalamıştır. Ona göre kayıtlı Kazaklar 40.000 çıkarılmış, Ataman yönetimi Bratislav, Kiev ve Çernigov askeriyesini almıştır ki ordusunda Leh, Katolik ve Yahudilere yer verilmemiştir.²⁷³Lehistan askerleri bu topraklara ayak basmalarına müsaade edilmemiştir. Kiev Mitropolit'e senatoda yer verilecektir. Ayaklanmada yer alan çiftçiler kendi yerlerine dönme hakkı verildi.

Zbaraj barış antlaşmasının en önemli yönü Zaporojye Ordusunun artık kendine ait bir toprağı olması ve yabancıların buraya gelmesi yasaklanmasıdır. Bu gelişmeyi devlet oluşumunun ilk adımı olarak görebiliriz. Kazaklar burada ilk Zaporojye yönetimini hayata geçirmişlerdir. Orduda üst yönetim Rada olmuştur Rada Atamanını ve iç ve dış politikasını belirlemiştir. Yöneticiler başında Ataman bulunmuş ve tüm üyeler ona bağlı olmuşlardır. Üst düzey genel yöneticiler: kâtip, oboznıy (askerlerin kamp kurmaları için en uygun yer bulan) , iki yasavul, iki yargıç yer almaktadır. Hepsi birer bakan statüsünde bulunuyordu. Genel kâtibin çok önemli yere sahipti, kâtipten tüm iç ve dış yazışmalar yapmaktadır. Yasavul orduyu yönetir ve savaşlarda Atamana siper olurdu. Oboznıy silah ve atlardan sorumluydu. Zaporojye Ordusu alaylara ve yüzlülere bölünürdü. Şehir, yüzlük, alaylık yargı noktaları oluşup en üst yargı noktası ise genel yargı mahkemesi idi.²⁷⁴

Zbarov antlaşmasından sonra Ukrayna halkının hoşnutsuzluğu devam etmiştir. 1649 son baharında yeni ayaklanmalar baş göstermiştir. Bratislav, Mirogorod binbaşlıları

²⁷⁰Semenenko, Radçenko, s. 134

²⁷¹ Kuzmitskiy, s. 215.

²⁷² Gruşevskiy, İstoriya Ukraynskogo..., s. 213.

²⁷³ Semenenko, V. İ. , Radçenko, L. A. , s. 134

²⁷⁴ M. **Golubets**, "Velikaya İstoriya Ukraini", Globus Yayınları, Kiev, 1993, s. 408.

ve Zaporojye yeni Atamanı Hud Ali ayaklanmıştır. Hmelnitskiy Lehlerin gelmelerini engellemek için ve bu ayaklanmaların Kazak devlet oluşumuna engel olduğunda 20 Eylül 1650 yılında bildiri yayınlayarak ayaklananların hem yöneten hem katılanların idamına karar verilmiştir. Ancak 1650 yılın sonunda Reç Pospolitaya ile yeni çatışma arifesinde olduğundan ayaklananları Ordusuna katmıştır. Hmelnitskiy Lehistana karşı güçlü müttefik arayışında idi ve 26 aralık 1650 tarihinde Hmelnitskiy çeşitli komşu devletlere elçiler göndermiş.

1650 yılında Osmanlı hâkimiyetini kabulü dolayısı ile Sultan Hmelnitski'ye kendi kaftanını göndermiştir. Hmelnitskiy büyük politik yeteneğe sahip olup, ülkesini toprağını ve Ukrayna'yı severdi. Ülke çıkarları için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Halkı toprağından kopararak savaflara süreklime kolay bir iş değildi. Kazaktopluluğu sürekli değışen Atamanlar ve yönetimine güvensizlik içindeydi. Dolayısıyla Zbaraj barış antlaşması halk gözünde bir fiyaskoydu ve yeni savaflara yol açması kaçınılmazdı²⁷⁵

1649 yılı diğeri önemli olaylarından biri ise Şubat ayından Hmelnitski'ye Osmanlı elçisi Osman ağı gönderilmiştir. Türkiye ile sürekli barış yapmasını istenmiştir ve bir anlaşma imzalanmıştır.²⁷⁶

2.3. 1649 YILLARINDA OSMANLI SULTANI ZAPOROJYE ORDUSU İLE KARADENİZ' DE TİCARET FAALİYET ANLAŞMASI

1. Osmanlı sultanı Kazaklara ve halkına Kara denizde serbest dolaşmaya ve tüm limanlara, şehirlere, adalara yanaşmaya, aynı şekilde Ak deniz tüm toprak, ada ve limanlara ve tüm Hristiyan ülkelerinde, nehirlerde, şehirlerinde kendi isteğine bağılı olarak dilediğı gibi alış verir, iş ve ticaret hakkına sahiptirler.

2. Osmanlı sultanı Kazakların ticaret adamlarını ve taşıdığı devlete giren ve çıkan mal tüm vergilerden, haraçlardan yüz senesüresi ile muaftır. Bunu denetleyen kişilerce süre bittiğı zaman, Allah büyük, malla ilgili yükümlölük Türklerin verdiği kadar olacaktır.

²⁷⁵ Mihayil **Gruşevskiy**, 2004. "*İlustrirovannaya İstoriya Ukrayini*". OOO. PKF "BAO" Yayınevi, Donetsk, 2004, s. 320.

²⁷⁶ Golobuckiy, s. 283.

3. Malın saklama yerleri Kara Deniz ve Ak Deniz şehirlerinde, limanlarda tutabilir, satabilir, ticaret yapabilir ve önceki maddede belirtildiği gibi yüz sene boyunca hiçbir şekilde vergi alınmayacak.
4. Zaporojye Ordusu, halkı ve elçisi güvenli bir şekilde İstanbulda kalabilecek tüccarların her şikâyetini derhal bildirilecek aynı şekilde Zaporojye Ordusu kendi limanlarında Kazaklara pasaport verilmesi için Sultan'ın görevlisini bulundurmak zorunda, pasaport için de bir gümüş çeyreğinden fazla alınmayacak. Gemiye binenler gemi sorumlusuna Osmanlıya karşı herhangi kötü fikir ve harekette bulunmayacağı konusunda yemin ederek alınır. Sultanın görevlisi Türk dilinde bu yemini yazarak, yeminini aldığı imza ve mühürle tastikleyerek o belgeyi isteyen her tüccara vermeli.
5. Sultanın izni ile başına buyruk adamlardan ve denizlerde malların güvenliği için liman şehirlerin biraz ötede Buğ damağına kadar ve Dnyep'r'de liman şehirleri inşaa etmek ve ticaretini buralardan devam etmek.
6. Denizde Zaporojye ordusundan herhangi bir saldırı yaparsa cezasını Sultan'ın yöneticisi bilgi dâhilinde Zaporojye ordusu verecek, Osmanlı ise Osmanlı sınırları içerisinde ticaretin güvenliğini sağlayacaktır.
7. Eğer Don nehrinden gelen herhangi bir saldırı anında Kazaklar Osmanlı denizcileriyle birlikte müdahale edecekler, ortaklaşa hareket edecekler ki deniz temiz ve güvenli olsun.
8. Herhangi Kazak gemisi Sultan'ın kanunlarını çiğnerse (Allah korusun) gemi komutanı ceza alacak, gemisi ve malları serbest kalarak yanında giden diğer gemiler de ceza almayacak haksızlığı uğramayacaklar, Bulunduğu yerde sulh bozulmamalı.
9. Gemi Osmanlı limanlarında kaza geçirirse kurtarılan eşya ve mallar sahibine verilecek
10. Tüccarların borçları, Osmanlı sınırları içerisinde Türk tüccarların hakları ne ise Kazak tüccarların hakları da aynı, herhangi anlaşmazlık durumunda hüküm derhal verilecek.

11. Herhangi Kazak kayık veya gemi Osmanlı tarafından herhangi bir hizmet için kullanılmayacak: ne mal, ne silah ne de insan taşımacılığı için kullanılmayacak. Gemilere ve kayıklara güvenli giriş ve çıkış sağlanacak.

12. Osmanlı topraklarında ya da denizlerinde vefat eden tüccar tüm malı mirasçılarına verilecek ve başkası ne alabilir ne de verilebilir rahmetli yazılı ya da sözlü bir beyanı olsa bile mallar mirasçılarına geri verilecek.

13. Esirler Türklerde Hristiyan esir olduğu gibi Hristiyanlarda Türk esirleri olduğu gibi Kazak Tüccarlar için esir giriş çıkışları serbest olacak, fakat herhangi bir esir Kazak gemisinde saklanırsa ve kaçmak isterse Kazak gemi yönetimi bu esiri derhal geri vermek zorundadır bunun için herhangi bir ceza veya zarar görmeyecekler ne kendisi ne adamları ne malı, aynı şekilde Kazak gemisinden Türklere kaçan herhangi bir esir derhal Kazaklara geri verilecektir.²⁷⁷

2.4.1650 SENESİ

Moldavya Osmanlı vassalı olduktan sonra müreffeh hayat sürmeye başlar. Ordusunu ziyan gelmemesi için²⁷⁸ 1649 yılında Lehistan ve Kazaklar arasında olan savaşta Moldavya hükümdarı Lehlerin tarafını tutmuştur.²⁷⁹ Büyük ihtimalle Osmanlı emri ile Hmelnitiskiy ve Kazakları Kırım Hanı Ordusuyla birlikte Moldovya seferi yapmışlar.

Bu sene Kazaklar Lehlerle savaşmamıştır.²⁸⁰ Moldova'ya sefer başarılı geçer ve İstanbul'da Hmelnitiskiy'nin önemi artmıştır. Hmelnitiskiy elçisi Binbaşı Jdanoviç İstanbul'da kabul edilmiş. Osmanlı sultanı tarafından Hmelnitiskiye'ye pahalı atlar ve hediyeler göndermiştir. Kırım hanına Hmelnitiskiye'ye her türlü yardımda bulunmasını emredilmiştir.²⁸¹

2.5. 1651SENESİ

²⁷⁷ N. Markeviç, "İstoriya Malorussii", Cilt.3, Avgust Semyon Basımevi, Moskova, 1842, s.51-56.

²⁷⁸ G. Y. Sergeyenko, "Strana Kazakov", Raduga Yayınları, Kiev, 2004, s. 87.

²⁷⁹ Golubets, s. 411.

²⁸⁰ Sergeyenko, s. 87.

²⁸¹ Golubets, s. 411.

Kışın Lehler ordusu toplamaya başlamış ve birkaç Kazak kampına saldırılarda bulunmuş. Bunu öğrenen Hmelnitskiy hemen harekete geçerek Ordusunu toplamış, Buğ civarında yerleştirerek Kırım Hanını beklemeye başlamıştır. Bahar aylarında Brestic civarında çatışmalar meydana gelmiştir.²⁸² 29 Mayıs 1651 tarihinde Kazak Radası toplanmış bu Rada'da Peç Pospolitaya'ya ile savaşı devam etme kararı alınmıştır. Haziran 1651'de 150 binlik Leh şlahtası ve 100. binlik Kazak Ordusu, Lehistan Ordusu Stır nehrin kenarında, Pleşivki batı sahilinde ise Kazak Ordusu ve Kırım Ordusu 18 Temmuz 1651 tarihinde çatışmalar başlamıştır. İlk günlerde her iki taraf büyük kayıplar vermiştir. Savaşta Kırım tarafı İslam Giray bacağından yaralanmış. Kalga Kırım Giray ölür Tugay beyde ağır yaralanmış ve Kırım Ordusu geri çekilmiştir.²⁸³ Çekilirken Hmelnitskiyeyi de alıp götürmüşlerdir ordu başsız kalarak büyük paniğe kapılmıştır. ²⁸⁴Leh tarafı Kazakları üç taraftan çembere alarak kuşatmış. Kazak ordusunun önünün bataklık olmasından Kazak Ordusu çekilince 40 bin kişi kayıp vererek birçok mühimmat Hmelnitskiy'nin birçok evrakı, mührü, Ataman topuzunu ve 30 bin taleri kaybetmişlerdir. ²⁸⁵Lehler ilk defa uzun zaman sonra savaş kazanmışlardır. ²⁸⁶18 Eylül 1651 tarihinde Beloya Tserkov barış imzalanmıştır. Anlaşmaya göre kayıtlı Kazakların sayısı 20. 000 düşürülecek Atamana sadece Kiev askeriyesi kalacak bu askerlerin etrafına kral Ordusunun yaklaşmasını izin verilmeyecek, Ataman kendi başına dış işleri politikasını yürütemeyecek, Çigirin şehri Hmelnitskeye kalacak ve ayaklananlar affedilerek yerlerine geri dönüp yarı köle hayatına döneceklerdir. 1651 yılının sonuna doğru antlaşma onaylanmış fakat seym onaylamayınca yürürlüğe girmemiştir.

2.6.BATOG SAVAŞI

Hmelnitskiy yeni savaş hazırlıklarına başlayıp ve 1652 yılı Hmelnitskiy oğlu Timoş Moldavya seferine çıkmak istemiştir, fakat Lehistan bu seferi engellemeye çalınmıştır. Lehistan ve Kazak-Tatar Ordusu 23 Mayıs 1652 tarihinde çatışmaya girmişlerdir. Lehistan Ordusu yenilerek Hetman Kalinovskiy öldürülerek askerleri kılıçtan geçirilmiştir. Böylece Beresteçko rövanşı alınmış olur. Batog savaşından sonra Ukrayna, Leh şlahtasından kurtulmuş olup, Belotserkovskiy Barışı geçerliliğini

²⁸²Sergeyenko, s. 87.

²⁸³Kuzmitskiy, s. 219.

²⁸⁴Kripakeviç, s. 178.

²⁸⁵Kuzmitskiy, s. 219.

²⁸⁶Kripakeviç, s. 178.

kaybetmiştir. ²⁸⁷ Ardından Kazak Ordusu Moldavya'ya girmiş ve kral Lupun hemen anlaşma yaparak kendini Kazakların müttefiki olarak ilan etmek suretiyle almış olduğu kararı resmîleştirmek için kızını Hmelnitskiynin oğlu ile evlendirmiştir. ²⁸⁸ Hmelnitskiy Moldavya iç işlerine karışması sonucunda Moldavya Lehstana yaklaşmıştır ki bu durum Osmanlı Devleti'nin ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. ²⁸⁹ Moldavya'da Lupul-Kazak birliğe karşı muhalefete karşı çıkmıştır. Hmelnitskiy 2 defa oğlu Timoş'u Moldavya'ya yardıma göndermişse de pek başarılı olamamış ve 2 seferde oğlu ağır yaralanarak Eylül 1653 tarihinde vefat etmiştir. ²⁹⁰

2.7.JVANETS ÇATIŞMASI

1653 yılı Ekim başında Lehler Dnestr nehri kenarına Jvanets yakınlarında 40 bin askerle kamp kurmuşlardır. Sayı olarak Tatar-Kazak askerleri de bu sayılardaydı. Lehlerin etrafını sarıp uzun süreli kuşatma başlamış ve her iki tarafta soğuktan, açlıktan ve gıda yetersizliğinde rahatsız olmuştur. Leh kampında Kasım sonlarında piyadeler arasında ayaklanma meydana gelmiştir. Piyadeler orduyu terk ederek Leh Ordusu tamamen yok olma ihtimali ile karşı karşıya kalmışlardır. Her iki tarafın savaştan gücünün tükendiğini, arayı bulmak için III. İslam Giray arabulucu olarak devreye girmiştir. Bu görüşmelerde Kırım Hanı Zbarov barış antlaşmasının şartlarını tekrar yürürlüğe girmesini, Visla nehrine kadar Lehistan topraklarından esir alma ve Lehistan'ın Kırım Hanlığına vergi vermesini istemiştir. 17 Aralık 1653 tarihinde anlaşma çok tuhaf bir şekilde gerçekleşmiştir. Anlaşma yazılı ortama geçmemiştir. Han ile Kral aynı yerde olmalarına rağmen bir araya gelmemiş, Leh tarafı Kazakların krala yemine de ısrar etmemiş ve her üç taraf anlaşmadan memnun kalmıştır. Çünkü Lehler; anlaşmanın yazılı olmamasından dolayı Zbarov anlaşması geçersiz olmasına sevinmişlerdir. Kırım Hanı vergi ve esirleri alabilmesinden, Hmelnitskiy ise daha önce Moskova çarlığı ile görüşme yaparak 11 Ekim 1653 tarihinde toplanan Zemskoy soborda Zaporozhye Ordusu şehirleri ve toprağı ile Moskovayı güçlü kanadının altına

²⁸⁷ Kuzmitskiy, s. 219.

²⁸⁸ Golobuckiy, V. A. , s. 293

²⁸⁹ V. A. Smoliy, "Ukrayna Tarihi-Bilimsel Denemeler", Olma Yayınları, Moskova, 2008, s. 253.

²⁹⁰ Kuzmitskiy, s. 220.

girme kararı almıştır. ²⁹¹Bu amaçla Hmelnitskiy Moskova ile birleşmek için hazırlıklara başlamıştır. ²⁹²

2.8.UKRAYNA HALK DEVLETİNİN OLUŞUM SÜRECİ

Ukrayna Milli başkaldırı sürecinde şlahta yönetimi tamamen ortadan kaldırılacak ve yeni yönetim birimleri oluşturulacaktır. Şimdi Ukrayna Feodal Devleti oluşturmaya başlamıştır. Yeni birimlerin başında ordu komutanları, yüzbaşı, albaylar ve Atamanlar yönetecektir. ²⁹³1648-1649 yıllarında ilk başarılarından ardından Leh komutanları ile Preyaslv'deki görüşmelerden sonra Hmelnitskiy Atamanlığın sınırlarını belirlemiştir. Ukrayna, Kiev, Bratislav, Volin, Podolya ve doğu Gliçya'yı içine almıştır. 1649'da Zbarov anlaşmasında bu sınırlar fiili olarak yürürlüğe girmiştir. Kurtuluş savaşı sürecinde bu sınırlar sürekli değişmiştir. Yönetim Zaporozhye Ordusunun askeriyesi yöneten kısım başındaydı. En üst yönetim Ordu (genel) Radası idi. En önemli sorular burada çözüm bulurdu bu Radada bütün Kazaklar yer alabilirdi. Ordu Rada'sı kendi Atamanını seçebilir Atamanlıktan da alabilirdi. En üst politik, iktisadi, adli kararları Ataman verirdi. Hmelnitskiy döneminde daha çok "dar Rada"yı yani üst düzey yöneticiler bir araya gelmesiyle yapılan bir Rada, daha geniş kitleler nadir torlardı. Ataman Ukrayna'yı askeri yöneticiler birimleri sayesinde kontrol altında tutabilmiştir. Milli mücadele döneminde Ukrayna'da yeni ve güçlü askeri birim oluşmuş ve 1649 yılında sayısı 300.000 kişiye ulaşmıştır. Askeri birimler alaylara bölünmüş ve 1649 yılında yönetim kısmı 16 bin 1650 yılında ise 20 bin kişi bulunmaktaydı. Köylerdeki birimler kürenlere (onluk) bölünmüş ve başlarında küren Atamanı bulmaktaydı. Çiftçiler başında seçilen starosta bulunmuştur. Ukrayna'da ekonomi ve adli birimler oluşur, politik anlamda komşu ülkelerle Türkiye, Moldavya, Kırım Hanlığı, Rusya, Macaristan, Brandenburg, İsveçre ile görüşmeleri Hmelnitskiy kendisi yapmıştır. Ukrayna'nın devlet oluşumunu gösteren en önemli birim ise ekonomi olmuştur. Hmelnitskiy döneminde kendi parasını basmaya başlamış, ülke geliri ise üretim, ticaret, çiftçilik, vergiler, kiralara, poşlina her sene olarak yaklaşık 100.000 altın olarak hazineye girmiştir. Böylece Lehistan "Reç Pospolitaya'dan" kurtuluş savaşından sonra Ukrayna resmi devlet statüsüne gelmiştir.

²⁹¹ Yakovenko, s. 434.

²⁹² Kuzmitskiy, s. 221.

²⁹³ Golobutski, s. 298.

Dış işlerinde Boğdan Hmel'nitskiy askeri harekâtları en kazançlı şekliyle geçmesi için uydun şartları arayarak, Lehistan'la bir araya gelmelerini engellemiştir. Hmel'nitskiy'nin ilk adımı Kırım Hanlığı ile yakınlaşmak olmuştur. Dahası bu birliktelik güçlenir ve genç Ukrayna devletine siper oluşturmuştur. Hmel'nitskiy aynı zamanda Osmanlı ile de iyi ilişkiler içerisinde olup, bu güçlü komşu hem Lehleri uzak tutmuş hem iç işlerine karışmayacak kadar uzakta yer almıştır. VI. Mehmet dönemi 1651 baharında Ukrayna Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Fakat tam anlamı ile egemenlikten de bahsedilememektedir çünkü Osmanlı'nın kendi iç durumu buna müsaade etmemiştir. Diğer ülke Moldav'ya idi burdaki yönetim Lehistan'a yakın durup Ukrayna'daki ayaklanmayı bastırmak istemiştir Hmel'nitskiy Kırım Ordusu ile birlikte Moldavya'ya girerek barış anlaşması imzalamıştır. Anlaşmaya göre kral Lupul bundan sonra Lehlere yardım etmeyecek, Kırım'a 600.000 taler vergi verecek, kızını Hmel'nitskiy oğluna verecektir. Böylece Lehistan müttefikini kaybetmiştir. Ataman aslında başında Türkiye, Kırım Hanlığı ve Tuna knezliklerin (Moldavya, Volahya) bulunduğu büyük koalisyon içine girmek istemiş bu fikir gerçekleştirirken Moldovya boyarları ayaklanmış (1653), oğlu Timofey yapılan mücadelelerde ağır yaralanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Hmel'nitskiy Moskova'ya yaklaşmaya başlayacaktır.

Moskova'yla ilişkiler kolay olmamıştır. 1648 yılında Hmel'nitskiy Moskova'ya mektuplar yazarak Zaporojye Ordusunu Moskova yönetimden Lehlere karşı beraber hareket etmek istediğini bildirtmiştir, Moskova'dan olumlu cevaplar gelmemiştir. Ancak 1 Ekim 1653 tarihinde Zemskoy sabor toplantısından sonra Zaporojye Ordusunu tüm topraklarıyla ve şehirleriyle Moskova yönetimine alınmaya kararı verilmiştir. Böylelikle Ukrayna'yı tampon bölge olarak kullanacaklardı

2.9. 1654 UKRAYNA-MOSKOVA ANLAŞMASI PREYASLAV RADA'SI VE MART BİLDİRGİLERİ

1653 yılının son günlerinde Preyaslavl şehrine Rus elçisi Vasiliy Baturlyy davet edilmiştir. 18 Ocak 1654 tarihinde Hmel'nitskiy Kazak yöneticileri toplayarak Rada oluşturmuş Moskova çarlığı ile birleşmeye karar verilmiştir.²⁹⁴

²⁹⁴Subtelnyy, s. 174.

B. Hmelnitskiy tarafından 1654 yılı mart ayında elçiler vasıtası ile gönderilen anlaşma 23 maddeden olup. Anlaşmaya göre

1. Zaporozhye ordusunun haklarını korumak 2. 60. 000 Kazak kayıt altına alınacak 3. Ortodoks şlahtanın hakları korunacak 4. şehirdeki mevcut yapıyı devam ettirilecek 5. Çigirin’de Atamana muhtarlığını korunması 6. Ataman kendileri tarafından seçme hakkı ve sonraki aşamada çarın onayına sunma 7. Kazakların eski haklarını koruma 8. Genel kâtibe 100 altın ve değirmen verilmesi 9. Her binbaşısına da birer değirmen verilmesi 10. Ordu yargıçlarına 30 altın ve değirmen ile yargıç katiplerine 100 altın ve birer değirmen tahsisi 11. Yasavullara birer değirmen 12. At bakıcısına 400 altın 13. Ortodoks ve halkın haklarını korumak 14. Zaporog Ordusu ve Ataman yabancı devlet elçilerini kabul etmesi 15. Ukrayna’daki vergiler yerel memur tarafından gerçekleştirilecek 16. çar komutanları yerel gelenek ve görenekleri ihlal etmeyecek 17. Kazak ve şlahtayı haklarını birleştiren belgeler vermemek 18. Mitropolit hakkında elçiler yazılı değil sözlü anlaşacaklar. 19. Lehlerden önce davranarak Çar Ordusunu Smolensk şehrine göndermeli 20. Lehistan sınırında Çar 3 bin Ordusunu yerleştirmeli 21. Geleneklerde olduğu gibi binbaşılara, Yasavullara ve yüzbaşılara para ödemek 22. Don Kazakların her zaman hazır olmalarına 23. Kodak kalesinde 400 kişilik sürekli garnizon oluşturmak.

Bu mart bildirileri aynı sene 21 Mart ayında çar tarafında 11 maddesini kabul edilmiş. Bu maddeler Ukrayna’nın Moskova otonom statüsünü getirilmiştir.²⁹⁵

Rada toplandığında Hmelnitskiy konuşmasında üç tarafı Kırım Hanlığını, Osmanlıyı ve Lehistan ile olan ilişkileri özetleyerek, Rusların Ortodoks olduklarından Moskova çarlığı daha yakın ve en doğru seçim olduğunu bildirtmiştir. Moskova elçileri ile birlikte Ortodoks kilisesine gidilerek burada her iki taraf birbirine yemin vererek ittifak gerçekleşmesi beklenirken, Moskova elçisi Baturli çar adına yemin vermeye ret etmiş. Hmelnitskiy buna çok sinirlenmiş ve kiliseden çıkarak anlaşmayı fes etmeye hazırlanırken arkadaşları Hmelnitskiyi ikna etmesiyle yemin tek taraflı gerçekleşmesini sağlamışlardır.²⁹⁶

Ukrayna iç işlerinde müstakik bir devlet olarak kalmış. Moskova çarı ise Rada tarafından seçilen Atamanı ve onun toprak vasallığını kabul etmiştir. Ukrayna’nın

²⁹⁵ Gubarevs. 71-72.

²⁹⁶ Subtelniy, s. 174.

kendine ait 60.000 Ordusu bulunmakla beraber, başka devletlerle ilişkilerde bulunabilme hakkı verilmiş. Moskova'ya zarar vermeden Lehlerden kurtulduktan sonraki düzen devam edecektir. Seçilen yargıç ve yönetim ile Ukrayna'nın ekonomisine başkası karışamayacaktır. Moskova, Kazakları Lehlerden korumaya ve tüm Ukrayna topraklarını Lehlerden temizlemeye söz vermiştir. Halkın çoğu Moskova ile birlikteliği hoş bakmamaktadır ²⁹⁷ mesela birçok askeriye (Umansk, Bratslav, Poltava, Krapivnyansk) ²⁹⁸ gibi pek çok asker Zaporozhye seç'i ²⁹⁹, efsanevi Kazak Binbaşı Bogun ve çoğu yönetici, Kiev Mitropoliti de bu birlikteliğe karşı çıkmış. Bu iki halk arasında büyük sosyal ve kültürel farklılıklar vardı. ³⁰⁰ Kazaklar 6 senelik savaştan yorulmuş halde olup aslında Preyaslavl anlaşmasını imzalayarak daha büyük savaşın arifesindeydiler. ³⁰¹

2.10. B. HMELNİTSKİY 1654-1657 YILLAR ARASINDA DIŞ POLİTİKASI

Preyaslavl Radasından sonra 23 Şubat 1654 tarihinde Leh kralı Kazaklara Reç Pospalitaya'ya geri dönün çağırısında bulunmuş fakat ret cevabı almıştır. Mart 1654 tarihinde Leh Ordusu Bratislav, Podolya ve Volın topraklarına girerek buraları talan etmesi üzerine 1654-1667 yıllar arasında sürecektir olan Rus-Leh savaşı başlamışlardır. ³⁰²

Moskova, Boyar Şeremetyev önderliğinde Belarus ve Litvanya'ya girmiştir. Yardıma Ataman Zolotarenko önderliğinde bir ordu gelerek başarı elde edilmiştir. Tüm Belarus ile Litvanya'nın büyük kısmı Vilno şehri dâhil ele geçirilmiştir. 1654 sonbaharında Leh-Tatar ordu başında Ataman Pototskiy ile Buşi civarında çatışma olmuş ve çatışma VI. Mehmet Giray Sufiy'in 30 bin kişilik ordu ile Ukrayna'ya Güneyden saldırmıştır. Transilvanya, Volahya ve Moldavya Reç Pospolitaya'ya ve müttefik olmuştur. Osmanlı Devleti ve İsveç beklemeyi tercih etmişler. XVII. yüzyılda Ukrayna Doğu Avrupa'nın önemli jeopolitik halkası olmuştur. Bu tarihte hem Reç Pospolita hem Kırımdan darbe almıştır. 1655 yılında Zaporozhye Ordusu ve Zolotorenko Atamanı Moskova'ya isteklerini iletmek suretiyle Belarus topraklarında

²⁹⁷ D. Doroşenko, "Ukrayna Tarihi". Bulava Publishing Corporation Yayını, New York, 1957, s. 130.

²⁹⁸ Kuzmitskiy, s. 228.

²⁹⁹ Yakovenko, s. 462.

³⁰⁰ Doroşenko, s. 130.

³⁰¹ Yakovenko, s. 462.

³⁰² Kuzmitskiy, s. 230.

hak iddia ederek Moskova çarın (Aleksey Mihayloviç) hoşnutsuzluğunu bildirmişlerdir. Çar vaatler ve hediyelerle Zaporojye Ordusuna yemin eden bazı yöneticileri kendi tarafına çekmiştir. Bundan sonra bazı askeri başarısızlıklar baş göstermiş ve Ocak 1655 tarihinde Ahmatov yakınlarında B. Hmelnitskiy Tatar-Leh Ordusu karşısında büyük kayıplar vermiştir. Mart 1655Kırım-Leh Ordusu 270 şehri talan etmiştir. 1000 kiliseyi yerle bir ederek yaklaşık 200. bin kişiyi esir almışlardır. B.Hmelnitskiy cevabı Temmuz 1655'te çar Ordusu başındaki Baturlı ile birlikte vermiştir. Batı Ukrayna'da Gorodok şehrin yakınlarında 20Eylül günü Pototskiy ve Ordusu yenmiştir. Kazaklar Visla ve San nehrine kadar gelmiştir. Başarılar müttefikler arasını açmış ve kazanılmış toprak üzerinde hak idda eden Kazaklar aynı zamanda İsveç'in Temmuz 1655'ten itibaren Ukrayna'nın müttefik olması ve Ekim 1655 Transilvanya ile birlikte Batı Ukrayna toprakları üzerinde hak iddia etmeleri Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bu çok hassas ve kırılgan durumda 1655'te tekrar Osmanlı ile görüşmelere başlamıştır. Osmanlı Kırım'ın, Moldavya'nın, Transilvanya'nın ve Volahya'dan Ukrayna'ya destek etmelerini istemiştir. Temmuz1656'te İsveç Reç Pospolitaya ile savaşı kısa zamanda tüm Lehistan'ı işgal etmiştir. Moskova ise İsveç'e ye karşı savaşa devam ederek 24 Ekim 1656'da ReçPospolitaya ile Vilenskiy barış antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmada Ukrayna'nın istekleri ele alınsa da B. Hmelnitskiy Moskova tarafına stratejik hata yapmamalarını istemiştir. Diğer taraftan İsveç ve Transilvanya ile anlaşma yaparak Aralık 1656'da üçlü koalisyon ortaya çıkmış (İsveçre, Transilvanya, Ukrayna) Brandenburg ve Litvanya büyük knezi Boguslav Radzivill katılımı ile ittifakını destekleyen İngiltere Reç Postolita bölmeye ve Zaporojye Ordusu uluslararası arenada bağımsız bir devlet kabul etmiştir.³⁰³Boğdan Hmelniskiy'nin 200-300 bin kişilik Ordusu olup doğu Avrupa'nın en büyük ordusunu oluşturmaktaydı. Bu kadar büyük ordu 13 yıl savaşlar döneminde bile görülmemiştir. Tam donanımlı ve her zaman savaşa hazır olan ordu sayısı 40-60 bin kişiydi. Bunlar kayıtlı Kazaklar ve Hetmen ilk çağırı yaptığında kendi silahlarıyla savaşa katılmak mecburiyetindeydiler ki ordu devletin temeli ve hayatın rengiydi.³⁰⁴

³⁰³Yanovskiy, s. 245

³⁰⁴Kripakeviç, s. 184.

2.11.HMELNITSKIY'İN ÖLÜMÜ

Kazak bölgesi devlet sınırları 1653-1654 yıllarında Yarug, Çernovtsı, Murahva, Krasnoye, Vinnitsa, Priluk (Podolyede), Sambil, Karpilov, Lehler ile Türkiye ve Kırım Dnyestr ve Don'a Ruslarla geleneksel sınır mevcuttu (Dikoye Pole). Bogdan Hmelnitskiy ölümü döneminde Ukrayna Avrupa'nın en büyük devleti olup, politik anlamda Lehistan ile yarışır hale gelmiştir.³⁰⁵

B. Hmelnitskiy 1657 yılın başında ölümün yaklaştığını hissetmiş ve Nisan ayında yönetim Rada'sını toplayarak onların izni ile Ataman Topuz'unu 16 yaşındaki oğlu Yuriye verilmesini vasiyet etmiştir. 1657 yılı Temmuz sonlarında Ataman beyin kanaması geçirerek 6 Ağustos 1657 yılında Çigirin şehrinde hayata gözlerini yummuş ve bir ay sonra Subotov'ta kendisi inşaa ettiği kilisede toprağa verilmiştir.

Bogdan Hmelnitskiy vefatından sonra Rada Hmelnitskiy oğlu reşit olmadığı için yaşını doldurana kadar³⁰⁶ Ataman, İ. Vıgovskiy seçilmiştir. Zaporogordusunun geleneklerini, Kazak alt tabakanın ihtiyaçları ve sosyal politika yanlış hesaplamaları muhalifeti ortaya çıkartarak Mart 1658 yılında milli direnişe yol açmıştır. Atamandan taviz alabilmek için, Moskova muhalefeti destekleyerek, Vıgovskiy 1654 anlaşmasına rağmen Moskova asker birliklerin şehirlere gelmelerine ve şehir yönetimini onlara verilmesini, ayaklanmaları bastırmak için Moskovaüst düzeyingelmesini Kazakların yeni kaydını düzenlemeyi, Moskova hazinesine gitmek üzere vergi alınması için nüfus sayımını yapmayı kabul etmiştir.³⁰⁷

İvan Vıgovskiy 1658 yılı dış politikasında milli çıkarları için Kırım ile müttefik ve Türkiye ile dostne ilişkiler kurulmuştur. 16 Ekimde İsveç ile askeri ve siyasi birlik söz konusu olup aynı zamanda İsveç tarafından Ukrayna'nın bağımsızlığı kabul edilmiştir.

Şubat sonu mart başı 1658 yılı Ataman Kırım ile anlaşma imzalar muhalefete karşı askeri yardım konusunda ittifak yapmışlardır.³⁰⁸

³⁰⁵ Kazmirçuk, "Boğdan Hmelnitskiy Önderliğinde Milli Kurtuluş Savaşı", *Ukrayna Tarihi*, , Kiev Devlet Üniversitesi Yayınları, Kiev, 2010, s. 131.

³⁰⁶ Yakovenko, s. 482.

³⁰⁷ Smoliy, s. 257.

³⁰⁸ Kazmirçuk, s. 131.

Bir kısım Kazaklar Varşova ile anlaşma yaparak Reç Pospolitaya'ya dönmek istemişlerdir. 10 Haziran 1658'de Poltava yakınlarında ortaya çıkan ayaklanmaları bastırılmış ve 16 Eylül Rada toplanarak Moskova ile anlaşmaya son vermiş. Lehistan ile Gadyačskiy anlaşması imzalamıştır.³⁰⁹ Anlaşmaya göre Ataman dış işlerinde kendisi kararlar veremeyecek, yüzlükve binlik ordu düzeni yok edilerek feodal rejim uygulamaya konulacak, Ukrayna Lehlerin vassalı olup çiftçi ve Kazakların hakları yok sayılacaktır. Gadyačeskiy anlaşması çok güzel hazırlanmış bir belgeydi fakat hiçbir zaman yürürlüğe girememiş. Bu anlaşma imzalandıktan sonra, Kazak-Rus savaşları tekrardan başlamıştır.³¹⁰ Rus Ordusu 1658 yılında Ekim ayında Atamanlığın üzerine gitmiş. Savaş esnasında sol taraf Kazakları Rus Ordusunu Belgoroda doğru püskürtmüşlerdir. 1659 baharında knez Trubitskoy 100 binlik Rus Ordusu ile Kazaklar (Nejinsk ve Çernigov askeriyesi) ile birkaç çatışma sonrasında 5 binlik Kazak Ordusunu Konotopa doğru yönlendirmişlerdir. Kazakların yardımına 16 bin Kazak ve 30 binlik başında Mehmet Giray Tatar Ordusu gelip Vıgovskiy 9 Temmuz 1659 tarihinde çar Ordusuna darbe indirmiştir.³¹¹

1658 Ekim ayında Vıgovskiy Tatarlarve Leh şlahtaile birlikte sol taraf Ukrayna'ya müdahale etmiştir. 1659'ta yaz aylarında Vıgovskiy karşısına Preyaslav, Nejinsk, Çernigovskve Lubensk alayları karşı çıkmıştır sağ taraf Ukrayna'da da ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu arada Vıgovskiy sultan ile anlaşarak vasalı olmak istemiştir. 11 Eylül 1659'da çiftçilerin ve mişanlarında bulunduğu toplantıda "Kara Rada" toplantısı gerçekleşmiştir. Bu Rada'da Kazaklar, Vıgovskiye politikasını yanlış olduğunu söyleyerek elinden Tuğ ve Topuzu alarak B. Hmelnitskiy oğlunu Yurii iktidara getirmişlerdir. 17 Ekim 1659 tarihinde Kazak Rada'sında Preyaslav'de Ataman Yuriy Hmelnitskiy seçilmiş (1659-1663)³¹² Moskova, yemin vermek için elçilerini göndermiş, elçiler Jerdov bildirgileri götürmüşlerdir. Çar yönetimi askeriye komutanı knez Trubitskoy Yuriy Hmelnitskiyle görüşmek istemiş ve buluşma yeri Preyaslav'de kararlaştırılmıştır. Knez, Yuriye imzalaması için Preyaslav bildirgisini sunmuştur Boğdan Hmelnitskiy tarafından hazırlanan Mart bildirgileri bu Moskova tarafından kendi çıkarı için yeniden düzenlenen

³⁰⁹ Smoliy, s. 257.

³¹⁰ Smoliy, s. 257.

³¹¹ Kazmirçuk, s. 131.

³¹² Kuzmitskiy, s. 236.

bildirgelerdir yani 1654 yılı Mart bilgilerin sahtesi, bu bildirge daha sonra “Boğdan Hmelniyskiy bildirgisi”adını alıp Rusya imparatorluğu anayasasına giren bildirge hüviyetindedir. Bu bildirge zorla imzalatılmıştır. Bu bildirgeye göre yabancı devletlerle ilişkileri kesilecek, ilk çağırı ile Ataman Ordusunu hazırlamalı, iç ve dış işlerinde tamamen bağımlı hale gelecek, ordularını tüm büyük şehirlerde kurulabilecek ancak ordunun yönetim ve Atamanını sadece Moskova atayabilecek, ordu kendi başına hareket edemez ve Kiev Mitropolit’i, Moskovapatriği üstünlüğünü kabul etmek zorunda bırakılmış.

1660 yılında Lehlerle anlaşma imzalanmıştır.³¹³ Bu anlaşma ile birlikte Ukrayna Leh ve Rus tarafa bölünmüştür (1660).³¹⁴

Sonunda henüz 18 yaşında olmasına rağmen Yuriyin fiziksel olarak çok zayıf ve çeşitli hastalıkları olmasından dolayı Atamanlık unvanına pek elverişli bir aday olmadığı anlaşılmıştır. Genç Ataman, başkasının elinde bir oyuncak olduğunu hissedince kendini kaybediyor ve panikliyordu. 1662 yılın sonlarına doğru manastıra gedeceğini duyurmuştu ve 1663 yılında Kiev Mitropoliti Balaban kendi elleri ile Yuri’nin saçını tıraş ederek Gedeon ismini vermiştir. 1664-1667 yıllar arasında Kuzey Lehistan da Melborks zindanına düşmüş ve kurtulduktan sonra 1672’de Tatarlara esir düşerek İstanbul’a gönderilmiştir, 1677 yılına kadar hayatını burada devam ettirmiştir. 1677 yılında Osmanlı tekrar Ukrayna topraklarına seferler düzenlemeye başlayınca Yuriyi’yi kullanmışlardır. ”Sarmatların knezi Zaporozhye hükümdarı “ ünvanı vermişlerdir. 1681 yılında tekrar İstanbul’a gönderilmiş ve 1683 yılında yine Ukrayna’ya gelerek son iki senesini burada geçirmiş. İstanbul’a Hmelniyskiy hakkında şikâyetler olunca 1685 yılında Kamenitsk-Podolsk’e mahkemesine getirerek sultanın atadığı vali tarafından emri ile iple boğularak 44 yaşında öldürülmüştür.³¹⁵

2.12.RUİNA (1658-1678)

Birçok Avrupa ülkesinde Ruina (yıkıntı) ayaklanmaların bastırılmasıyla veya herhangi başarısızlık sonucunda başlamıştır. Ukrayna da ise durum tersine işler ve 1648 yılında Milli mücadele başarı kazandıktan sonra ortaya çıkmıştır. 1648

³¹³Yakovenko, s. 496.

³¹⁴Dikiy, s. 254.

³¹⁵Yakovenko, s. 496.

ayaklanmanın başarısı nerede ise tüm Ukrayna topraklarında Şlahtadan temizlenmiştir. Şlahta yönetimi yerine kendilerine özgü bir yönetim şekli gelmiştir. Birçok sorun devamında çözülmüştür. Çoğu üst düzey Kazak Moskova hâkimiyetine karşı durmuştur. Bunun yanında sosyal-ekonomik sorular henüz tam manasıyla çözülmüş değildi.

Mücadele döneminde kazanılmış olan büyük “enerji ve kararlılık” Kazakların kendi aralarında çatışması neticesinde harcanıyordu. Hmelnitskiynin ölümü ve ölümünden sonraki 20 sene kazanan başarılar yavaş yavaş erimiştir. Kazaklar ya da halk bir bütün olamamışlardır. Hmelnitskiyin kazanmış olduğu başarılar üstüne fazla bir şey eklenmemiştir. Hmelnitskiy öldüğünde Dnepr bölgesi hem sağ hem sol kısmında Kiev, Bratslav, Çernigov ordusu kazanılmıştır. Kazakların hâkimiyeti altındaki 250 bin km karede yaşayan 1, 2-1,5 milyon kişi ve ayaklanmanın ilk yıllarında Zaporojye Ordusuna dâhil olmuştur. Toprak yönetimi ise çiftçiden vergi toplanmaktadır. Toplanan vergilerin bir kısmı Kazak yönetimin ödeneklerine ayrılmış. Toprakların %33 yönetim ve Ukrayna şlahtası, %17 ise Ortodoks kilisesine ayrılmıştır. Kazaklar kazandıkları topraklarda kendi yönetimlerini oluşturmaktaydılar. Topraklar 16 askeri bölgeye bölünüp, yöneten üst düzey bu şehirlerde oturmaktadırlar. Daha küçük yerler ve şehirler küçük Atamanlar tarafından yönetilmektedir. Yönetim Kazaklar tarafından seçilir sonraki dönemlerde babadan oğula tüm mal varlığı ile geçmeye başlamıştır. Hmelnitskiy döneminde Kazak sayısı çok fazla olduğundan sadece üst düzey Radasını toplayarak önemli kararlar almıştır. Atamanlar Ukrayna’nın en üst yöneten vasfında olup kendi başına devletin dış politikasını belirleyebilmekteydiler. Zaporojye toprağı ve hazinesi Atamanın elinde idi. Atamanlığın yıllık geliri Zaporojye’ye katmadan 1 milyon altın olmaktadır. Genel merkez ve bakanlar kurulunu toplama işini en önemli merci genel kâtip yapmaktaydı. Gündemi ve dış işleri soruları da o belirlemekteydi. Diğer önemli kurum ise “obozniy” bir nevi savunma bakanıydı ki 40-60 bin askerlik Ordusundan sorumlu olan kişiydi. Yargı işleri genel yargıç (horunci) ve iki tane yasavul gerçekleştirmekteydi. Kievşehri hem Hmelnitskiy hem ondan sonra gelenler içinde merkez konumundaydı fakat yönetim merkezi Çigirindeydi. Sonraki yüzyıllarda yönetim merkezi XVIII. yy. Baturin ve Gluhov’da taşınmıştır. Kazak ordusu ve ona ait topraklarına “Zaporojye

Ordusu” adını taşımaktaydı. Fakat Ruslar buraya “MaloRusya” (Küçük Rusya) olarak adlandırmışlardı Lehler ise buraya “Ukrayna” (Sınır bölge) demektedirler.

1654 yılı Moskova nüfus sayımına göre erkek nüfusun yarısı kendilerini Kazak olarak yazdırmıştır. Kazanılan topraklarda çiftçiler savaş ve ordu gereçleri için vergi vermekteydiler. Büyük şehirlerdeki meşanlar vergi öder fakat aynı şehirde yaşayan Kazaklar bu vergilerden muaf tutulmaktaydı. Ruhban sınıfı liderleri Moskova ile birlikteliğe hep karşı çıksa da Moskova daha uzun yıllar hediyelerle göndererek Ruhban sınıfını fikirlerinin değişmesini başarmıştır.³¹⁶

2.13.“ÇERNAYA RADA” veya “KARA RADA”

1663 yılında Moskova halk seçimi düzenleyerek yeni Atamanı seçmeye hedeflemektedir. Nijneye’ye 1663 yılında bu amaçla 3 aday gelmiş. Ukrayna’lılar ve Kazaklar dışında sekiz bin kişilik Moskova Ordusu gelmiştir. Gelen 3 aday Samko, Zolotorenko ve Brühovetskiy arasında seçim yapılmış ve büyük çatışmalar sonucunda Brühovetskiy 1663-1668 seçilip hemen Moskova’ya yemin etmiştir. Brühovetskiy politikasında Preyaslavl bildirgeleri itina ile yerine getirmeye özen göstermiş ve Moskova ile yakınlığını göstermiştir. Dnyepri’nin sağ kısmında (Lehlerin kısmı) yönetim çatışması baş göstermiş, Vıgovskiye kurşuna dizilmiş Hmel’nitskiy ise manastıra kapatılmış. Sağ taraf Ukrayna Atamanlığına Pavuk Tetyerya 1663-1665 getirilmiş.³¹⁷ Tetyerya’nın Atamanlığı sadece sağ tarafta geçerli olup, Lehistan taraftarı idi. Böylelikle (1658-1668) bu dönem savaşın ilk etabında Ukrayna’nın 2 parçaya bölünmesi sebep olmuş. Kasım 1663 yılında her iki tarafın Atamanları açık savaşa başlayıp Tetyerya 14 alay 30 bin Tatar atlılar ve başında kral II. Yan Kazemir ile Rus sınırına geldiklerinde Litvanya güçleriyle birleşmişlerdir. Gluhov’a kadar gitmişler ve burada başarısız olup, 1664 Şubat ayında açlık ve hastalıklardan Belarusa doğru çekilmek zorunda kalmışlar. Bu sefer Lehlerin sol taraf Ukrayna’ya hâkim olabilmek için son fırsattı ve sonuç olarak insan kaybına neden olmuşlar.³¹⁸

³¹⁶Subtelnyy, s. 180-184.

³¹⁷Dikiy, s. 256.

³¹⁸Kuzmitskiy, s. 240.

2.14.ATAMAN P. DOROŞENKO VE UKRAYNADAKİ DEVRİMİN BAŞARISIZLIĞI

P. Tetyerya'nın Ukraynayı Leh Ordusu ile birlikte birleştirme fikrinden sonra (1663-1665) Atamanlıktan istifa ederek yerine O. Doroşenko Ataman olarak seçilmiştir. Bu zamana kadar savaşlarda zaten nüfusun %70'i yok olmuştur. Hem Rusya hem Reç Postolita fiili olarak Ukrayna'nın bölünmesini istemişler. Sol taraf (Rusya tarafı)Atamanı Bryuhovskiy 1665 yılında Moskova ile anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaya Ukrayna'nın özerkliğini azalma meydana getirmiştir. Sol tarafta Rus komutanların ve Rus garnizonların fevri hareketleri, vergilerin çoğalması, devlet tekeli, alkollü içeceklerin üretimi ve satışı tüm bunlar halkın ayaklanmasına sebep olmuştur. Preyaslavl'de ayaklanan halk Rus garnizonunu tamamen yok etmiş bu ayaklanmaları Starodub, Gadyaç, Sosnets, Priluk, Baturin, Gluhov ve birçok yerleşim yerlerdekiler takip etmiştir.

30 Ocak 1667 tarihinde Andrusova köyünde Leh-Rus ateşkesi imzalanmıştır. Ateşkese göresüresi 13,5 sene olup, Ukrayna ikitarafa bölünmüştür. Dnyepri'nin sol kolu ve Kiev dâhil olmak üzere Rusya hâkimiyeti altında girmiştir. Dnyepri'nin sağ tarafı Lehistana kalmış. Zaporozhye seç'i ise ortak kullanımda kalmıştır. Ukrayna fiili olarak iki tarafa bölünmüş.

Bundan sonra Doroşenko yüzünü Osmanlıya ve Kırım Hanlığına çevirmiş ve müttefiki olmak istemiştir.³¹⁹ Zaporog Kazakları Doroşenko'nun Osmanlı'ya ve Kırımı yaklaşmasını istememişlerdir. Kazaklar Osmanlı ve Kırım'lılara çatışma halinde olmuşlardır. 1667 yılında Doroşenko Lehlere savaş açmış. Tatar Ordusu Doroşenko'ya yardıma giderken Zaporog Kazakları Perekop'a saldırmışlardır. Perekop kalesi Kırımı giriş anahtarı idi ve Kazaklar tarafından alınmıştır. İki orduya bölünerek Kırım içlerine doğru girip bir ordu Arbautuka saldırır diğeri ise Kefe'ye sonra ise Şirin Bey ulusuna saldırmışlardır.

1668 başlarında ayaklanmalar Ukrayna'nın nerede ise tüm sol tarafında etkili olmuştur. Bryuhovetskiy ayaklanmalarla baş edememiş ve 1 Ocak 1668'ta Bryuhovetskiy Glyadiçte yönetim Radasını toplamak suretiyle toplantıda Ruslarla işbirliğini sonlandırmaya ve çar yönetimi ile mücadele etme yönünde karar almıştır.

³¹⁹Semenenko, Radçenko, s. 154.

Bryuhovetskiy Osmanlı Devletine elçilerini göndererek Kazakları yönetim altına alınmasını istemiştir. Osmanlı Devleti buna olumlu bakmış ve yardıma başında mirza Çelibey önderliğinde büyük Kırım ordusunu göndermiştir. Doroşenko bu arada sol tarafın olaylarından faydalanarak mayıs sonlarına doğru Poltavaya gelmiştir yolda Bryuhovetsko'ya Atamanlıktan vazgeç çağırısında bulunarak Bryuhovetskiy Ordusunu toplayarak Doroşenkoya üzerine gitmiştir.³²⁰ Bryuhovetskiyi kendi Kazakları yakalayıp Doroşenkoya teslim etmiştir. Doroşenko Bryuhovitskiyi topa bağlamasını istemişse de Kazaklar bu emri öldürün olarak algılayıp Bryuhovitskiyi öldürmüşler. Bryuhovitskiyin ölümünden sonra kendi inşa ettiği kilisede defnedilmiştir. Doroşenko ise kendini her iki taraf Ukrayna'nın Atamanı ilan etmiştir.³²¹

Lehlerin saldırılarıyla birlikte Doroşenko sağ tarafa geri dönmek zorunda kalmış ve yerine sol tarafı Çernigov Albay Demyan Mnogogrişni'yı bırakmıştır. Moskova Mnogogrişni'nin Atamanlığı kabul etmiştir.³²² Mnogogrişniy ve Rusya arasında Mart 1669 'ta Gluhov şehrinde Gluhov bildirgeleri düzenlenerek imzalanmıştır. Daha önce düzenlenen metinlere ek (Mart 1654, Pereyaslavlı1659, Moskova 1665) Gluhov bildirgesi Atamana bin paralı asker bulundurmasını, çara yönetim hakkında ve ödemeler hakkında bilgi verilmesini, 30 bin kişilik kayıtlı Kazak bulundurmaya ve yabancı devletlerle diplomatik ilişkiler kurmayı yasaklamıştır.³²³ Mnogogrişniy Moskova'yı Rus garnizonları sol taraftan çıkartmasını ikna etmiş fakat Ataman ve yönetim ile çıkan anlaşmazlık yüzünden üst düzey yönetenler Mnogogrişniyi Doroşenko ve Osmanlı ile gizli anlaşmaları oluğunu söyleyerek çar 1672 yılında Mnogogrişniy yakalanarak işkence edilerek Sibiry'a sürgün edilmiştir.³²⁴ En son Mnogogrişniy 1688'te Sibiry'daki Buryat'ların ayaklanmasında anılmıştır.³²⁵

Mnogogrişniy'den sonra Ataman İvan Samoyloviç atanmış (1672-1687) onun ismi ile birlikte Ruina'nın bitişi anılmaktadır.³²⁶ Çok akıllı, esnek ve diplomatik bir adam olan Samoyloviç Ataman topuzunu 15 sene elinde tutabilmiştir.³²⁷ Samoyloviç

³²⁰ Golobuckiy, s. 316.

³²¹ Gruşevskiy, İllustrirovannaya İstoriya..., s. 357.

³²² Gubaryev, s. 80.

³²³ Kuzmitskiy, s. 243.

³²⁴ Gubaryev, s. 80.

³²⁵ Kuzmitskiy, s. 243.

³²⁶ Gubaryev, s. 80.

³²⁷ Kuzmitskiy, s. 243.

Ataman olarak üst düzey yönetimi yargılamak ve hüküm verme hakkı verilmemiştir, üst düzey yönetim Radasının kabulü olmadan dış işlerini yürütememeyecekti. Samoyloviç Ataman olduktan sonra önceki Atamanların denetimini göz önüne getirerek üst yönetimle iyi geçinmiş, sürekli toprak dağıtmış ve ters düşmemek için elinden geleni yapmıştır. Öyle ki “genç subay dayanışması” adı altında daha çok üst düzey yönetenlerin çocuklarından olduğu birim oluşturur babaları olmadıkları zamanyerlerine çocukları almaktaydılar. Böylece sol tarafta babadan oğula geçen bir birim oluşmuştur ki, Samoyloviç söz konusu bu birimle çok iyi ilişkiler geliştirmiştir.

328

1672 yaz aylarında Osmanlı devleti IV. Mehmet önderliğinde Lehistan seferi düzenlenmiştir. Kamenyets Podolskiy mağlup olmuş, Osmanlı Ordusu yolunda çıkan her şeyi yok etmişlerdir. Lehistan Osmanlı arasında Bucaş anlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre: Podolsk ve Kamensk ordusu Türklere kalıyor, Bratislav ve Kiev ordusu Doroşenko yönetimine bırakılıyor ve Doroşenko Osmanlı vasallığını kabul ediyordu.³²⁹

Doroşenko Ukrayna’yı parçalamak isteyen komşulardan uzaklaşmak için Boğdan Hmelnitskiy planına geri dönüş yaparak Osmanlı ile ittifak kurulmuştur. İlk elçiler 1667 yılında İstanbul’a gitmiş ve yapılan ittifaka binaen hemen Lehistan’a karşı olabilmek için yeniçeri ve Tatar ordusunu gönderilmiştir. Lehler ile Galiçya ve Podgayki’de savaşlardan sonra Lehler, Kazakların sınırını Gorın’de kabul etmek zorunda kalmışlardır. Boğdan Hmelnitskiy’nin şartlarından biri Ukrayna devleti Peremişl’den Putivele kadar, Zaporozhye Ordusu kendi Atamanını kendisi seçecektir, Ukrayna kilisesi İstanbul Ortodoks kilisesine bağlı olacaktı, sultan Ukrayna’dan vergi almayacak, gelen yardımcı destek orduları Ataman’ın emrinde olacaktı, Ukrayna’ya gelecek olan belgeler Ukrayna dilinde olmalı, gönderilecek elçiler de Ukraynaca lisanında konuşmalı, Türkler Ukrayna da cami kurmayacak, esir almayacak, evleri talan edilmeyecek, Osmanlı ve Kırım, başka devletlerle Ukrayna haberi olmadan barış anlaşması imzalamayacaklar. Osmanlı Devleti Ataman seçimi ve vergi konusundaki maddeyi kabul etmiştir.³³⁰

³²⁸ Subtelniy, s. 195.

³²⁹ Aleksandra **Yefimenko**, “Ukrayna ve Onun Halkı Tarihi”, Obşestvennaya Polza Yayınları, S. Petersburg, 1907, s. 80.

³³⁰ Kripakeviç, s. 202.

Kamaniçe, Lehistan'ı Karadeniz'e bağlayan önemli bir sınır şehridir. Osmanlı Devleti'nin Boğdan'ı hâkimiyeti altına almasından sonra önemli bir sınır kalesi özelliği de taşımaya başlamıştır. IV. Mehmet'ten önce Özü valisi Abaza Paşa, burayı almak istese de muvaffak olamamıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler uzun yıllar gayet dostane bir biçimde devam etmiştir. Ancak 1669'da Ukrayna'da Leh kralına tâbi Sarıkamış Kazakları Atamanı Doroşenko'nun Osmanlı Devleti'nin himayesine girmek istemesi ve kendisine elindeki yerlerin beyliğinin verilmesi ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur. Bu arada Kırım Hanı Âdil Giray, Doroşenko'yla aralarında olan husumetten dolayı, Kazak beylerinden birisini Kazak Atamanı ilan etmişler. Böylece iki Kazak beyini birbirine düşürmüş olacaktır. Diğer yandan da Lehliler, Doroşenko'ya ait bazı yerleri ele geçirmişlerdir. Vaziyeti haber alan Osmanlı Devleti, Leh kralına hem nasihat hem de tehdit içerikli bir mektup göndermiş. Kırım Hanı da derhal azlolunmuştur. Lehistan'ın tutumuna da sert bir cevap vermek icap etmektedir. Bu nedenle IV. Mehmet, hazırlıklarını tamamlayarak Osmanlı Devleti için büyük stratejik önem taşıyan bu kaleye doğru sefere çıkmıştır. 1672 yılında gerçekleşen bu seferde birçok palanga ve kale alınmıştır. Alınan kalelerden birisi de Kamaniçe Kalesi'dir. Seferin ardından Bucaş Antlaşması imzalanır ki, bu antlaşma Osmanlı Devleti'nin Batı'da topraklarına toprak kattığı son antlaşma olmuştur.³³¹

Bu durumda daha önce Andrusov barış antlaşmasını geçersiz kılmıştır. Rusya bu durumdan faydalanarak Doroşenkoya karşı savaş açmıştır. Sağ Ukrayna Osmanlı, Kırım Hanlığı ve Doroşenko'ya karşı savaş başlatmıştır. Sol taraf Kazaklarıyla Dnyepre doğru yol alarak kısa sürede bazı sağ taraf Ukrayna Kazakları Rusların tarafına geçmiştir. Sağ taraf Ukrayna Radası İvan Samoyloviçi Ataman olarak seçilmek suretiyle Ukrayna her iki tarafın Atamanı olmuştur.

Ukrayna'nın sağ tarafın Rusya'ya geçmese Doroşenko politikasının iflası anlamına gelmekteydi ve 1676 yılında Rusya egemenliğini kabul etmek zorunda kalmıştır.³³²

Osmanlı Devleti Ukrayna Atamanlığına Yuriy (Yuras) Hmel'nitskeye getirmiş ve daha sonra Moldavya yöneticisi Duka'ya vermiştir.³³³

³³¹Muhammet Kuzubaşı, "XVII. Yüzyıl Şairi Mezâki'ye Göre Lehistan Savaşı", Türkoloji Dergisi, Cilt.1, Sayı. 2, 2006, s. 215

³³²Golubotskiy, s. 318.

1674 yılında Kazaklar ve Rus Ordusu ile birlikte sağ tarafa yönelmiş fakat karşılarında Türk Ordusunu görünce geri çekilirler.

22 Ekim 1675 tarihinde Doroşenko, Çigirinde Çara yemin etmesi karşısında. 1678 yılında Türk Ordusu Çigirini almıştır.³³⁴

Samoyloviç Ukrayna'yı birleştirip Dnyepri'nin her iki tarafı tek Ataman olmak istemiştir. 1676 yılında Rus Ordusu ile Ordusunu sağ tarafa yönlendirerek Türkler ve Doroşenko'ya saldırmıştır. Samoyloviç başarı kazanarak Ukrayna'nın her iki tarafına Ataman olmuş fakat 2 sene sonra Türkler Samoyloviç'i sağ taraftan kovmuşlardır.³³⁵ 1678 yılında Rus yönetimi Doroşenko'ya Vyatka Yönetimini vermiş. Ancak Doroşenko hediye edilen Yaropolk köyünde 1698'de vefat etmiştir.³³⁶

1681 yılında Osmanlı, Rusya ve Lehistan arasında Bahçesaray Barış Anlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Güney Kiev, Bratislav ve Podolye'yi almış. Güney Bug ve Dnestr arasında olan toprak "Dikoye Pole" olarak kalmıştır.

Her şeye rağmen Osmanlı Devleti, Lehistan için büyük tehdit oluşturmaktaydı ve dolayısıyla Rusya'ya yaklaşmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda Lehistan Avusturya ve Venedik'in bulunduğu "Kutsal ittifak" a üye olmuştur. İttifakın amacı tüm devletlerin gücünü Osmanlı Devleti'ne karşı birleştirmektir. 1683 yılında II. Vyana kuşatmasında Osmanlı'nın başarısız olması Leh taraf Ukrayna'da tekrar yönetimini sağlamlaştırmıştır.³³⁷

1686 yılı Mayıs ayında Rusya ve Lehistan arasında "Daimi barış" anlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre 100 senelik "iki Ukrayna" fiili olarak varlığını kabul edilmiştir.

1687 yılında Rus komutan V. Galitsin ve İ. Smoyloviç ile Kazakları Kırım yarımadasının saldırılarda bulunmuşlar ancak başarı elde edememişlerdir. Bu durumda Rusya'ya başarısızlık rapor edilirken şöyle denmektedir: Ataman Samoyloviç Moskova Ordusuyla birlikte sefere gittiği halde Moskova tarafına düşmanca davranıştan ve seferin başarısız olması için elinden geleni yaptığı için seferin

³³³ Yefimenko, s. 81.

³³⁴ Semenenko, Radçenko, s. 160.

³³⁵ Subtelniy, s. 195.

³³⁶ Semenenko, Radçenko, s. 160.

³³⁷ Golubotskiy, s. 319.

başarısızlığa yol açmıştır³³⁸Samoyloviç yakalanıp mal varlığına el konulmuş ve ailesi ile birlikte Sibiry'a sürgün edilmiştir. Yerine Ataman İ. Mazepa atanmıştır. ³³⁹

³³⁸ Gruşevskiy, İstoriya Ukr Naroda..., s. 260.

³³⁹ Semenenko, Radçenko, s. 161.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UKRAYNA KAZAK ATAMANLIĞI'NIN YIKILIŞI

3.1.İVAN MAZEPA DÖNEMİ

İvan Mazepa Rada tarafından seçilmiş görünse de bir önceki Atamanda da olduğu gibi bu seçim yoğun Moskova bakışı ile gerçekleşmiştir. Hmelnitskiy ve Mazepa iki parlak lider olarak Tarih ve edebiyatta en çok işlenen Ataman olmuştur.

Ataman İvan Mazepa Kiev'deki asilzade çocuğu olarak dünyaya gelir. 1640 yılında doğan Mazepa genç yaşlarında Varşova'ya okumaya gönderilir burada iyi eğitim alarak, Leh kral sarayında görev almıştır. 1659 yılında diplomatik görevi ile Ukrayna'ya Kazakların yanına gönderilmiş ve zamanla Ataman Doroşenko'nun sağ kolu haline gelmiştir.³⁴⁰ 1674 yıllarında Mazepayı üst düzey yönetici olmuştur. Doroşenko Mazepa'yı elçiolarak yardım istemek için Kırıma göndermiş fakat yolda Zaporozje'lilere yakalanarak Moskova düşmanı Doroşenko'nun elçisi olarak Ataman Samoyloviç'e gönderilmiştir.³⁴¹ 1675 yılında Samoyloviç esir düşer Ataman Mazepa'nın diplomatik yeteneğini ve zekâsını fark etmiştir. Sol taraf Ukrayna'da iyi bir kariyer yapmıştır ve Kırım seferinde genel yasavul ünvanını almıştır.

Mazepa Ataman seçildikten sonra politik anlamda Moskova'ya karşı sıkı bağlılık göstermiş ve I. Petro'nun büyük güvenini kazanmıştır. Bunun yanında Ataman, devletin özerkliğini daraltmamıştır. Üst yönetimin eğitimine önem vermiştir ayrıca Kazakların üst düzeylere hizmetler karşılığında bol keseden toprak dağıtmıştır.³⁴²

Mazepa'nın hedeflerinde Moskova ve yönetimi ile ne olursa olsun iyi ilişkilerde bulunmak yer almaktadır. Bunun için Moskova ile anlaşma imzalamış ve tarihte bu anlaşmaların adı Kalamtsk bildirgeleri olarak geçmektedir. Bildirgelerin temelinde Gluhov (1669) bildirgeleri bulunmaktadır birkaç madde Ukrayna haklarını

³⁴⁰ Doroşenko, s. 150.

³⁴¹ Dikiy, s. 299.

³⁴² Doroşenko, s. 150.

kısıtlamaktadır. Ukrayna'da takviye garnizon Baturin şehrine girecek, Kırım ile ticaret yasaklanacak, Çarın izni ve bilgisi dışında hiçbir Ataman ve yönetici seçilemeyecek, Ukrayna Atamanın devlet yetkisi olmayacaktı. Bu bildirgeler Ukrayna Devleti için çok ağırdı fakat Mazepa'nın kıvrak siyaseti ile birkaç madde hayata geçmemiştir. 10 Ağustos 1689'da Moskova'ya 300 Kazak ve 220 kişi üst düzey yönetim ile çarın yanına gelmişlerdir. Moskova yönetiminde çariçe Sofya I. Petroya karşı bir komplo hazırlığında olduğu anlaşılmış. Ancak Mazepa bu komploda yer almamıştır. Bu komploya katılmama karşılığını bir ay sonra Petro ile görüşmesinde Mazepa'ya değerli taşlarla süslenmiş bir haç hediye etmiştir. I. Petronun güvenini o kadar sağlamış ki daha sonraki dönemlerde Petro'ya Mezapayı şikâyet edenleri dikkate almamıştır. Mazepa I. Petro ile birlikte 1689-1701 yıllar arasında Osmanlı ve Kırım Hanlığına karşı 11 seferde ortak hareket etmiştir.

1692 yılında Petrik İvanenko Mazepa'ya karşı Zaporojye Ordusu'nun bir kısmı ve Kırım desteği ile halk ayaklanmasını gerçekleştirmek istemiştir. Kırım Ordusu ile birlikte Ukrayna'yı Moskof'lardan kurtarmak istemiş. Zaporojye Ordusunun da ona katılmasını istemiştir. Ukrayna'ya yapılan seferler başarısız olmuş. ³⁴³ Mazepaya karşı 3 sefer 1672, 1693, 1696 düzenlemiş fakat üçü de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

³⁴⁴

Lehistan tarafı Ukrayna Atamanı S. Paliy önderliğinde Lehistan'a karşı geniş ölçekli bir ayaklanma gerçekleşmiştir. Ayaklanma sırasında Fastov, Korsun, Bratslav, Boguslav şehirleri ³⁴⁵ Kiev ve Podolya civarlarını ele geçirilmiştir. Paliy sağ ve sol Ukrayna'yı birleştirmek düşüncesindeydi. ³⁴⁶ Mazepa I. Petrodan izin alarak ordu ile sağ tarafa yönelerek burada kendi yönetimini kurmuştur. Böylece her iki taraf Ukrayna birleşmiştir, Paliy yakalanıp Sibiry'a gönderilmiştir. Sibiry'da 1708 yılına kadar hayatını geçirir ve Poltava muharebesinde kopmuş bacak kapanmayan yara yüzünden burada hayatını kaybetmiştir. ³⁴⁷

1700 yılında Kuzey savaşları başlamıştır ve 21 sene boyunca sürmüştür. Baltık denize inme politikasında Petro'nun düşmanı genç İsveç kralı Demir baş Şarl (XII.

³⁴³ Gruşevskiy, İllüstrirovannaya İstoriya. . . , s. 386.

³⁴⁴ Golubets, s. 455.

³⁴⁵ Kuzmitskiy. s. 259

³⁴⁶ Gruşevskiy, İllüstrirovannaya İstoriya..., s. 386.

³⁴⁷ Semanenko, Radçenko, s. 193.

Karl) olmuştur. Savaşın başında İsveç'liler Rusları ağır yenilgiye uğratmışlardır. Petro bu yenilgilerden ders alarak tüm orduyu Avrupa modeline göre şekillendirmiştir. Tüm birimlerin merkez mutlak yönetimini tanımasını istemiş. Bu şartlarda Atamanlığın özerkliği tehlikeye girmiş çünkü 1654 yılında Petro'nun babası ile imzalanan anlaşmaya ters düşmüş. Petro Ukrayna'ya görülmemiş duyulmamış şartlar getirmiş. Kazaklar bundan sonra vassalı oldukları devlet için savaşlara katılmalarını ve topraklarını değil kendi toprakları ötesinde olan topraklarda savaşmak zorunda bırakmıştır. Savaşları sırasında Kazaklar Avrupa Ordusu ile baş edemeyecekleri anlaşılınca geri dönmüşlerdir. Kazaklar ordusunun %70 savaşta hayatlarını kaybetmiştir Petro Kazakların moralini düzeltmek için 1705 yılında Kazak orduların başına Alman ve Rus komutanlarını getirmiştir, tabi bu komutanlar Kazaklara pek önem vermez, yapılan savaşlarda onları canlı hedef olarak kullanılmışlardır. Ukrayna sıradan halk ve çiftçiler de zor durumda savaşlardan, Rus yönetim baskılarından, ağır işlerden son derece rahatsız olmuştur. Kuzey savaşları Rusya için başarısız geçmektedir ve İsveç ordusu Ukrayna'ya doğru yaklaşmaktaydı. Mazepa savaşın İsveç'lilerin kazanma durumunda Ukrayna'nın özerkliğini kaybedebileceğini ve İsveç'lilerin tarafından yutulma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktı. Ruslar ve müttefiki Lehler kazandığı takdirde Ukrayna tekrar Dnyepir nehrinin ortasına bölüneceğini düşünmüştür.

Mazepa önce I. Petroya danışarak Ukrayna'yı korumak için takviye birlik istemiş, Petro ise bu isteği red cevabı vermiştir. Bu 1654 imzalanan anlaşmaya ters düşmekteydi. 1654 imzalanan anlaşmaya göre Moskova Ukrayna'ya istenilen zaman kayıtsız şartsız askeri takveye vermek zorundaydı.

Petro'nun tabiri ile "Avrupa'ya açılan pencere" ve Mazepa'ya göre bu yolda Kazaklar sayesinde onların kanı ile ve gücü ile açılmaktadır. Mazepa ödenen bedeli düşünürken karar almış ve³⁴⁸ 1705 yılında Lehistan kralı S. Leşinskiy ile gizli yazışmalar başlatmıştır. I. Petroya Mazepanın genel yargıcı V. Koçubey ve Albay İ. İskra tarafından Mazepa hakkındaki kulağına giden şikâyetlere inanmamış hatta şikâyet edenleri Mazepa'ya idam ettirmek için geri göndermiştir.³⁴⁹

³⁴⁸Golubets, s. 458.

³⁴⁹Dikiy, s. 309.

1706 yılında Mazepa XII. Karl ile gizli anlaşma yapılmış. Anlaşmaya göre İsveç'in kazanma halinde Ukrayna İsveç'in müttefiki ve bağımsız prenslik olacağını, İsveç kralı ise Ukrayna devletinin devlet yetkisini ve arazisini hak iddia etmeyeceğini, Mazepa ise İsveç ordusu Ukraynaya geldiklerinde ordu için kış aylarında Ukrayna topraklarında barınmayı, gıda, muhimmat ve 50.000 kişilik takviye ordu vadetmiştir.³⁵⁰

1607-1608 yıllarında Ukrayna sınır bölgesinde Rus çar'a karşı Rus Kazak Kondrat Bulavin ayaklanması patlak vermiştir. Mazepa dikkat çekmemek için Moskova yönetimine ayaklanmayı bastırmak için yardım etmiş fakat bu arada önemli müttefikini İsveç'in güvenini sarsmıştır.

Ukrayna'daki halk Mazepaya güvenmiyor ve İsveç Ordusunu işgalci olarak görmüş, halk arasında Mazepa ile ilgili çeşitli uydurmalar yayılmış, onun gizli Katolik olduğunu ve Ukrayna'yı geri Lehistan'a bağlamak istediğini kaldı ki gelen İsveç Ordusu da protestan olduğunu da hesaba katılırsa Ukrayna'ya gelen İsveç Ordusunu düşman olarak görmüştür. 1708 son baharında İsveç Ordusu Ukrayna ve Rusya sınırlarına dayanmıştır. Ordu Ukrayna'ya girdiğinde bu boş topraklarda askerler gıda ve yiyecek bulamayacağı endişesi ile bir anda Ukrayna Starodub'a döner.³⁵¹

I. Petro Ordularını Ukrayna'ya göndererek Mazepa'dan Ordusu ile birleştirmek istemiş fakat 28 Ekim 1708 yılında Mazepa İsveç tarafını katılmış olur. 1709 yılında İsveç tarafını seçen Mazepa, Kral ile bir anlaşma³⁵² daha imzalamış. Anlaşmaya göre Ukrayna sonsuza dek yabancı devlet baskısından ve yönetiminden temizlenecek, Ukrayna devlet sınırları bütünlüğü korunacak, müttefiklerin hiç biri Ukrayna hakkında hak iddia etmeyecektir.³⁵³ Bunun yanında İsveç kralı tarafından başa getirilen Lehistan kralı Leşinskiy ile de bir anlaşma yapılmış. Anlaşmaya göre Kiev ve Çernigov civarı Lehistan'a kalacak buna karşılık Mazepa knez unvanı alarak, Polotsk ve Vitebs ordusu verilecektir.³⁵⁴

1709 yılı Mart ayında Zaporojye seç'i ordusu da Mazepa tarafını seçerek, Zaporojye Atamanı Kost Gordiyenko 6 Nisan 1709 tarihinde 8 binlik Ordusunu Mazepanın ve

³⁵⁰Sergeyenko , s. 152.

³⁵¹Yakovlenko, s. 546.

³⁵²Subtelnyy, s. 210.

³⁵³Kuzmitskiy. s. 262

³⁵⁴Serkan Acar, vd. , s327-328

XII. Karlın bulunduğu yere getirmiştir. Karl Zaporojye Ordusunu himaye altına alacağını, I. Petro ile herhangi bir anlaşma söz konusu olduğunda Kazakların haberi olmadan anlaşmanın olmayacağını, Kazakların haklarını koruyacağı konusunda yazılı bir şekilde beyan etmiştir. Petro'nun cevabı gecikmez ve Nisan sonuna doğru Petro'nun 2 alayı Zaporojye seç'ine doğru giderek Mayıs ortalarında seç'i de bulunan 300 kadar Kazakları esir alarak idam ettirmiştir.³⁵⁵

27 Haziran 1709 tarihinde Poltava muharebesinde İsveç'liler yenilmiş. Mazepanın İsveç ile planları da savaştan sonra suya düşmüştür. 2 Eylül 1709 tarihinde 70 yaşındaki Mazepa İsveç kralı Karl ile birlikte Bender'deki Türk karargâhına sığınmıştı. İsveç kralının mağlubun Türklere sığınması, Osmanlı-Moskova arasında 1711'de ceryan eden Prut savaşının temel sebeplerinden olmuştur. Üst düzey Türk sınır muhafızlarının marifeti ile İsveç kralı ve yanındaki Mazepa'ya sahip çıkılmış, her türlü ihtiyaçları temin edilmiştir.³⁵⁶ Petro ne olursa olsun Mazepayı istiyordu hatta Osmanlı vezirine 300 altın teklif etse de onu almaya başaramamıştır. Mazepa ölümüne kadar Bender'de 22 ağustos kadar kalmış ve Tuna nehri Galats manastırına defnedilmiştir.³⁵⁷ Yerine Filip Orlik Ataman seçilmiştir³⁵⁸.

³⁵⁵Yakovlenko, s. 548.

³⁵⁶ Yücel Öztürk "Kazak Tarihi ile Türk Tarihinin Ortak Dinamikleri" *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak dönemi (1500-1800)*, Çamlıca yayınları, İstanbul, 2015, s327-328

³⁵⁷ Gruşevskiy, İllustrirovannaya İstoriya..., s. 399.

³⁵⁸Öztürk, s327-328

SONUÇ

Rusyanınbatısı, Avrupa'nın doğusu, TürklerinDeşti Kıpçak dedikleri coğrafyada Moğolların hâkim olduğu topraklarda Altın Ordu dağılma sürecine girdiği sürede taht kavgaları, devlet içinde çeşitli anlaşmazlıklar, kuraklık, veba hastalığı sonucunda Cengiz kökenli soylular Rus ve Büyük Litvanya knezliklerine göç etmeye başlamışlardır. XIV. yy. Kiev dâhil olmak üzere 1361-62 yıllarında Çernigov-Seversk, Putevel ve Kursk Büyük Litvanya Knezliğine topraklarına katılmıştır. Ukrayna topraklarına Altın Ordu'dan sonra ilk hâkimi olan Büyük Litvanya Knezliğitopraklar büyüdükçe sınırlarının güçlenmesi gerekmektedir çünkü Altın Ordu ve ondan oluşan hanlıklar tehdit oluşturmaktaydı. Dağılma sürecine giren Altın Ordu'dan Büyük Litvanya ve Rus knezliklerinegelen asilzadeleri ve emrinde olan askeri birliklersınır bölgelerine yerleştirilip toprak karşılığında askeri hizmet vermeye başlamışlardır. Hizmet ne kadar büyük ise malikhaneler ve topraklar o kadar büyük olmaktadır. Dağılmakta olan Altın Ordu'dan gelen asilzadeler ve orduları hakkında Leh hükümdarı Vitovt'un yazdığı mektuplardan şu bilgileri öğreniyoruz, kimi zaman aileleri saymadan 40.000 kişi kimi zaman mesela 1558 yılında 200.000 kişi geldiğini öğreniyoruz. Leh tarihçi Yan Długoş 1469 yılında yazdığı yıllıkta gelenlerin nüfusun Kazak olup bu Kazakların Tatar olduklarını bahsetmiştir.

Altın Ordu döneminde ise bu topraklarda yani Kamenets, Podolsk, Bar, Vinnitsa, Belaya Tserkov, Çerkask, Kiev, Putivl, Rılsk, Tula, Ryazan, Murom, Aşağı Novgorod şehirlerinde Altın Ordu askerleri buradan geçen kervanları saldırılara karşı korumuşlardır. 1452 yılından itibaren Cengizliler ve soyu, Altın Orduyıkıldıktan sonra ise Altın Ordu sol kol steplerdeki göçebelere, halka 'Kazak'adı vermişlerdir. XVI. yy'da 1553-1557 yıllarında DmitriyVeşnivetskiy (Bayda) tarafından Kazakların ilk sürekli yerleşkesi Küçük Hortitsaadasında Zaporojye seç'i oluşturup. Zaporojyeseç'i askeri-politik bir birim olarakRada tarafından yönetilmekteydi. Rada tarafından önemli kararlar alınır, Atamanlar seçilmekteydi. Atamanın alt birimlerini genel sekreter, genel yargıç, genelyasavul, genel boncukçu da Rada tarafından

seçilmekteydi. Zaporozhye Ordusu tümen, yüzlük ve kürenlere (onluklara) bölünmekteydi. Bayda 1553-1554 yıllar arasında İstanbul'a gelerek Osmanlı sultanı ile anlaşmak ve ZaporogKazakları muazzam bir topluluk haline getirmek istemiştir, fakat Osmanlı'dan beklediği desteği alamamış, bunun sebebi Osmanlı Lehistan arasında sulh vaziyetidir. Bayda geri döndüğünde Lehistan Kralı fermanı ile unvanını ve haklarını geri almıştır. Lehistan ve Osmanlı'dan desteği alamayan Bayda Rusya'ya yanaşmıştır. Daha sonra Moldovya taht kavgaları olduğu sırada buraya sefere çıkan Bayda Stefan Tomşi tarafından yakalanıpİstanbul'a gönderilerekburada işkence görerek öldürülmüştür.

Bayda'dan sonra peşi sıra gelen KazakKosinskiy, Nalivayko ayaklanmaları (1591-1596) olmuştur. Ayaklanmaların sebebi topraklarındabaskıcı Leh yönetimine karşı olmuştur. Bu ayaklanmalar Lehistan tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış ve sonraki seneler sessizlik dönemi olarak adlandırılır. Ayaklanmalar olmaz fakat tam bu zamanda komşu devletlere Kırım, Moldovya ve Osmanlı Devletine anlık saldırılar çoğalmıştır. Geçimini sağlamak ve mühimmat ihtiyaçlarını karşılamak için anlık saldırılarda bulunan Kazaklar daha sonra gasp ettikleri toplar silahlar ve diğer mühimmatları Lehistan ile birlikte çıktıkları savaşlarda kullanmaktadırlar. Kazaklar savaşa çıktıklarında atını ve silahı kendileri tedarik etmek zorundaydı. Kazakların sayıları ve silahların artması Lehistan'ı tedirgin etmiştir. Sayıları artması ile birlikte Kazaklar geçimlerini sağlamak için Osmanlıya anlık saldırılarda bulunur ve Lehistan Osmanlı iyi giden ilişkilerini zora sokmuştur. Lehistan Osmanlı ile zora girmiş ilişkisini düzeltmek istese de başarılı olamaz. Her sene seym toplanarak Kazak meselesine çözüm bulmak istenmiştir fakat her seferinde alınan kararlar kâğıt üzerinde kalmıştır. Lehistan, Kazakları kayıt altına almak ve para karşılığında kullanmak istemiştir. Bu kayıtlı Kazaklar Reestr Kazakları adını almıştır. İlk başlarda sayıları oldukça az olan Resstr Kazakları bir sonraki senelerde sayıları artsa bile Reestr olmayan Kazakların sayıları oldukça fazlaydı. Ataman Sagaydaçnyı döneminde Lehlerle ile anlaşmalar imzalanmış ve tüm Ukrayna Atamanı olmuştur. Sagaydaçnyı döneminde Kazakları küçük sosyal topluluktan Ukrayna'nın potansiyel gücüne çevirmiştir. Kiev Kardeşliği'ne (Ukrayna elit kısmının dini topluluğu) katılması ile Kazakların bundan sonra din uğruna savaşacaklarını ön plana çıkarmıştır. Kazak Atamanlığın bağımsızlığa kavuşması BoğdanHmelnitskiy

dönemine gerçekleşmiştir. Hmelnitskiy'ün siyasi ve askeri yeteneğiyle Kazak Ukrayna'sını bağımsızlığa kavuşturmuştur. Akabinde Osmanlı'nın vassalı olmak ister fakat başarılı olamaz. Moskova ise bu fırsatı kaçırmaz ve Hmelnitskiye'ye tek taraflı bağımlılık emini ettirerek bağımsız Ukrayna'nın Moskova'ya bağlanmasını sağlamıştır. Kazak Ordusu ve bu ordu'ya ait topraklarına Kazaklar “Zaporojye Ordu'su”adı verilmiştir. Rusya burada yönetimini kurduktan sonra buraya “Malo Rusya”(küçük Rusya) olarak adlandırmıştır, Lehler ise bu topraklara “Ukrayna “(sınır bölge) adını vermişlerdir. Hmelnitskiy'den sonra başa gelen Atamanlar Moskova tarafından atanıyor ihtiyacı kalmadığı zaman ise azledilmekteydi da Sibirya'ya sürgüne gönderilmekteydi. Doroşenko döneminde Hmelnitskiy planına geri dönüş yapmak istenilse de tam başarıya kavuşamamıştır ve Rusya'ya boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Ataman Mazepa döneminde Moskova ile ilişkiler o kadar gelişir ki, Mazepa I. Petro'nun gözdesi olmuştur. Petro Mazepa hakkında gelen şikâyetler dikkate almaz, hatta şikâyet edenleri Ataman Mazepa'ya göndererek idam ettirmiş. Mazepa'nın gönlünde hep bağımsız Ukrayna vardı. O sırada kuzey savaşları başlamış ve Demirbaş Şarl cephelerde Rusları sürekli yeniyordu. Mazepa bağımsızlık planını gerçekleştirmek ve Ukrayna'yı tam bağımsız hale getirmek için İsveç kralı Demirbaş Şarl (XII Karl) ile gizli anlaşma yapmıştır. Demirbaş Şarl Ukrayna topraklarına geldiğinde Mazepa'dan destek istemiş. Bu destek karşılığında Mazepa'ya tüm Ukrayna'nın hükümdarı olup, İsveç ise Ukrayna'nın sınır bütünlüğünü tanıyacaktı. Mazepa İsveç ordusu Ukrayna topraklarına geldiğinde İsveç ordusuna takviye birlik ve kalacak yer verecekti. İsveç'in Petro'ya yenilmesisonucunda Mazepa'nın planı suya düşmüş. İsveç kralı XII. Karlın yanında yer alan Mazepa ile birlikte bu yenilgiden sonra Osmanlı topraklarına sığınmıştır. I. Petro ne olursa olsun Mazepayı istiyordu hatta Osmanlı askerlerine rüşvet gönderse de Mazepa'yı alamaz. Osmanlı ve Rusya arasında Prut savaşının başlamasında başlıca nedenlerinden biri olmuştur. Mazepa'nın İsveç kralı XII. Karl'a katılması Moskova'ya karşı başarısız olması sonucunda I. Petro'nun Ukrayna'ya geldiğinde Kazakların askeri ve siyasi yerleşkesi Zaporojyeseç'iyi dağıtması ile sonuçlanmıştır.

KAYNAKLAR

TÜRKÇE KAYNAKLAR

- Acar, Kezban, *Başlangıçtan 1917 Bolşevikdevrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel ,Ankara ,2004 .
- Gökbel, Ahmet , *Kıpçak Türkleri*, Ötüken yayınları, İstanbul, 2000.
- Kalkan, Mustafa , *Kırgızlar ve Kazaklar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kamalov, İlyas (2009) .*Altın orda ve Rusya*. Ötiken Yayınları, İstanbul, 2009
- Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. yüzyıllarında Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimler ve Devletleleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972.
- Öztürk, Yücel ,*Öziden Tuna 'ya Kazaklar-1*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2004.
- Safran, Mustafa, *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lugatlara Göre Kuman/Kıpçaklarda, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*, TKAE Yayınları, Ankara, 1993.
- Yücel, Mualla, *İlk Rus Yıllıklarında Göre Türkler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.
- Yücel, Yaşar ve Sevim Ali, *Türkiye Tarihi, Osmanlı Dönemi (1566-1730)* , Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991.

YABANCI DİLDE KAYNAKLAR

- Rahimzyanov.B.R,” Ruskiye knyajestva i nasledniki zolotoy ordı v XV. veke i Naçalnaya istoriye Kasınskogo hanstva”, *Rossica Antiqua* 2006, S.Petersburg Üniversitesi yayınları, Sankt Petesburg, 2006.s.360-367.
- Alekberli, M. A , *Hotin Savaşı (1621 z.)*, Çernovets Devlet Üniversitesinin Yayınları , Çernovtsı ,1957.
- Arkas, Mikola ,*Ukrayna Tarihi*, Olga Arkasova Basımevi, Krakov, 1912.
- Barthold, Vasiliy Vladimiroviç ,*Orta Asya Türk Tarihi* , Emel Matbaacılık, Ankara, 1975.
- Budzinovskiy, V.T, *Bizim Hetmanlar*, Udalov Basımevi ,Lvov , 1907.

- Dikiy,A, *Neizvesnaya İstoriya Ukraini-Rusi* ,Pravda o Rossii yayınları, New-York , 1960.
- Doroşenko, D ,*Ukrayna Tarihi*, Bulava Publishing Corporation , New York, 1957.
- Golobutskiy, V. A , *Zaporojskoye Kazaçestvo*, Devlet Yayınları, Kiev, 1957.
- Golubets, M , *Velikaya İstoriya Ukraini*, Globus yayınları, Kiev,1993.
- Golyzhenkov, İ.İ, *Bitva na Kalke 31 may 1223*. İzograf Yayınevi, Moskova,1994
- Gordeyev, A. A , *İstotiya Kazakov* , Veçe, Moskova, 2006.
- Groset, Rene (1999) .*Bozkır İmparatorluğu*. İstanbul:Ötüken
- Gruşevskiy, Mihayil , *İlustrirovannaya İstoriya Ukrayini* , OOO. PKF “BAO” , Donetsk , 2004.
- Gruşevskiy, Mihayil ,*Oçerki İstorii Kiyevskoy Zemli, Yaroslav Ölümünden XIV Yüzyılın Sonuna Kadar*, İmparator Adına Üniversite Basımevi , Kiev,1891.
- Gruşevskiy, Mihayil, *İstoriya Ukrainnskogo Naroda*, Monolit-Evrolinz-Traditsiya Yayınları, Moskova , 2002.
- Gubarev, V. K ,*Ukrayna Tarihi* , OOO. PFK”BAO” Yayınevi, Donetsk , 2007.
- Jiharev, B ve Makuşnikov O. A, *IX-XVII. Yüzyıllar Arasında Ukrayna Tarihi*, Frantsısk Skorin Adına Gömel Devlet Üniversitesi yayınları, Gomel, 2006.
- Kara, Abdulvahap , *Kazakistan ve Kazaklar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kazmirçuk,G.D.,Gusev.V.M,Kapelüşniy.V.F,Kolesnik.V.F,Latış.Y.V,Paliyenko.S.V, Kireçci, M. A. , Tezcan, S, *Kırım Kısa Tarihi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara,2015
- Kripakeviç, İ. P , *İstoriya Ukrayini*, Svet Yayınları, Lvov, 1990.
- Kurilo, V. S, *İstoriya Luganskogo Kraya*, Alma-Mater Yayınevi, Lugansk, 2003.
- Kuzmitskiy, G. B ,*Ukrayna Tarihi*, Dendi yayınevi, Simferopol, 2006.
- Markeviç, N ,*İstoriya Malorussii* ,Avgust Semyon Basımevi, Moskova ,1842.
- Pankov, V. A, *İdu Meşeroy*, Moskovskiy Roboçiy Yayınevi, Ryazan, 1984.
- Piçeta.V,*Osnavniye Momenti İstoriçeskogo Razvitiya Zapodnoy Ukrayini i Zapadnoy Belarusii* , Devlet Sosyal Ekonomik Yayınları, Moskova , 1940.

- Rasonyı.L, *Tarihte Türkçülük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını,Ankara, 1988.
- Rıbakov, B. A, *XII-XIII Yüzyıllar Arasında Kiyev Rusyası ve Rus Knyazlikler*, Akademiçeskiy Proekt, Moskova, 2013.
- Rızaeddin, Fahrettin (2003) .*Altın Ordu ve Kazan Hanları*. İstanbul: Kaknüs
- Robak, İ. Y ,*Ukrayna Tarihi* , Harkov Milli Tıp Üniversitesi Yayınları, Harkov, 2011.
- Rus Yıllığı,İpatyev Yıllığı, Eduard Prats Basımevi, Ekaterinburg, 1845.
- Rus Yıllığı,Lavryentyev Yıllığı, Eduard Prats Basımevi, Ekaterinburg, 1846.
- Safargaliyev,M.G, *Raspad Zolotoy Ordı* , Mordova Yayınları , Saransk, 1960.
- Savelyev, E. P ,*Drevnyaya İstoriya Kazachestva*, Veçe Yayınları, Moskova, 2010.
- Semenenko, V. İ ve Radçenko L. A, *Başlangıçtan Günümüze Kadar Ukrayna Tarihi*, Torsing Yayınları, Harkov, 2002.
- Sergeyenko, G. Y,*Strana Kazakov*, Raduga ,Kiev ,2004.
- Smoliy, V. A ,*Ukrayna Tarihi-Bilimsel Denemeler* , Olma Yayınları , Moskova , 2008.
- Subtelnyy, O ,*Ukrayna Tarihi*, Libed Yayınları, Kiev, 1994.
- Svistun, F. İ , *Şo toYyest Ukranofilstvo* , Stavropigiyskiy Enstitüsü Yayınevi, Lvov ,1912.
- Şirokorad ,A. B, *Ruslar Gözünden 240 yıllık Kırım Kırana Osmanlı- Rus Savaşları.Kırım-Balkanlar 93 Harbi ve Sarıkamış*, Selenge yayınları, İstanbul, 2013.
- Vasilenko, N. P,*Batı Rusya ve Ukrayna Tarihi* ,N. Y Oglobina Yayınevi, Kiev ,1915.
- Venkov.A.V,Ozerov.A.A,Rudenko.T.S,Trup.V.P,Nijnyakov.V.F,Borisova.O.N,Hoh ulnikov.K.N, *Don Kazakları: 5 Asır Askerlik İhtişamı*,Yauza-Eskimo Yayınlar, Moskova, 2009.
- Vernadskiy, Georgiy ,*İstoriya Moskovskogo Tsarstva* , LEAN, Agraf yayınevi, Moskova, 1969.

- Vernadsky, Georgiy, *Moğollar ve Ruslar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.
- Yakovenko, Natalya, *OcherkistoriiUkrainyvSrednievekairanneeNovoevremya*, Kritika Yayınevi,Kiev, 2005.
- Yakubovskiy, Aleksand, *Altın Orda ve Çöküşü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1992.
- Yanovskiy, O. A., Brigadina. V. O, Kohnoviç. V. A,Lugovtsova.S.L,Temuşev.S.N, *Başlangıçtan XVIII. Yüzyılın sonuna kadar Rusya ve Ukrayna Tarihi*, Belarus Devlet Üniversitesi Yayınları, Minsk, 2012.
- Yarovskiy, D, *İstoriya Zaporozskih Kazakov*, Svet Basımevi, Lvov ,1991.
- Yefimenko, Aleksandra, *Ukrayna ve Onun Halkın Tarihi*, Obşestvennaya Polza Yayınevi,S. Petersburg, 1907.

SÖZLÜK

- Brokgauz, F.A ve Efron. İ.A, *Ansiklopedi sözlüğü*, cilt 4a, İ.A.Efron adına basımevi, S.Petersburg, 1891.
- Dal, V.İ, *Yaşıyan Rus dilinin açıklayıcı sözlüğü*, M.O.Volf adına yayınevi, Moskova ve S.Petersburg,1881.
- Ojegov, S.İ ve Şvedova. N.YU, *Rus dili açıklayıcı sözlüğü*, OOO”Atemp” yayınevi, Moskova, 2006
- Samoylov, K.İ ,*Deniz sözlüğü*, cilt 1,Voyenmorizdat yayınları, Moskova,1939.
- Uşakov, D.N ,*Rus dilinin açıklayıcı sözlüğü*,Adelant yayınları, Moskova, 2014.

ANSİKLOPEDİLER

- Barihin, A.B ,*Büyük hukuki ansiklopedisi* ,Knijnıy mir yayınları, Moskova, 2010.
- İvanov, B.Yu.,Karev.V.M, Kuksina. E.İ, Oreşkov. A.S, Suharev.O.V, *Başlangıçtan günümüze kadar Vatan Tarihi*,Büyük Rusya Ansiklopedi yayınları,Moskova,1999.
- Öztürk, Yücel ”Ukrayna”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, cilt43, İstanbul,1988, s. 73-75
- Kamalov, İlyas ”Yarlık”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, cilt 43,İstanbul, 2013,s334-335

- Nagiyev, Ferhat .“Hetman”,İslam ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Cilt 16, İstanbul,1988, s.484-485.
- Köprülü, Orhan.F,”Çavuş”,İslam Ansiklopedisi, ,Türkiye diyanet vakfı , cilt 8, İstanbul ,1992,s 236-238
- Doğan, Orhan,”Küçüm Han”,İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 26,İstanbul, 2002,s. 532-533
- Taşagül, Ahmet, ”Kasım Hanlığı”, İslam ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 24, İstanbul, 2001, s. 543-544

DERGİLER

- Kurat, Akdes Nimet”İskitler, Sarmatlar, Roksalanlar ve Yazıgılar” *Türk Dünyası El Kitabı*”, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1992, s. 176.
- Arat Reşit Rahmeti, “Astrahan Hanlığı” Türk Dünyası El Kitabı Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 415-416.
- İlüşin. B.A, Rusya’da XV-XVII. yy. arasında Tatar askerlerin yetenekleri,*Tomsk Devlet Üniversitesi tarih dergisi*,sayı 3 (35),2015, s. 5-12.
- Koç, Dinçer, Asağı idil boyunda hâkimiyet mücadelesi ve astarhan (hacı tarhan) hanlığı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*,XII/1, Yaz2012, s.455-494.
- Kurat, Akdes Nimet, Kazan hanlığı (1437-1556), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih coğrafya Dergisi*, cilt XII, sayı 3-4,1954, s. 227-246
- Kuzubaşı, Muhammet, 17. yüzyıl şairi mezâkî’ye göre Lehistan savaşı, *TürkolojiDergisi*, cilt.1,Sayı. 2.2006, s. 213-225
- Onat, Ayşe, Hunların doğuda siyasal üstünlük dönemi (M. S. 25-46),*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 1,2, 1987,Sayfa 383-395.
- Acar, Serkan ”*Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak dönemi (1500-1800)* ” Kazak Kimliğinin Teşekkülü ve XVI asırda Kazakların Coğrafi Tansifi, *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak dönemi (1500-1800)*, Çamlıca yayınları, İstanbul, 2015, s. 39-53
- Kapelüşnyy, V. P. “Ukrayna Topraklarına Yabancı Devletlerin Gelişi (XIV-XVII. yy)” *Ukrayna Tarihi*, , Kiev Devlet Üniversitesi Yayınları, Kiev, 2010, s. 79-90

Bezotosny, Viktor "Kazak soyu", *Rodina dergisi*, cilt 5-2004, özel sayı, 2004, s. 7-13.

Öztürk, Yücel "Kazak Tarihi ile Türk Tarihinin Ortak Dinamikleri" *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak dönemi (1500-1800)*, Çamlıca yayınları, İstanbul, 2015,s.311-330,

Yücel, Mualla Uydu, Karadenizin kuzeyinde bilinmeyen bir Türk boyu: Berendeler, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 24, Bahar 2014, s.163-185.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362488> ,20.06.2016

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=365829> ,19.06.2016

http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=3&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&c=google&s_f=5&detailed=1&keyword=117471 ,02.02.2016

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362506> – 12.06.2016

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=364071> 05.01.2016

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=358110> 20.06.2016

<http://nedir.ileilgili.org/yasavul-nedirnedemek-ileilgili-bilgiler.html> 05.06.2016

<http://rushist.com/index.php/historical-notes/2002-lzhedmitrij-i-kratkaya-biografiya>
05.06.2016

<http://www.turkcebilgi.com/men%C5%9Fevikler> 05.06.2016

http://uchebnikionline.com/filosofia/istoriya_filosofskoyi_dumki_v_ukrayini_-_ogorodnik_iv/kiyivski_bratstvo_yogo_rol_rozvitku_gumanistichnih_reformatsiynih_idey_ukrayini.htm
10.06.2016

<http://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%80&from=xx&to=ru&did=&stype=0> 18.06.2016

<http://historynotes.ru/zemskiy-sobor-kratko/> 10.06.2016

<http://dic.academic.ru/dic>.

[nsf/sie/5584/%D0%94%D0%98%D0%9A%D0%9E%D0%95](http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/5584/%D0%94%D0%98%D0%9A%D0%9E%D0%95) 10.06.2016

http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/8667/%D0%9C%D0%95%D0%A9%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%92%D0%9E 10.06.2016

www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302155532_0.pdf 12.04.2016

<http://nogai.blogspot.com.tr/2010/04/kasim-hanig-ve-sayn-bulat-simeon.html>. 05.04.2016

<http://www.makaleler.com/%C5%9Femseddin-sami-kimdir> 06.06.2016

ÖZ GEÇMİŞ**KİŞİSEL BİLGİLER**

Adı, Soyadı: Gülnara ERGAN

Uyruğu: TC /Ukrayna

Doğum Tarihi ve Yeri: 26.02.1977/Özbekistan

Tel: 0501 218 30 81

0352 231 82 62

0531 271 40 25

e-mail: gnergan@outlook.com

Yazışma Adresi: Cumhuriyet Mah.Mevlevi cad.Cıncıklı iş hanıNo:24

kat:1.Melikgazi/Kayseri

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Erciyes Üniversitesi	
	Sosyal Bilimler Enstitüsü	Devam etmektedir
Lisans	Uludağ Üniversitesi	1995-2001
Lise	Özbekistan Lise	1990-1993

YABANCI DİL

Rusça / Ukraynaca/İngilizce /Tatarca/Özbekçe